

Dr dr. h.c. Vladimir V. VODINELIĆ*

MIHAILO KONSTANTINOVIĆ O PRAVU ODGOVORA I ZLOUPOTREBI PRAVA ODGOVORA

A KAO BONUS: MOJE RAZUMEVANJE INSTITUTA ODGOVORA

Mihailo Konstantinović je autor prve monografije o pravu odgovora u regionu (1926). Zagovara francuski model odgovora dok domaća literatura, sudovi i jugoslovenski Zakon o štampi 1925 prihvataju nemačko rešenje. Francusko uređenje smatra strožim za štampu a blažim za tražioca odgovara. Zastupa relativni karakter prava odgovora koji se može kontrolisati doktrinom zloupotrebe prava.

Autor napisao obrađuje: koliko odgovaraju réponse i inostrani nazivi; koje vrste odgovaraju minimum-pojmu odgovora; koja su prava bliska pravu odgovora a koja različita; funkcija i priroda prava odgovora; izuzeci od prava odgovora i zloupotreba prava kao supsidijerni izuzetak; posebno mesto prava odgovora među subjektivnim pravima; pravo odgovora ne uklapa se u pravnički binarni kod i predstavlja spoj prava i pravne indiferentnosti; poređenje posesorne zaštite i zaštite ličnosti putem odgovora.

Ključne reči: *Mihailo Konstantinović (1897–1982). – Monografija o pravu odgovora (1926–1927). – Uporedno pravo. – Zloupotreba prava odgovora. – Binarni kod pravnika. – Sistematizacijsko mesto prava odgovora.*

* Redovni profesor (u penziji), Srbija, vodinelicv@gmail.com.

1. JEDNA OBJAVLJENA A GOTOVO NEPOZNATA MONOGRAFIJA MIHAILA KONSTANTINOVIĆA

Profesor Konstantinović (1897–1982) autor je oko stotinu bibliografskih jedinica – monografskih publikacija, nacrtu zakona, priloga u periodici, priloga u zbornicima radova, referata na skupovima, komentara sudske prakse i dr.¹ A nije ni malo njegovih radova koji su dobro poznati, često čitani i citirani. Ali među takve svakako ne spada njegov članak sa naslovom „Pravo odgovora i sloboda štampe“ i podnaslovom „Čl. 26–29 Zakona o štampi od 6 avgusta 1925“. Napisao ga je i objavio 1926–1927. godine u pravnom časopisu *Policija* (Beograd). Povodom tog njegovog rada napisao sam ovaj zapis.

Reč je o monografiji, naučnoj monografiji, u vidu monografskog članka. U pravnoj književnosti Srbije i svih Jugoslavija to je prva naučna monografija o institutu prava odgovora, dakle, zaokružena i sistematska obrada pravnog instituta prava odgovora.² Obuhvata brojne za taj institut pravno relevantne teme, a što se tiče uporednog prava, usredsređena je na upoređivanje domaćeg i francuskog prava. Razni stavovi građeni su na osnovu tog poređenja. Reč je o radu koji je i sam autor nazvao studijom.³ Objavljena je u šest nastavaka⁴, a zaprema 55 štampanih stranica. Po tome predstavlja najobimniji objavljeni članak profesora Konstantinovića.

Uprkos svemu tome studija je gotovo potpuno nepoznata. Njena nepoznatost stoji u velikom neskladu sa činjenicom da je objavljena u jednom uglednom pravnom časopisu, sa njenim nemalim obimom, sa – inače – čitanošću njenog autora, sa njenim značajem i statusom pionirskog rada među monografijama na tu temu, a i u neskladu je sa njenom neuočenošću kao relevantne stavke za istoriju i u istoriji pravne nauke tog instituta u regionu. Budući da je jedan deo studije posvećen zloupotrebi prava uopšte

¹ Za najpotpunije znanje o radovima profesora Konstantinovića zahvaljujemo se gospođi Ivani Pajić, višoj bibliotekarki Biblioteke Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, koja je sastavila bibliografiju Konstantinovićeve radova (Pajić 2015, 271–319).

² Taj institut čine ne samo čl. 26 do 30, nego i čl. 68, st. 2 Zakona o štampi 1925, koji se ne vidi iz podnaslova studije, ali je i njega obradio u studiji (Konstantinović 1926d, 1098–1101).

³ „[...] ova studija [...]“ (Konstantinović 1926a, 780); „[...] u prvom delu ove studije [...]“ (1927b, 204).

⁴ Konstantinović 17–18/1926, 19–20/1926, 21–22/1926, 23–24/1926, 1–2/1927, 5–6/1927. Pravo odgovora i sloboda štampe: Čl. 26–29 Zakona o štampi od 6 avgusta 1925. *Policija* 13: 777–784; 13: 885–892; 13: 992–998; 13: 1091–1102; 14: 126–133; 14: 203–213.

i zloupotrebi prava odgovora posebno (Konstantinović 1927b, 204–213), važna je i kao dopuna pogledima profesora Konstantinovića na institut zloupotrebe prava o kome je napisao poseban članak kratko pre ove studije o pravu odgovora (Konstantinović 1925, 169–189). Što se tiče njene ne/poznatosti u našoj branši, a i njene ne/recipiranosti u pravnoj literaturi regiona, studija tokom njenih devedeset i šest godina, od kada postoji pa do danas, samo je – izgleda – tri puta citirana. Prvi koji su je citirali bili su Vladimir Belajčić (1934, 7) i Vidan O. Blagojević (1934, 1, 10, 13, 14, 15) u referatima za VI kongres pravnika Kraljevine Jugoslavije održan 1934. godine. Drugi sam bio ja, 1975. godine, u jednom članku objavljenom u časopisu *Strani pravni život* (Vodineć 1975a, 21, 24, 25, 31, 32), i 1977, u jednom članku objavljenom u časopisu *Naša zakonitost* (Vodineć 1977a, 94; Vodineć 1977b, 81). I izgleda da je to sve što se tiče tragova studije u pravnoj književnosti Srbije, računajući i jugoslovensku i eksjugoslovensku.⁵ Neobično je naročito što pravници-istovremenici nisu posvetili pažnju pojavi ove studije, mada je baš u to vreme u Kraljevini Jugoslaviji više pisano o pravu štampe i o institutu odgovora nego ikada kasnije.⁶

Pošto je prošlo maltene punih sto godina od kada je profesor Konstantinović napisao tu prvu zaokruženu studiju o pravu odgovora, a već je i pedeset godina od nastanka moje monografije o pravu odgovora, koja je druga a i još uvek poslednja takva rasprava u regionu⁷, pravo je vreme da se u ovoj zemlji napiše jedna treća zaokružena studija o pravu odgovora, po mogućstvu u vidu doktorske disertacije. Tom eventualnom budućem autoru pokušao bih – ovim zapisom a uz pomoć studije profesora Konstantinovića – da pokažem da je pravo odgovora kao tema u stanju da autoru uzvрати ličnim zadovoljstvom u istraživanju i društvenim koristima rezultata naučne obrade. Može mu se i jemčiti da se neće dosađivati istražujući – štaviše, ima

⁵ Kada je reč o broju citiranja, moram staviti rezervu zbog stanja banaka podataka o literaturi u delu regiona, a računam na natprosečan uvid u stanje pisanja o pravu odgovora u svim Srbijama i u svim Jugoslavijama.

⁶ Domaći obimniji radovi o pravu odgovora: Stepančić 1893a, 102–108; 1893b, 131–137; 1893c, 164–168; 1893d, 197–200; 1893f, 235–241; Milovanović 1901, 28, 191–197; Hönigsberg 1926, 60–67; Henigsberg 1932, 79–84; Muha 1926, 17–23; Dolenc 1926, 9–10; Frank 1927, 84–92; Belajčić 1934, 1–14; Blagojević 1934, 1–16; Vesel 1934, 1–18; Čulinović 1934, 157–178; Dolenc 1934, 179–191; Ilić 1937, 24–28, 33–34; Kalodera 1941, 338–340, 349, 397. Drugi talas objavljenih radova o pravu ispravki povezan je sa nizom republičkih i pokrajinskih zakona o javnom informisanju sedamdesetih godina 20. veka.

⁷ Pet mojih članaka čine celinu povodom prava odgovora u domaćim zakonima iz sedamdesetih godina 20. veka: Vodineć 1977a, 63–106; 1977b, 73–96; Vodineć 1975a, 17–43; Vodineć 1975b, 3–24; Vodineć 1974b, 37–52; Vodineć 1978, 283–300.

se mnogo čitati, razmišljati i pisati, a da i posle njegove studije ostane još uvek mnogo sporova, tajni, dilema i intrigantnih pitanja o institutu odgovora budućim pravničkim pokoljenjima. Pravo odgovora je doista jedan takav izazovan pravni institut. Pomenuti namernik mogao bi svoju studiju posvetiti sećanju na profesora Konstantinovića kao pisca prve zaokružene naučne studije o pravu odgovora u Srbiji i tadašnjim i potonjim Jugoslavijama.

2. STRUKTURA STUDIJE MIHAILA KONSTANTINOVIĆA

Konstantinovićeve studija o pravu odgovora sastoji se iz dva dela. U prvom⁸ je ispitivao kako je u tadašnjem Zakonu o štampi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje: jugoslovenski) iz 1925. godine uređeno pravo ispravke (koje je Konstantinović, za razliku od Zakona i svih drugih pisaca, argumentovano zvao pravom odgovora).⁹ Istraživao je u tom prvom delu studije devet pitanja o pravu odgovora za koja smatra da su bitna ne samo za rešenja tog zakona već za bilo kojeg zakonodavca koji uređuje pravo odgovora.¹⁰ U drugom delu studije¹¹ bavio se time šta je osnov prava na odgovor, potom kakva je njegova pravna priroda (ili njegov karakter, kako je to sam tako nazvao), zatim, koliki je domen njegove primene¹², a konačno i time da li je pravo odgovora takvo da na njega ne može da se primeni zabrana zloupotrebe prava (mada ovu poslednju temu ne spominje na ovom mestu gde najavljuje čime će se sve baviti u drugom delu studije [1926a, 780–781]). Dakle, devet navedenih pitanja iz prvog dela uz još ta četiri iz drugog dela čine ukupnu strukturu studije.

⁸ Taj prvi deo studije se sastoji iz četiri nastavaka 17–18/1926, 13: 777–784; 19–20/1926, 13: 885–892; 21–22/1926, 13: 992–998, 23–24/1926, 13: 1091–1102 (= Konstantinović 1926a; 1926b; 1926c; 1926d).

⁹ O pitanju naziva instituta (ispravka ili odgovor), detaljno u delu 9.

¹⁰ „Ispravka ili pravo odgovora daje mesta u svakom zakonodavstvu (kurziv V. V. V.) sledećim pravnim pitanjima: 1 Ko ima pravo na odgovor? 2 U kom roku odgovor treba da bude poslat uredniku? 3 Koliko može biti dugačak odgovor? 4 U kom roku ga urednik mora uvrstiti? 5 Gde i kako mora biti oštampan odgovor? 6 Može li urednik odbiti da ga oštampa i iz kojih razloga? 7 Kakva je sankcija urednikove obaveze da odgovor oštampa u određenom roku? 8 Kad se ima štampati odgovor čije je štampanje naređeno sudskom presudom? 9 Kakva je sankcija nepoštovanja ove sudske naredbe?“ (1926a, 781).

¹¹ Drugi deo studije sastoji se iz dva nastavka 1–2/1927, 14: 126–133; 5–6/1927, 14: 203–213 (= Konstantinović 1927a; 1927b).

¹² „To ispitivanje nateraće nas da proširimo malo krug naših investigacija i potražimo, šta je osnov prava na ispravku, ili kako se bolje kaže, pravo odgovora, kakav je njegov karakter i sledstveno koliki je domen njegove primene“, 1926a,

Pozadinu oba dela studije čini zajedničko pitanje da li rešenja jugoslovenskog Zakona o štampi iz 1925. godine o pravu odgovora ograničavaju slobodu štampe u većoj meri, dakle više nego francuski Zakon o slobodi štampe iz 1881. godine (Konstantinović 1926a, 781), koji je inače važio za najliberalniji.¹³ U analizi Konstantinovićevoj, jugoslovenski Zakon o štampi iz 1925. godine u pogledu devet pitanja iz prvog i četiri iz dela drugog, francusko uređenje prava odgovora pokazalo se strože za štampu a blaže za tražioca odgovara, dok je u jugoslovenskom uređenju odgovora štampa bolje prošla a tražioci odgovora lošije (Konstantinović 1926a, 780–781; 1926d, 1101–1102).

Konstantinoviću je konkretan povod za ispitivanje tog poređenja bila tadašnja živa i vrlo rasprostranjena radikalna kritika ovog jugoslovenskog zakona, kako tokom pripreme zakona, tako i posle ozakonjenja, uključujući i obimnu kritiku koja nije zaobišla rešenja o pravu odgovora. U prvom planu najvidljivija je bila takva kritika profesora Koste Kumanudija (1874–1962), poznatog profesora Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i uglednog političara, višestrukog ministra, gradonačelnika Beograda.¹⁴ Ali Konstantinović nije namerio da se u toj studiji bavi kritikom čitavoga zakona, a uopšte ni političkim aspektima te kritike, nego isključivo pravom odgovora samim (Konstantinović 1926a, 780). I jednog i drugog doista se dosledno držao u studiji, a svoje nezadovoljstvo koje se ticalo Zakona u celini sveo na rečenicu-dve¹⁵, a isto tako i Kumanudijeve zamerke.¹⁶

780. „U drugom delu biće pokušano, da se na osnovu rezultata iz prvog dela na čemu se osniva pravo odgovora i kakav je njegov karakter, da se predstavi njegova konstrukcija“, 1926a, 781.

¹³ Za tu tvrdnju Konstantinović se mogao pozvati, recimo, na Esmein 1914, 1148 ili na Hauriou 1916, 534.

¹⁴ Kritika je detaljno reprodukovana na str. 1926a, 778–779.

¹⁵ „Veliki deo zameraka učinjenih zakonu o štampi sasvim je opravdan. Odmah se primećuje da je raden bez dovoljno pažnje“ (Konstantinović 1926a, 780).

¹⁶ „Sporedno je da li ove refleksije predstavljaju duboko uverenje i mišljenje autorovo, ili su samo formulisane iz specijalnih političkih razloga. Učinjene javno, u jednom uglednom časopisu, od ozbiljne i kompetentne ličnosti, one nose svoj pun smisao u sebi, nezavisno od ičeg drugog, a taj je smisao jasan: pravo ispravke sa svojom funkcijom, kako ga je organizovao naš zakon, ekscesivno je i opasno po slobodu štampe“ (Konstantinović 1926a, 779–780).

3. STUDIJA KOJA NIJE DOBILA NASTAVAK U BILO KOM VIDU

Kao što se pravnici-istovremenici nisu interesovali za Konstantinovićevu studiju o institutu odgovora, tako se ni Konstantinović – koliko znam – nikada nije vratio temi instituta odgovora. Ni u vidu nove monografije, ni novog članka. Ni za trajanja Kraljevine Jugoslavije, a ni posle Drugog svetskog rata, pa do kraja života. Ukratko – nikada ponovo. A da se nastavio njegov aktivni interes za taj institut, za to bi bilo dovoljno raznih povoda. Neki od tih su ovi. Recimo, ubrzo posle objavljivanja studije, 1929. godine, usledio je, u sklopu instrumenata šestojanuarske diktature, Zakon o izmenama i dopunama Zakona o štampi od 1925. godine, koji je doneo važne promene institutu odgovora.¹⁷ Zakoni o štampi Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ) od 24. avgusta 1945.¹⁸ i Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) od 12. jula 1946.¹⁹ uredili su pravo odgovora drugačije nego prethodni starojugoslovenski zakon, a izazov bi moglo biti to kako se prema institutu odgovora odnosila jedna drugačija autoritarna vlast. Zakon o štampi i drugim vidovima informacija FNRJ od 9. novembra 1960. godine²⁰, opet, predstavljao je raznim aspektima znatan napredak za taj institut. Na stazi razbijene savezne jedinstvene zakonodavne nadležnosti Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) za pravo medija, sedamdesetih godina doneti su republički i pokrajinski režimi instituta ispravke²¹ i svi su oni rezultati tada jugoslovenske nove pravničke kreativnosti u vidu tzv. javnog odgovora.²² Konstantinović je mogao biti, kako se to kaže, svedok razvoja tog instituta u dugom periodu. Učestvovao je u pripremi raznih propisa – i ustava i zakona, ali ne znam da li je na bilo koji način bio od pomoći u izradi zakona o štampi i drugih medijskih zakona, a mogao je to bar kao neko ko je spadao među retke domaće pravnike koji su poznavali institut odgovora. Njegove dnevničke beleške potiču iz doba Drugog svetskog rata, dakle pokrivaju vreme u kome se u pravu medija, a i sa institutom odgovora, nije ništa dešavalo, a i za vremena aktivne zakonodavne delatnosti u toj materiji ne postoje (koliko znam) nikakvi njegovi dnevnički zapisi. Ne znam, dakle, baš nikakav izvor koji bi od njega potekao. Ukratko, njegova monografija

¹⁷ Čl. 9 Zakona o izmenama i dopunama iz 1929. Zakona o štampa iz 1925.

¹⁸ *Službeni list FNRJ* 2/1945, čl. 10. U Hrvatskoj je objavljen 20. septembra 1945. u *Narodnim novinama* 23/1945.

¹⁹ Zakon o potvrđi i izmenama Zakona o štampi, *Službeni list FNRJ* 56/1946, čl. 10.

²⁰ *Službeni list FNRJ* 45/1960, čl. 34–51.

²¹ *Službeni glasnik SRS* 29/1973, čl. 104–123 i u svim drugim republikama i pokrajinama.

²² *Službeni glasnik SRS* 29/1973, čl. 103. i u drugim jedinicama. O institutu javnog odgovora videti deo 11.5.

iz 1926–1927. tako je predstavljala jedan uspešan početak, kome – izgleda – nije sledio nastavak u bilo kom vidu. Pa ni u vidu zakonskih odredaba o pravu odgovora.

Ipak, pretpostavljam da je Konstantinović razmišljao o pravu odgovora, odnosno pravu ispravke bar onda kada je pisao i objavio „Obligacije i ugovori: Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima“ 1969. godine (Konstantinović 1969). Mora biti da je on tada razmišljao o tom institutu koji se zvao čas odgovor čas ispravka tokom postojanja u Srbiji i Jugoslavijama već od 1870. godine. Morao je razmišljati i o trouglu: odgovor – ispravka – opoziv (povlačenje) izjave, jer jedna odredba Skice (i potom Zakona o obligacionim odnosima – ZOO iz 1978) sadrži dva od ta tri ugla građanskopravnih sredstava zaštite, a jednom je on dao ime „ispravka“, u Skici²³, kao što je „ispravci“ od Zakona o štampi iz 1925. hteo dati ime „odgovor“.²⁴ Takođe vredi se pitati da li je „ispravka“ iz Skice u stvari „odgovor“, i obrnuto, a i kakav je odnos „ispravke“ iz Skice (odn. ZOO) i „ispravke“ iz zakona o medijima²⁵ itd. Ovu zasad samo započetu rečenicu iskoristiću kao najavu za samo jednu od više tema o institutu odgovora kojima ću se baviti gotovo do kraja ovoga napisa.

4. IZABRANE TEME O PRAVU ODGOVORA PO ZAMIŠLJENOM ZAJEDNIČKOM IZBORU MIHAILA KONSTANTINOVIĆA I MOME

Gotovo svi dalji delovi ovog zapisa, sa izuzetkom poslednjeg, 16. dela – („Šta nam (danas) znači studija Mihaila Konstantinovića“) – sadrže (neke) izabrane teme, a nipošto (sve) sabrane teme instituta odgovora. Za predočavanje sabranih tema o institutu odgovora potrebna je knjiga.²⁶ Izbor

²³ Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima: Odsek V. Naknada neimovinske (moralne) štete, „Objavljivanje presude ili ispravke i satisfakcija“, čl. 161, st. 1: „U slučaju povrede prava ličnosti sud može narediti objavljivanje presude na trošak štetnika, ili objavljivanje ispravke, ili da štetnik povuče izjavu kojom je povreda učinjena, ili što drugo čime se može postići svrha naknade“. – ZOO, V Naknada nematerijalne štete, „Objavljivanje presude ili ispravke“, čl. 199: „U slučaju povrede prava ličnosti sud može narediti, na trošak štetnika, objavljivanje presude, odnosno ispravke, ili narediti da štetnik povuče izjavu kojom je povreda učinjena, ili što drugo čime se može ostvariti svrha koja se postiže naknadom.“

²⁴ „[...] prava na ispravku, ili kako se bolje kaže, pravo odgovora [...]“, Konstantinović (1926a, 780). „Zato je i bolje pravo [...] nazvati pravom odgovora nego pravom ispravke“ [...], (1927b, 203).

²⁵ O pitanju najboljeg naziva instituta, videti u delu 11, a i o tome koliko se razlikuju građanskopravna ispravka i ispravka prava medija, videti u delu 11.3.

²⁶ Izbor monografija Löffler 2000, 290; Ebert 1997, 249; Schmits 1997, 265; Bänninger 1997, 339; Koch 1995, 167; Kocian Elmaleh 1993, 215; Rodondi 1991, 300; Auby, Ducos–Ader 1982, XV, 777+33; Nobre 1973, 231; Dewall 1973, XXX, 152;

izabраниh tema tog instituta za ovu priliku čine, s jedne strane, neke od tema koje smo Konstantinović i ja imali u vidu u svojim radovima, s druge strane, one neke teme o kojima ni on a ni ja nismo pisali, a s treće strane, ono šta bismo Mihailo Konstantinović i ja sada mogli da kažemo povodom određenih tema naših monografija.

5. FRANCUSKI PRONALAZAK PRAVA ODGOVORA

Institutu odgovora zna se i mesto i vreme nastanka: član 11 francuskog Zakona o suzbijanju delikata štampe od 25. marta 1822. godine.²⁷ Baš ove godine tačno je upravo 200 godina od njegovog rođenja i postojanja. Ništa slično pravu odgovora nije do tada postojalo, a ni do danas nije nastalo ništa dovoljno slično njemu.²⁸ Kada bi postojali patentni za pravne institute, a ako bi se primenila logika patenata, stvari ne bi bile baš tako jednostavne. Nastanak tog instituta, rekao bih, dâ se sažeti kao rezultat pokušaja dvojice francuskih poslanika (koji su delovali nezavisno jedan od drugoga i u raznim vremenima) i jednog sticaja okolnosti. Većina pisaca, istina, navodi Žaka Antoana Dilora (Jacques-Antoine Dulaure, 1755–1835) kao tvorca prava odgovora, mada ni bez Žaka Mestadijea (Jacques Mestadier, 1771–1856) ne bi bilo ovog prava, kao što ni rezultata njihovih napora ne bi bilo bez jednog sticaja okolnosti na koji nisu imali odlučujući uticaj, ali ni bez društvenih okolnosti kao posrednih uslova za pojavu instituta odgovora. Pa onda od toga da krenemo.²⁹

Zahvaljujući Francuskoj buržoaskoj revoluciji 1789. godine, Francuska prvi put dobija slobodu štampe. Poveljom o ljudskim i građanskim slobodama od 26. avgusta 1789. (članom IX), cenzura je ukinuta i olakšano je osnivanje listova. U situaciji političke nestabilnosti posle Francuske revolucije, u štampi, koja se snažno razgranala, a naročito u Parizu, godinama vladaju

Haase-Becher 1970, 226; Blin, Chavanne, Drago 1969, VIII, 671; Köbl 1966, 165; Biolley 1963, 182.

²⁷ Loi 25 mars 1822, Relative à la repression et à la poursuite des délits commis par la voie de la presse ou par tout autre moyen de publication, čl. 11: „Vlasnici ili izdavači bilo kog časopisa ili periodičnog spisa dužni su da objave, u roku od tri dana od prijema, ili u sledećem broju, ako nije objavljen pre isteka tri dana, odgovor bilo kog lica imenovanog ili naznačenog u novinama ili časopisu, pod pretnjom novčane kazne od 50 do 500 franaka, ne dovodeći u pitanje druge kazne i odštete, do kojih može doći zbog krivičnog dela. Ovo objavljivanje će biti besplatno, a odgovor može biti dvostruko duži od članka kada bude sastavljen.“

²⁸ O svojevrsnostima tog prava, videti delove 10, 11, 15.

²⁹ O istorijatu, nacrtima, predlozima i ozakonjenju čl. 11 Zakona o suzbijanju delikata štampe, videti Maze 1900, 2–16; Doré 1902, 11–16; Dolenc 1934, 179–191; Mahlke 2005, 5–6, 8–11.

svakodnevni grubi napadi, pogotovo na čast i ugled pojedinaca, pre svega političkih protivnika. Sa tim povredama časti i ugleda nisu mogli da izađu na kraj neefikasni instrumenti krivičnopravne i građanskopravne odgovornosti. Posle državnog udara 1797. godine, Napoleon raznim merama disciplinuje štampu, pre svega zatvaranjem i deportovanjem urednika, vlasnika i stampara i faktičkim (ali ne i formalnim) ukidanjem slobode štampe, ne menjajući i ne dirajući u zakone o slobodi štampe, tako da je cenzura ponovo uvedena tek 1810. godine. Nacrti zakona čiji je cilj poboljšanje stanja zaštite dobara ličnosti od povreda u štampi ostali su bez ozakonjenja, među njima i predlozi da se uvede pravo odgovora Dilor 1799. godine, a i Mestadijev predlog za zaštitu privatnog života u štampi 1822. Godine 1811. krivičnim zakonikom se kažnjavaju uvreda i kleveta. Godine 1815. (u vreme Luja XVIII) ponovo je uvedena sloboda štampe. Zakonom o štampi, donetim 17. maja 1819. godine, uređuje se samo tzv. službena ispravka kao obaveza štampe da objavi svaku ispravku informacije koju pošalje vlast a koja se tiče nosilaca javne vlasti. Dok je takva zvanična ispravka vlasti sredstvo tutorstva države nad štampom, dotle zakon ne poznaje ne samo privatno pravo odgovora onog građanina na koga se odnosi radnja države o kojoj je pisala štampa, nego ni pravo odgovora nijednog građana kako god i kako da se njime štampa bavi.

U raspravi o jednom zakonskom nacrtu iz 1799. godine, Dilor u Savetu pet stotina predlaže da se zakonom uvede obaveza urednika i vlasnika štampe i periodičnih spisa da: 1. u roku od pet dana po prijemu odgovora pojedinca čiji su čast i ugled povređeni informacijom besplatno odštampa njegov odgovor, a 2. da se u suprotnome novčano kazni zbog neštampanja odgovora i da se prinudi da odgovor odštampa nakon što sud utvrdi akt difamacije. Dilor je predlog za uvođenje prava odgovora višestruko obrazložio³⁰: potrebom zaštite ugleda i časti pojedinaca, zaštite publike od jednostranih prikaza, jednakosti oružja štampe i pojedinca i nedovoljnošću krivične kazne. Uprkos svemu i predlog i njegovo obrazloženje ostali su bezuspešni. Gotovo četvrt veka docnije Mestadije je 1822. godine, nakon što u skupštini nije mogao proći njegov predlog da se štampi generalno zakonom zabrani da zadire u kućni mir i privatni život (Halpérin 2013, 145–163), danas bismo rekli: odredba o zabrani prodora u privatnost, on istom prilikom ponavlja Dilorov donekle izmenjen predlog da se zakonom uredi pravo odgovora u štampi. Od radikalnog predloga Mestadijea za generalnu zakonsku zabranu štampi da objavljuje informacije iz domena privatnog života, poslanicima je bilo prihvatljivije uvođenje prava odgovora. I tako je 1822. i nastalo pravo odgovora kao promašaj željene a pogodak supsidijarne mete.

³⁰ Dilorovo obrazloženje predloga reprodukovano je u Kraehling 1917, 7.

Možda je paradoksalno to što se institut odgovora obreo u tom zakonu o suzbijanju delikata putem štampe. Jer, da bi lice na koje se odnosi informacija u štampi imalo pravo odgovora i da bi zahtevalo da se objavi njegov odgovor povodom informacije štampe, za to po tom zakonu nije bio potreban baš nikakav delikt štampe u vezi sa objavljenom informacijom, niti bilo kakva nedopuštena radnja štampe ili nekog drugog, niti da objavljena informacija u štampi povredi pravo ili interes lica na koje se informacija odnosi, niti da ono ili ko drugi išta od toga dokaže, niti, konačno, da išta od toga utvrdi sud. Štampanikome, pa ni licu na koje se odnosi odštampana informacija, nije ništa našao učinila, a opet, uprkos tome, to lice ima pravo da zahteva da štampa odštampa njegov odgovor, a štampa ima obavezu da taj odgovor odštampa. Valja naglasiti da se takva konstrukcija ne uklapa generalno u binarni kod po kome pravni poredak i pravničko razmišljanje redovno funkcionišu.³¹ Ta „tajna“ instituta prava odgovora je svojstvo svakog instituta odgovora, počevši od francuskog prava odgovora pa do danas.

Taj institut je francuski, ne samo po svome nazivu: *réponse*, odnosno *droit de réponse*. Ime mu zakonodavac nikada nije menjao, a nikada izmenjenog naziva ga je neprestano koristila sudska praksa i literatura. Reč jeste latinskog porekla: *responsio*, *-onis*, *f.*, ali bi pogrešno bilo pomisliti da institut ima bilo kakvu vezu sa rimskim pravom ili recepcijom, a kamoli da je bilo on bilo neki njegov prethodnik već tada nastao. Institut „pravo odgovora“, ni pod tim imenom ni pod bilo kojim drugim, nije postojao u rimskom pravu ili recepciji.

6. KONSTANTINOVIĆEVO UNAPREĐIVANJE JUGOSLOVENSKOG INSTITUTA ODGOVORA FRANCUSKIM MODELOM

1. Uređivanje instituta prava odgovora za svakog zakonodavca predstavlja balansiranje interesa dvaju strana: medija od kojeg se traži da objavi zahtevani odgovor na njegovu medijsku primarnu informaciju i tražilaca koji kao subjekt primarne informacije zahteva od medija da objavi njegov odgovor. Sve zakone bilo gde na svetu kojima se uređuje pravo odgovora prate sa sklonostima ili nesklonostima bar novinari (medijski poslenici), političari i pravnici. I Konstantinović je učestvovao u takvom vaganju, s tim što nije merio dobre i loše strane jednog zakona, nego je na tas stavio dva zakona – francuski i jugoslovenski. Njegova analiza upoređivanja francuskog i domaćeg rešenja prava odgovora okončala se ovakvim ishodom: što se

³¹ O tome u delu 15.2.

tiče prava odgovora, francusko pravo je najstrože za štampu a najliberalnije za tražioce odgovora, a jugoslovensko pravo je najliberalnije za štampu a najstrože za tražioce odgovora.³²

2. Francusko pravo odgovora u štampi nikada se nije menjalo, ni u osnovnoj konstrukcijskoj ideji, a ni iole znatnijim izmenama.³³ Svi su francuski zakoni o štampi reprizirali istu bitnu sadržinu izvornog izdanja o pravu odgovora

³² Konstantinović (1926a, 780): „Odmah ću reći, da je na tako ograničenom terenu moja namera takođe da kritikujem zakon o štampi. Samo, za razliku od dosadašnjih kritika, moja će kritika težiti da dokaže, kako naš zakon o štampi, u pogledu ispravke, ne samo nije reakcionaran i preterano strog prema štampi, već nije [781:] uopšte strog prema njoj; u tom pogledu on je stavio štampu u daleko bolji položaj prema publici, nego što je to slučaj u mnogim drugim zemljama, među koje dolazi i Francuska, u kojoj štampa uživa svu potrebnu slobodu. Drugim rečima i prilagođavajući ovom predmetu jednu staru formulu, u pogledu prava odgovora sloboda štampe razvijena je našim novim zakonom na štetu proste slobode.“

Konstantinović (1926d, 1101): „Na kraju ovog kratkog pregleda dispozicije našeg zakona o štampi, o pravu odgovora i njihovog poređenja sa odgovarajućim dispozicijama francuskog zakona, nameće se zaključak, da je francuski zakon, taj najliberalniji zakon o štampi, mnogo stroži za štampu od našeg zakona. Po njemu, pravo odgovora uživa mnogo širi krug lica nego kod nas; ispravljaju je uvek zagaranovan jedan minimum dužine ispravke, što kod nas nije slučaj; urednik mora ponekad uvrstiti odgovor u najkraće mogućem roku, što se kod nas nikad ne dešava; ispravka vlasti mora biti uvršćena na čelu lista, a ispravka privatnog lica na istom mestu, na kome je bio i napis na koji se odgovara, dok se kod nas ispravke [1102:] štampa samo u istom delu novina u kome je izašao i napis koji se ispravlja; urednik mora uvek štampati ispravku, dok je kod nas može odbiti zbog 'neljudnosti'; sudska odluka izvršuje se, u pogledu uvršćenja ispravke, i pre nego što postane punovažna, dok naš zakon zahteva punovažnu sudsku odluku. Jedino što francuski zakon ne predviđa obustavu lista zbog neštampanja ispravke, čije je štampanje naređeno sudskom presudom, kao što to čini naš zakona; ali to naređenje našeg zakona sasvim je na svom mestu i ne sadrži ničega što bi bilo protivno slobodi štampe. Samo treba se sporazumeti o tome šta znače reči: 'sloboda štampe', i u kakvom su odnosu sloboda štampe i pravo odgovora. Ta nas pitanja dovode pred problem osnove prava odgovora i pitanje njegovog karaktera što je predmet drugog dela ove studije. Tu ćemo videti, da je francuski zakon bolji zato što je stroži, i da su strogost francuskog zakona prema štampi u pogledu ispravke, i propis našeg zakona o obustavi lista zbog neštampanja ispravke, čije je štampanje naredio sud, u skladu sa prirodom stvari koje nas interesuju, i da ni malo ne vređaju slobodu štampe.“

³³ Čl. 11 izmenjen je 1835. godine: obim odgovora je ukinut; odgovor se morao objaviti bez obzira koliki je dugačak ali je imalac prava odgovora plaćao objavljivanje ako je nadilazio dve dužine izvornog članka; precizirano je da odgovor mora biti objavljen u novinama odnosno u periodičnom spisku gde i izvorna informacija, i na isti način. Čl. 13 izmenjen je 1990. i 1991. godine time što su titulari prava odgovora postala udruženja za odbranu od ksenofobije i antisemitizma i udruženja za gajenje sećanja na članove otpora, za veterane i žrtve rata i za informacije u vezi sa njihovim delatnostima.

iz 1822. godine.³⁴ Francuski model prava odgovora nije se menjao ni u vreme kada se njime bavio Konstantinović, niti je on u svojoj studiji imao išta ključno da mu zameri, ni da se išta ključno izmeni, niti da se išta ključno dopuni. Nasuprot tome, kritički je bio nastrojen prema jugoslovenskom odgovoru po Zakonu o štampi iz 1925. godine (a tako i prema sva četiri prethodna zakona o štampi Srbije 1870, 1881, 1901. i 1904). Smatrao je da je jugoslovenski odgovor nedovoljno širok da bi ostvario sve što bi se želelo od jednog optimalnog, dakle, francuskog modela.

3. Evo samo ponečega što profesoru Konstantinoviću nije bilo po volji u jugoslovenskom uređenju u odnosu na francuski odgovor: niži nivo zanatske izrađenosti, neodgovarajući naziv instituta, preuzak domen primene, sužena funkcija, manja mogućnost sudskoj praksi za praktikovanje zabrane zloupotrebe prava odgovora.

Naziv instituta: Jugoslovenski zakon je institut nazvao „ispravkom“ (Glava V, „Ispravka“, i u svim članovima 26–29 i 68, st. 2), dok ga je francuski zakon imenovao „odgovorom“ (čl. 13).³⁵ – Krug imalaca prava odgovora: Dok u Francuskoj pravo odgovora u štampi ima svako „imenovano i svako označeno lice“ (čl. 13, st. 1), u Jugoslaviji je to pravo samo onog „privatnog ili pravnog lica čije je ime [...] spomenuto“ (čl. 26, st. 1)³⁶, i to samo onog lica „čije je ime u vezi sa njegovim radom ili životom spomenuto“ (čl. 26, st. 1).³⁷ – Domen primene prava odgovora: Vrsta informacija na koje se može odgovarati, dok u Jugoslaviji titulari imaju samo pravo da odgovorom „oštampane činjenice označuju za neistine“ (čl. 26, st. 1, reč. 2) ili da odgovorom „navode činjenice, kojima se opovrgavaju oštampane činjenice“ (čl. 26, st. 1, reč. 2), u Francuskoj se odgovor može odnositi na svaku vrstu informacije, bila to činjenična tvrdnja bilo vrednosna. – Funkcije prava odgovora: Dok u Jugoslaviji titulari imaju samo pravo da odgovorom „oštampane činjenice označuju za neistine“ (čl. 26, st. 1, reč. 2) ili da odgovorom „navode činjenice, kojima se opovrgavaju oštampane činjenice“ (čl. 26, st. 1, reč. 2), u Francuskoj zakonodavac ni na koji način nije odredio radi koje namene (svrhe, funkcije, cilja) titular odgovora na odštampani tekst.³⁸ – Dužina ispravke odnosno odgovora: Po jugoslovenskom zakonu o štampi ispravka

³⁴ Zakon o štampi čl. 11 zakona od 25. marta 1822; čl. 9 zakona od 9. septembra 1835; čl. 13 zakona od 27. jula 1849; čl. 19 ukaza od 17. februara 1852; čl. 13 zakona o slobodi štampi od 29. jula 1881; 27. avgusta 1944; 5. januara 1993; 1. marta 1994; 16. juna 2000; 1. januara 2002.

³⁵ Konstantinović 1926a, 780; 1927b, 203.

³⁶ Konstantinović 1926a, 782–784; 1927b, 203.

³⁷ Konstantinović 1926b, 885–886.

³⁸ Konstantinović 1926b, 888–889; 1927b, 203.

sme da bude najviše dva puta duža od odštampanog teksta (čl. 28, t. 2), dok po francuskom zakonu titular ima pravo na odgovor od najmanje 50 redova a ne i na više od 200 redova, s tim što će se u slučaju prekoračenja štampati ceo odgovor, a višak titular plaća po tarifi koja važi za oglase (čl. 13).³⁹ – Izuzeci od prava odgovora: Francuska sudska praksa, to jest *Cour de cassation* podržan literaturom, određuje tri negativna uslova za vršenje prava odgovora: da odgovor ne sme da bude protivan zakonu ili dobrim običajima, da ne sme da povređuje pravne interese trećih lica i da ne povređuje ugled i čast novinara. U jugoslovenskom zakonu određeno je pet razloga zbog kojih štampa nije dužna da objavi zahtevani odgovor (čl. 28). Za jedan od njih – da je odgovor neuljudno napisan, profesor Konstantinović drži da preterano ograničava slobodu izražavanja.⁴⁰ – Zloupotreba prava odgovora: U Francuskoj se sudovi i literatura bave time da li vršenje prava odgovora podleže proverbi sa stanovišta zloupotrebe prava, jer se u Francuskoj načelno smatra da se svako subjektivno pravo ima i može da se vrši, ali uz rezervu da se ne zloupotrebljava (Biolley 1963, 73; Koch 1995, 45). Ta bi tema trebalo da i u Jugoslaviji zaslužuje pažnju (Konstantinović 1927b, 204–211).⁴¹

7. USUD KONSTANTINOVIĆEVOG UNAPREĐIVANJA JUGOSLOVENSKOG INSTITUTA ODGOVORA FRANCUSKIM ODGOVOROM

1. Koliko je Konstantinović bio dosledno opredeljen za ključne elemente francuskog modela odgovora, toliko je bio nesklon ključnim elementima jugoslovenskog zakona. Da je zakon menjan od 1925. do 1945. i da je bio onako promenjen kako bi bilo po Konstantinoviću, ništa ključno ne bi ostalo

³⁹ Konstantinović 1926c, 992–995; 1927b, 203–204.

⁴⁰ Konstantinović 1926d, 1093–1097; 1927b, 204.

⁴¹ „Sa načinom formulisanja pravnih pravila, koji je danas u upotrebi, zakon ne može organizovati neko pravo tako da onemogući njegovu zloupotrebu. To je lako objašnjivo. Prava su socialna po svojoj prirodi, a međutim u zakonu sa čisto individualističke tačke gledišta, formulisana su kao subjektivna prava. U definiciji nekog subjektivnog prava nemoguće je da zakonodavac obuhvata sve moguće reakcije društvene sredine na prava i dužnosti svakog čoveka (G. Cornil *Le droit Privé*, Paris, 1924, p. 91). Pa i kad se pretpostavi da je uspeo da ih obuhvati sve, njegova definicija tačna je samo u momentu kad je stvorena. Društvena sredina je u stalnom menjanju. Što je juče bilo tačno to više nije danas. I zato je potrebno priznati otvoreno, sudu tome glavnom regulatoru društvenog života, da podešava primenu zakona prema društvenim potrebama. Zato se sudu mora priznati pravo [213:] da kontroliše vršenje sviju prava, pa i prava ispravke. Sa priznavanjem kontrole suda ono neće ništa izgubiti; postići će se da se ono socialnije vrši i da se smanji broj šikana. A to nije mali rezultat“ (1927b, 212–213).

iz odredaba instituta odgovora onakvog kakav je uređen jugoslovenskim zakonom iz 1925. Do prestanka važenja tog zakona iz 1925. 1945. godine, Konstantinovićevi stavovi iz studije (da se „preimenuje“ ispravka u odgovor, da pravo odgovora ima svako označeno lice, da se može odgovoriti na svaku vrstu primarne informacije, da neuljudni odgovor nije prepreka objavljivanju i dr.) nisu imali uspeha. Ni u književnosti, ni kod sudova, ni kod zakonodavca. Godine 1929. Zakonom o izmenama i dopuna Zakona o štampi iz 1925. nije se ni moglo očekivati da se u vreme šestojanuarske diktature sprovedu ikakve veće izmene odredaba o odgovoru. Ukratko, pravnici nisu reagovali na njegovu studiju, ni pozitivno, ni negativno, sa jednim izuzetkom (na koji sam već ukazao) koji se sveo na ukazivanje na studiju i na tri Konstantinovićeve predloga (Blagojević 1934, 10, 14–15, 16). Ukratko, stavove koje je profesor Konstantinović u studiji zastupao u korist francuskog modela prava odgovora niko drugi kod nas nije zagovarao, bilo u vezi sa tom studijom, bilo nezavisno od nje, znajući je ili je ne znajući.

2. Prvo sam pomišljao da tadašnji pravnici nisu znali za tekst. To ipak nije verovatno jer ni oni domaći pisci koji su se specijalno bavili tim institutom nisu studiju registrovali u svojim radovima, nisu je ni informativno uključili u spisak literature, za razliku od radova ostalih autora, što važi i za pisce koji su pratili iste časopise kao on i u njima objavljivali. Moglo se pomisliti da je to tako zbog toga što je Konstantinović bio civilista, što se kao jedini civilista obreo među samim krivičarima koji su pisali o institutu odgovora. Naime, u inostranstvu i kod nas, institut odgovora je započeo karijeru kao krivičnopravna ustanova, koja je dugo uređivana materijalnim i procesnim kaznenim propisima zakona o štampi (zbog kažnjavanja urednika koji su odbijali da štampaju odgovor i tako kazneno procesuirani), a i u vreme pisanja Konstantinovićeve studije još nije bilo došlo doba za potpunu presistematizaciju odgovora iz javnoga prava u privatno pravo i civilno pravo i civilni postupak. Možda, opet, neki nisu nalazili interes za studiju koja se bavila pozitivnim pravom ali na način pravne politike i koja je pozitivnopravna rešenja domaćeg instituta odgovora tumačila rešenjima iz uporednog (francuskog) prava. Jedan od razloga nevidljivosti studije mogao je biti to što su pravnici od studije očekivali potpuniji uporednopravni pristup. Jer, Konstantinović u svojoj studiji van francuskog instituta nije uopšte obratio pažnju na uporedno pravo instituta odgovora, što je potpuno nesvojstveno njegovom načinu rada inače. Pošto se nije bavio nemačkim pravom odgovora, tako se nije bavio ni nemačkom teorijom koja je uvek s velikim interesom pisala o francuskom institutu odgovora, i istorijski i

uporednopravno⁴², a nemačka literatura je već tada razvila najveći broj teorija o pravnoj prirodi i pravnom dobru prava odgovora. Možda je delić objašnjenja i u bliskosti domaćih zakonskih rešenja austrijskim i nemačkim i u većoj bliskosti domaćih pravnika tim porecima. Pomišljao sam i na to da je studija bila ignorisana zato što je profesor Konstantinović svojim stavovima otvorio preveliki broj onih pitanja, i nudio za njih objašnjenja, za koja nisu imali sluha pravnici zainteresovani da problemima pozitivnog prava pristupaju egzegetski, a njegova studija je bila sve samo ne suva egzegetika.

3. Ima možda ponečeg od svega toga, ali danas mi je blisko da razlog neobraćanja pažnje, nekomentisanja i nerecipiranosti njegove studije ne vidim prvenstveno u načinu na koji je Konstantinović pristupio temi nego u samoj temi – u samom francuskom modelu prava odgovora. Što se tiče prilaza, Konstantinović je, s jedne strane, bio dosledno opredeljen u korist baš svih najvažnijih sastojaka tog francuskog modela prava odgovora; s druge strane, nije bio ni za jedan od najvažnijih sastojaka drugih modela iz uporednog prava; s treće strane, bio je protiv svih najvažnijih sastojaka tadašnjeg jugoslovenskog prava odgovora. Svaki zainteresovani čitalac mogao je tu naći svoje opredeljenje. I da je bilo ko drugi zastupao francuski model prava odgovora, rezultat je bio jednak: od prvog srpskog zakona o štampi kojim je uređen ovaj institut pa do najnovijeg medijskog, ni od prve do najnovije presude, a takođe ni od prvog do najnovijeg napisa, uključujući i onaj koji sada čitate, francuski model instituta odgovora nije nalazio promotere. Francuska konstrukcija, pa ni u prezentaciji profesora Konstantinovića kao optimalna, nije našla podršku domaćih zakonodavaca, sudske prakse i literature. Ne samo u Srbiji i u svim Jugoslavijama, nego ni u svim državama posle nestanka SRJ i Zajednici država Srbija i Crna Gora. Ni do današnjeg dana. Ukratko, nigde u našem regionu.

Ako uzmemo da se Konstantinovićev pogled poistovetio sa francuskim institutom, njihova sudbina je bila ista što se tiče instituta u regionu: ni francuski model, a ni Konstantinovićevu studiju niko nije zastupao u Srbiji i svim Jugoslavijama. Možda je onda baš došlo vreme da se u domaćem pravu nađe mesto francusko-Konstantinovićevom modelu prava odgovora? Na to pitanje bih odgovorio odrečno. Pet puta sam imao prilike da ne budem opredeljen za francuski model kao glavno celovito rešenje za institut prava odgovora u domaćem pravu – pre pet decenija prvi put (Vodinelić 1977a, 63–106; 1977b, 73–96), pre dve i po decenije drugi put (Vodinelić 1998a,

⁴² Kitzinger 1907, 873, pišući o stanju početkom 20. veka, naglašavao je da je francuska literatura, u kontrastu prema nemačkoj, u prvoj polovini prve decenije objavila opsežne četiri disertacije o pravu odgovora koje su bogate velikim aspektima, detaljno i temeljno obrađene, sa vrednim pravnoteorijskim i uporednopravnim pristupom, a to sve nije uobičajeno za nemačke disertacije.

175–184), pre dve decenije treći put⁴³, pre deset godina četvrti put⁴⁴, a i sada peti put, ali ujedno i prvi put gotovo u celini prvenstveno u vezi sa francuskim modelom i Konstantinovićevo studijom. Nije reč ni o stavu za i protiv, ni o stavu za sve i protiv svega. U daljem tekstu će se videti moja obrazloženja, a to traži da se bude načisto sa karakteristikama po kojima se francuski bitno razlikuje od drugih modela.

8. FRANCUSKO-KONSTANTINOVIĆEV MODEL PRAVA ODGOVORA – DVE UPADLJIVE KARAKTERISTIKE PO KOJIMA SE BITNO RAZLIKUJE OD DRUGIH MODELA – VRSTE ISTOG INSTITUTA ODGOVORA – INSTITUTI RAZLIČITI OD ODGOVORA – INSTITUT ODGOVORA SA RAZLIČITIM NAZIVIMA – MERILO ZA NAJBOLJI MODEL PRAVA ODGOVORA

1. S obzirom na njihove zajedničke bitne osobine, Konstantinovićeve stavove o pravu odgovora možemo integrisati u francuski model prava odgovora, i obrnuto, a tretirati ih kao jedan entitet (kao celinu, kao samoposebnost). Opravdano je govoriti o Konstantinovićevo francuskom modelu prava odgovora, ili obrnuto, o francusko-Konstantinovićevo modelu.

Na temelju francuskog modela odgovora, Konstantinović je u tri pasusa izrazio celu *svoju filozofiju instituta odgovora*.⁴⁵ Njegov *vjeruju sažeću* svojim rečima ovako: baš svako lice označeno u štampanom tekstu bilo koje

⁴³ Kao član radne grupe koja je izradila Zakon o javnom informisanju iz 2003.

⁴⁴ Godine 2013. kao član radne grupe za izradu Zakona o javnom informisanju i medijima.

⁴⁵ Konstantinović 1927b, 203–204: „Iz osnova i cilja prava odgovora proizilaze sve potrebne indikacije za njegovu organizaciju u zakonu. Oni zahtevaju da pravo odgovora bude priznato ne samo licima čije je ime bilo spomenuto, već po staroj francuskoj formuli, i licima koja su na budi koji način, makar i najzavijenije, bila označena u nekom napisu. Samo će tako ono moći biti efikasno sredstvo odbrane, što je najčešći i najpraktičniji slučaj njegove upotrebe. Nesme se voditi računa o tome, da li je lice pomenuto ili označeno u vezi sa nekim činjenicama iz njegovog rada ili života, kako to traži naš zakon, niti tražiti od tog lica da demantuje ili opovrgne štampane činjenice. Pravo odgovora mora se priznati, bez ikakvog uslova, svakome koji je ma kojim povodom bio pomenut u nekom dnevnom listu ili povremenom spisu. Urednika treba obavezati da primi i štampa odgovor svakog lica pomenutog u njegovom listu, bez obzira na to šta se u tom odgovoru nalazi. Zato je i bolje pravo spomenutog ili označenog lica nazvati pravom odgovora nego pravom ispravke. – Odatle dalje izlazi, da treba označenom licu zagarantovati jedan minimum dužine odgovora, npr. pedeset redi kao u Francuskoj, i da se odgovor ima štampati, takav kakav je stigao u redakciju, u što kraćem roku, kako bi imao željeno dejstvo, besplatno i u istom delu lista u kome je izašao napis na koji se odgovara. –

sadržine ima pravo da se oglasi odgovorom u toj istoj štampi bez ikakvih ograničavajućih uslova, bilo da bi time nešto ispravio, bilo da išta saopšti povodom tog teksta. Takvo pravo bolje je da ima naziv „pravo na odgovor“ jer je ono mnogo šire od „ispravke“. – Odgovor mora da se odštampa sa bar 50 redova, bez ikakve izmene, u najkraćem roku, besplatno i u istom delu istog lista. – Nedopuštene su ikakve prepreke štampanja odgovora, a urednik ne sme da odbije odgovor ni iz kakvog razloga.

2. Upadljive su *dve karakteristike* francuskog modela i Konstantinovićeve studije u odnosu na druge modele: francusko i Konstantinovićevo pravo odgovora je *najšire pravo odgovora a sa najmalobrojnijim i najlakšim uslovima za sticanje, imanje i vršenje*. Svi drugi modeli prava odgovora, više ili manje, zaostaju po tome u odnosu na francuski u štampi.⁴⁶ S jedne strane, užu su po onome što omogućuju svojem titularu i, s druge strane, zahtevniji su po broju i težini uslova da bi titular pravo stekao, imao i vršio. Ne postoji drugi način da se upozna i domaći i bilo koji inostrani model prava odgovora nego da se analiziraju sa oba stanovišta: sa stanovišta širine prava i sa stanovišta broja, težine i uslova sticanja, imanja i vršenja prava. Zato će tome biti posvećen najveći deo ovog zapisa.

3. Uprkos razlikama, francuski i drugi inostrani modeli jesu *vrste jednog te istog instituta* odgovora i čine jedan zajednički pojam instituta odgovora, odnosno svi oni *su* samo vrste jednog instituta a ne odvojeni instituti.⁴⁷ Primera radi, i francusko pravo odgovora i jugoslovensko pravo odgovora iz 1925. godine i francusko pravo odgovora u štampi, francusko pravo odgovora u audio-vizuelnim medijima i francusko pravo u digitalnim medijima i slično jesu, uprkos pojedinačnim pravnim razlikama, vrste jednog te istog pravnog instituta odgovora. Jesu, dakle, njegove vrste a ne *aliquid*.

4. Neki drugi instituti, *uprkos nekim zajedničkim sličnostima* sa francuskim i drugim inostranim modelima prava odgovora i njegovih vrsta, predstavljaju sasvim *drugačije institute*.⁴⁸ Na primer, nemačko pravo opoziva (povlačenja) izjave (*Widerruf*) i švajcarsko pravo ispravke (*Berichtigung*), s jedne strane,

Naposletku, realizovanju prava odgovora nesme se staviti na put nikakva prepreka; ono treba da deluje u svakom slučaju nesmetano i brzo; to je uslov njegove efikasnosti. U zakonu ne treba da se nalazi ništa što bi dozvoljavalo uredniku, da iz budi kojih uslova odbije štampanje odgovora. Naime, zakon ne treba da ovlasti urednika da odbije štampanje odgovora, ako je on 'neuljudno' napisan, kako to čini naš zakon. Inače bi pravo odgovora moglo biti lako paralizovano."

⁴⁶ Koliko vidim, najbliže mu je luksemburško pravo odgovora, Zakon o slobodi izražavanja u medijima, od 8. juna 2004, čl. 36–50; Vogel 2020, 225–234.

⁴⁷ O tome u delu 10.

⁴⁸ U delu 11.

a s druge strane, i francusko pravo odgovora (*droit de réponse*) i švajcarsko pravo odgovora (*Gegendarstellungsrecht, droit de réponse, diritto di risposta*) sasvim su drugačiji pravni instituti.

5. Francuski i svi drugi inostrani modeli prava odgovora imaju *razne nazive*, razna imena u pravnoj istoriji i uporednom pravu, neretko i u jednoj istoj državi – „odgovor“, „ispravka“, „uzvratanje“, „protivan prikaz“.⁴⁹ Samo radi jednostavnosti, svaki model jednog istog instituta odgovora zvaću pravom odgovora bez obzira na naziv koji nose, osim onda kada je neki njihov drugačiji naziv potreban za bolje razumevanje onoga o čemu se radi.

6. Prvo sleduje da pokažem da je po francuskom pravu odgovora to pravo najšire i najlakše za sticanje, imanje i vršenje. A ako se tako i potvrdi, posle toga sleduje da se ispita da li je francusko pravo odgovora *najbolje (najprimerenije, najoptimalnije)* među postojećim pravima odgovora, što podrazumeva argumentovanje u oba pravca – i dobre i loše strane. Tačke za ispitivanja su svi oni elementi konstrukcije prava odgovora i svaki takav element ispituje se uvek sa oba aspekta: da li određeni element utiče na širinu prava odgovora i na lakše ili teže sticanje, imanje i vršenje tog prava i njegovog vršenja. *Ti elementi istraživanja* su: naziv prava, sadržina ovlašćenja prava, pojam prava, situacije primene prava, izuzeci od postojanja i vršenja prava, šta se hoće, čemu služi pravo, zloupotreba prava kao prepreka sticanju, imanju i vršenju prava odgovora. Po tom redosledu ću ih analizirati i proveravati.

9. PRAVO ODGOVORA I DRUGI NAZIVI – VAŽNO JE ZVATI SE ODGOVOR – JEDAN INSTITUT A RAZNI NAZIVI – ISTI NAZIV A RAZNI INSTITUTI

1. Institut kojim se bavimo obeležava se različitim nazivima, a nisu retke države u kojima je on menjao više različitih imena. Spadamo u grupu država, na čelu sa Francuskom, gde se institut zove „odgovor“ odnosno „pravo odgovora“.⁵⁰ Zato, ako bismo hteli da naše reči „odgovor“ i „pravo odgovora“ prevedemo francuskom pravniku kao „réponse“ i „droit de réponse“, ni on a ni mi ne bismo imali teškoće da u stručnom komuniciranju identifikujemo

⁴⁹ Deo 9.

⁵⁰ Pravo odgovora uređen je Zakonom o štampi i medijima u odeljku XIII „Odgovor na informaciju i ispravka informacije“, *Službeni glasnik RS* 83/2014, čl. 83, 85–90, 92–94, 96–99, 112, 117, 123, 126, 130.

šta je to o čemu govorimo.⁵¹ Isto važi, na primer, za italijansko „diritto di risposta“⁵², portugalsko „direito de resposta“⁵³ ili rusko „право на ответ“.⁵⁴ Pravo odgovora (*droit de réponse*), ili pod nekim od drugih imena, vrlo brzo se proširilo ogromnim delom zemaljske kugle.⁵⁵ Teško da ga u Evropi igde nema, ali od kada u Evropskoj uniji nema Engleske, možemo baš nju da navedemo kao najpoznatiji primer države u Evropi koja ne zna za taj institut.

Mada u engleskom jeziku postoje reči „answer“, „response“ i „reply“, u pravnom jeziku SAD upotrebljava se samo ta poslednja reč – kao *Right of reply* ili *Right to reply*. Samo tim izrazom takođe se prevode drugi inostrani nazivi ovog instituta, a i naš naziv.

Ali ako se srpske reči „odgovor“ i „pravo odgovora“ nemačkom kolegi prevedu kao „Antwort“ (odgovor) i „Antwortsrecht“ (pravo odgovora), sa time bismo imali uspeha samo pod uslovom da je nemački kolega donekle uveden u pravnu komparativistiku tog instituta ili pak ima intuiciju o čemu bi se tu moglo raditi. Ni u propisima, ni u sudskim odlukama, ni u pravnoj književnosti „Antwortsrecht“ ne postoji kao pravni termin. Jer, ni nemački „Gegendarstellung“ (protivni prikaz) i „Gegendarstellungsrecht“ (pravo na protivni prikaz), iz tekućeg nemačkog pravničkog jezika i nemačkih propisa⁵⁶, ne završavaju – ni u doslovnom ni u vrlo slobodnom prevodu – ni kao „odgovor“ ni kao „pravo odgovora“, nego kao „protivni prikaz“ i „pravo protivnog prikaza“. A ništa od toga jezički nije ni slično „odgovoru“ i „pravu odgovora“.

Pre nemačkog izraza „Gegendarstellungsrecht“ za isti pravni institut stajao je u propisima i pravnoj literaturi izraz „Entgegnungsrecht“ (pravo uzvraćanja) u zakonima i pravnoj književnosti, ali su od izraza „Entgegnungsrecht“ u međuvremenu odustali ne samo u Nemačkoj nego i u Austriji i u Švajcarskoj i svi zajedno u korist „Gegendarstellungsrecht“.

⁵¹ Čl. 13 Zakona o slobodi štampe iz 1881. i drugi francuski zakoni kojima se uređuje odgovor.

⁵² Čl. 8 italijanskog Zakona br. 47. o štampi od 8. februara 1948.

⁵³ Čl. 5, st. V Ustava Brazila od 5. oktobra 1988. i Zakon br. 13.188 o pravu odgovora i ispravke od 11. novembra 2015. godine.

⁵⁴ Čl. 46 Zakona o sredstvima masovnih informacija Ruske Federacije od 27. decembra 1991.

⁵⁵ Videti preglede u Nobre 1973, 43–171; Löffler, Golsong, Frank (Hrsg.) 1974, 1–333; Haase–Becher 1970, 24–157; Koltay 2013, 73–89.

⁵⁶ U ovom času oko 50 važećih nemačkih zakona uređuju ovaj institut pod tim nazivom „Gegendarstellung“, „Gegendarstellungsrecht“, „Anspruch auf Gegendarstellung“, videti Prinz, Peters 1999, 347; Seitz 2008, 756.

Pre oba pomenuta nemačka izraza domaćin tom istom institutu decenijama je bio naziv izraz „Berichtigungsrecht“ (pravo ispravke) još od prvog nemačkog zakonskog uređenja tog instituta.⁵⁷ I u Sloveniji je „popravek“ (ispravka) i „pravica do popravka“ (pravo ispravke) već decenijama i decenijama oznaka za taj institut⁵⁸ i to još pre nastanka Kraljevine SHS. Taj izraz (*popravek*) za ovaj institut preimenovan je pre dve decenije u zakonu još jednim legalnim paralelnim alternativnim imenom za isti institut: „prikaz nasprotnih dejstev“. Tako se ovaj institut pod imenom „popravek“ u zakonu opisuje, u stvari, doslovnim prevodom nemačke složenice (*Gegendarstellung*), ali razložene na dve reči iz kojih se sastoji: „Svaka informacija mora biti jasno označena kao ispravka, ali može imati i oznaku ‘prikaz protivnih činjenica’“.⁵⁹

2. Taj slovenački nije usamljen slučaj da jedan te *isti institut u isto vreme nosi u istom zakonu dva različita naziva*. Crnogorski Zakon o javnom informisanju iz 1998. određuje da „svako fizičko i pravno lice ima pravo na odgovor *ili* ispravku u slučaju kada je, putem objavljene informacije, povrijeđeno njegovo pravo ili interes“ (čl. 48, st. 1), i „pod odgovorom *ili* ispravkom se podrazumijevaju informacije kojima se dopunjuju činjenice i podaci iz objavljene informacije, u pogledu istinitosti i potpunosti“ (čl. 49, st. 1). I za odgovor i za ispravku važe potpuno istovetni uslovi, isti izuzeci, isti postupak i sve u svemu od prvog pa do poslednjeg slova istovetni pravni režim (čl. 48–51). Isti je slučaj i, na primer, sa portugalskim Zakonom i dekretima o odgovoru ili službenoj ispravci⁶⁰, brazilskim zakonom⁶¹, a i u

⁵⁷ U badenskom zakonu o štampi iz 1831, § 10. U badenskom zakonu spojio se naziv „ispravka“ (*Berichtigung*), koji je predstavljao tzv. službenu ispravku (*Berichtigungszwang*) kao akt vlasti po kome je štampa bila dužna da objavi dostavljen tekst vlasti, sa privatnim pravom svakog pojedinca da štampa objavi njegov zahtevani tekst.

⁵⁸ Tako i po sada važećem članu 26 Zakon o medijih – ZMed (*Uradni list RS* 35/01 z dne 11. 5. 2001), „Pravica do popravka objavljenega obvestila“ („Pravo ispravke objavljene informacije“), čl. 26–41; izraz „ispravka“ („popravek“) bio je i u ranijim slovenačkim zakonima: Zakon o javnih glasilih, *Uradni list RS* 18/1994 od 8. 4. 1994, čl. 9–23; Osnutek Zakona o javnem obveščanju od 9. 5. 1984, čl. 88–107; Zakon o javnem obveščanju od 14. 2. 1973, čl. 44–61. Izraz „popravek“ je važio i u 19. veku u Sloveniji po austrijskom Zakonu o štampi Franca Jozefa.

⁵⁹ Član 27, st. 3, reč. 1: „Vsaka objava mora biti jasno označena kot popravek, lahko pa tudi z oznako ‘prikaz nasprotnih dejstev’“. – Poslednji slovenački zakon koji je govorio o ispravki bez njegovog parnjaka u vidu naziva „prikaz protivnih činjenica“, bio je Zakon o javnih glasilih od 1994, a i taj, kao nijedan od zakona koji su ranije važili u Sloveniji nije poznavao izraz „protivni prikaz“.

⁶⁰ Čl. 2 Zakona i dekreta Portugalije od 14. marta 1936, 29. juna 1933, 11. aprila 1933, 27. juna 1927, 29. jula 1926, 5. jula 1926.

⁶¹ Čl. 29 brazilskog zakona br. 5.250 od februara 1967.

zakonima nekih nemačkih država iz 19. veka, pre nego što je donet carski zakon o štampi 1874. godine koji je unifikovao izraz ispravka, zvao se ispravka „ili“ uzvraćanje, recimo u pruskom propisu od 30. juna 1843.⁶² U jednom zakonu za isti institut se koriste dva imena koja povezuje „ili“, iako se pravno ni po čemu drugom ne razlikuju.

Takođe, biva i u nekoj složenoj državi da je jedan isti institut u isto doba *u jednoj jedinici složene države jednog imena, a u drugoj drugog imena*. Na primer, u većini jugoslovenskih republika institut se zvao ispravka, a u nekima odgovor; isto tako se, pre donošenja nemačkog carskog zakona o štampi 1874. godine, u nekim nemačkim državama zvao uzvraćanje, a u nekima ispravka.⁶³

Suprotno je tome kada dva različita instituta istovremeno nose u istom zakonu isti *viši zajednički naziv*. Nije retko da su u istom zakonu, u istom odeljku, nekada i u istom članu zakona, pod istim zajedničkim imenom uređeni službena ispravka i privatni odgovor. Na primer, u francuskom zakonu o slobodi štampe (*rectifications*),⁶⁴ u španskom zakonu i dekretima o pravu na odgovor i o pravu na ispravku,⁶⁵ u brojnim srpskim i starojugoslovenskim zakonima o štampi.⁶⁶

3. Naš region prednjači brojem naziva tog instituta (četiri – ispravka, odgovor, dopuna, prikaz protivnih činjenica), čime je nadmašio tri nemačka naziva (ispravka, uzvraćanje, protivni prikaz). Od kada je službena ispravka (*rectification*) gotovo pravno izjednačena sa odgovorom (*réponse*), Francuska je gotovo dva veka bila verna jednom jedinom nazivu – odgovoru.⁶⁷

⁶² Videti prikaz stanja u partikularnim nemačkim propisima iz 19. veka u Kreuzer 1974, 69–71.

⁶³ Videti prethodnu fn.

⁶⁴ Zakon o slobodi štampe iz 1881, Poglavlje II: „O periodičnoj štampi“ („Chapitre II: De la presse periodique“), i II. Paragraf 2 („II. Paragraphe 2“) sadrži zajednički naziv „Ispravke“ („Rectifications“) a sastoji se iz dva člana 12 i 13. Nijedan od to dva člana nema svoj naslov, ali ključna reč u tekstu člana 12 je ispravka (*rectification*), a u tekstu člana 13 – odgovor (*réponse*).

⁶⁵ Zakon od 18. marta 1966. i dekreti br. 746 od 31. marta 1966, koji reguliše pravo na odgovor; i br. 745. od 31. marta 1966. koji reguliše prvo na ispravku, čl. 58, 62.

⁶⁶ Zakoni o štampi Srbije 1870, 1881, 1901, 1904, SHS 1925, Kraljevine Jugoslavije 1929.

⁶⁷ Videti o francuskoj zvaničnoj ispravci i odnosu sa odgovorom deo 11.3.

Što se tiče zakona Srbije (počev od 1870. do danas) i Jugoslavije i Zajednice država Srbija i Crna Gora (počev od 1925. do 2006) institut se zvao „ispravka“ mnogo duže i u većini zakona⁶⁸, jer se taj isti institut ređe zvao „odgovor“ a i u manjem broju zakona.⁶⁹

4. Zakonodavci i literatura našeg regiona nisu uložili poseban trud da *obrazlože ime* tog instituta. Među izuzetke spada Konstantinovićevo studija, ne samo u vreme kada je pisana. Tadašnji pravници, a i potonji, listom su se držali legalnog imena,⁷⁰ pa ga nisu doveli u pitanje ni kada su imali razne pozitivnopravne primedbe na brojna druga zakonska rešenja Zakona o štampi iz 1925. i Zakona o izmenama i dopunama iz 1929. Konstantinovićevo opredeljene za izraz „odgovor“ a protiv izraza „ispravka“ kratko je i jasno izrečeno, već na prvoj stranici studije: „[pravo] na ispravku, ili, kako se bolje kaže, pravo odgovora“ (1926a, 780), a ponovljeno u završnom delu studije: „bolje [je] pravo spomenutog ili označenog lica nazvati pravom odgovora nego pravom ispravke“ (1927b, 203). Koliko je to opredeljenje jasno i kratko, toliko je kratko i jasno njegovo obrazloženje opredeljenja njegove ideje čitavog instituta odgovora, a on je u tom opredeljenju našao mesto i za pitanje naziva (1927b, 203–204).⁷¹

5. Pitanju naziva instituta može se prići sa *raznih strana*. Na primer, sa *lingvističke* tačke. Nijedan spomenuti naziv iz raznih jezika i raznih država kojim se obeležava ovaj institut nije anonim ni za jedan drugi (nisu anonimski par), dakle, jedan drugome ne predstavlja značenjsku suprotnost. Neki od pomenutih naziva su u odnosu sinonimije (dakle, predstavljaju reči i izraze istog ili bitno sličnog značenja); neki su prema nekom drugom nazivu najbliži sinonim ili su manje blizak sinonim (a svi su, svakako, sinonimski par i svi svakako pripadaju istoj grupi sinonimskih reči odnosno izraza). Neću

⁶⁸ Naziv *ispravka*: zakoni o štampi Kneževine Srbije 1881, čl. 11, Kraljevine Srbije 1901, čl. 12, Kraljevine Srbije 1904, čl. 14, SHS 1925, čl. 26, Kraljevine Jugoslavije 1929, čl. 26, SR Srbije 1973, čl. 104, Ustav SFRJ 1974, čl. 168, st. 3, Ustav SR Srbije, čl. 192, st. 3, SR Srbije 1978, čl. 115, SR Srbije 1991, čl. 31, Ustav Republike Srbije 1990, čl. 46, st. 5, Ustav Savezne Republike Jugoslavije 1992, čl. 37, st. 1, Republike Srbije 1998, čl. 39, SAP Vojvodine 1971, čl. 32, SAP Kosova 1974, čl. 111.

⁶⁹ Naziv *odgovor*: zakoni o štampi Kneževine Srbije 1870, čl. 18, DFJ 1945, čl. 18, FNRJ 1946, čl. 18, FNRJ 1960, čl. 34, Ustav Savezne Republike Jugoslavije 1992, čl. 37, st. 2, Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama Zajednice država SCG 2003, čl. 30, st. 4, Ustav Srbije 2006, čl. 50, st. 4, Zakon Republike Srbije 2003, čl. 40, Zakon Republike Srbije 2014, čl. 80.

⁷⁰ *Odgovor*: Zakon o pečatnji (štampi) 1870; *ispravka*: Zakoni o štampi 1881, 1901, 1904, 1925, 1929.

⁷¹ Vidi i deo 8.1. u tekstu iznad fn 45. i u toj fusnoti.

prikazivati analizu kojom sam došao do tih nalaza. Tim rečima i izrazima ne bavim se, naime, iz lingvističkih razloga nego da pokušam da utvrdim najprimereniju reč odnosno izraz za imenovanje tog instituta.

Na osnovu čega odrediti naziv instituta: na osnovu značenja reči iz naziva, domena primene instituta, njegove funkcije, pravne prirode, važnih uslova uređenja instituta, inostranog uzora, rasprostranjenosti naziva, tradicije? Samo na osnovu jednog razloga, na osnovu više njih ili pomoću svih?

Kao i druge reči, tako se i svi poznati nazivi ovog instituta razlikuju po svome širem ili užem značenju. Već tim *jezičkim značenjem* mogu pružiti adresatima elementarnu predstavu o užoj ili široj sadržini prava o kome je reč. Ako se uzmu u obzir svi navedeni nazivi, kao i to kuda upućuju njihova značenja, ispravka je najuži naziv. U odnosu na ispravku podjednako su širi odgovor, uzvraćanje i protivni prikaz. Ispravljanjem se može odgovoriti, uzvratiti i protivno prikazivati, ali ispravljanje nije u stanju da obuhvati razne druge radnje odgovaranja, uzvraćanja i protivnog prikazivanja: dopunjavanje rečenog, traženje povlačenja rečenog, izražavanje sumnje u sadržinu autentičnosti rečenog ili neistinitost rečenog, sumnje u rečeno, izražavanje nekog drugačijeg značenja u odnosu na rečeno, neutralno reagovanje na sadržinu rečenog, pa sve do izražavanja pozitivnim saglašavanjem sa rečenim. Za uzvraćanje i odgovaranje, u stvari, ne postoji apsolutno neprekoračiva jezička granica čak ni u tome da se u svemu sadržinski izjednači sa rečenim, da bude kopija rečenog. Protivni prikaz, pak, baš nikada nije podesan za saglašavanje sa rečenim (sa sadržinom), za podršku rečenom, ni za bitno dopunjavanje. Dijapazon mogućih značenja naziva bio bi u celini pokriven tek jednim izrazom za koji meni nije znano da je igde upotrebljen za ovaj institut – drugačiji prikaz. Drugačiji prikaz je primeren za sve što i odgovor, s tim što više nego odgovor naglašava sve ono što je sadržinski drugačije od rečenog. Drugačijim prikazom se *u većoj meri* nego odgovorom naglašava da imalac prava nije sadržinski saglasan sa primarnom informacijom. Ali, jedino za uzvraćanje i odgovaranje, u stvari, ne postoji apsolutno neprekoračiva jezička granica čak ni u tome da se u svemu sadržinski izjednače sa rečenim i da budu kopija rečenog. Odgovor je jedini naziv koji omogućuje da se reakcija na rečeno spomenutog potpuno sadržinski podudara sa rečenim jer se – s obzirom na značenje reči „odgovoriti“ i „uzvratiti“ – putem njih mogu u svemu saglasiti a da se i to zove odgovor ili uzvraćanje.

Suvišno je reći da nijedan zakonodavac, verovatno, ne bi svom institutu dao naziv samo ili prvenstveno na osnovu jezičkog značenja reči ili izraza koji bi stajali u nazivu instituta. Naziv instituta redovno nije ključan za

rešavanje pravnih problema instituta, niti sam naziv daje osnovu odluci o pravnom pitanju koje se rešava. Ali je svakako bolje ako naziv nije izvor praktičnih pravnih problema, a ni teškoća njegovih rešenja.

Retka je prilika da se prati način na koji se neko argumentovano opredeli za neki izabrani naziv instituta obrazloživši zašto je stao protiv jednog a za drugi naziv instituta, kao što je u svojoj studiji Konstantinović ostavio trag svoga postupka (1927b, 203–204). Bio je nezadovoljan ne samo nazivom ispravka i bio je opredeljen ne samo za naziv odgovor nego je bio nezadovoljan uređenjem važećeg jugoslovenskog instituta a opredeljen za uređenje francuskog instituta. Zato je za njega bio neprihvatljiv jugoslovenski naziv ispravka, pre svega uzak njegov domen primene, uska njegova funkcija, uzak njegov krug titulara, a to se iskazalo kao nezadovoljstvo nedovoljno širokim nazivom ispravka, upoređeno sa znatno širim nazivom odgovor (1927a, 128–132; 1927b, 203–204). Ukratko, Konstantinović nije optirao za određeni naziv (odgovor) a onda zauzimao stav spram željenog uređenja instituta shodno nazivu, a ne obrnuto.

Za naš važeći institut najpre bih birao naziv „drugačiji prikaz“, zbog prednosti značenja koje sam naveo u poređenju sa svim drugim nazivima, zbog prilagođenosti funkciji instituta, njegove pravne prirode, domena primene i drugih elemenata zakonskog uređenja tog instituta. Uvek sam ipak bio za naziv „odgovor“ u mnogim prilikama (u vidu nacrtu zakona i ozakonjenih nacrtu medijskih zakona),⁷² podržavajući naziv odgovor koji je u najvećem delu srpske i jugoslovenske istorije prava bio neopravdano diskriminisan u korist neopravdanog protežiranja izraza ispravka.

10. POJAM PRAVA ODGOVORA I NJEGOVE VRSTE – MINIMUM- -POJAM PRAVA ODGOVORA

1. Sistematski i taksonomski pristup ima opravdanog smisla kada je reč o pravu odgovora. Ova materija je bogata vrstama, raznovrsnostima, sličnostima i razlikama, međusobnim povezanostima i uzajamnostima, ne samo ako se ograničimo na domaću situaciju nego i ako se zainteresujemo za rešenja iz uporednog prava i iz pravne prošlosti. Zato nam predstoji da u ovom delu zapisa stavimo na jedno mesto sve što je isto ili bitno slično i da od toga sačinimo jedan pojam odgovora (2 i 3) i njegove vrste (4–6) i da (u sledećem delu 11) od toga odvojimo sve što je različito i bitno različito od odgovora i njegovih vrsta.

⁷² Vidi tekst u delu 7.3. *in fine*.

2. Bilo je jednom jedno vreme kada je u svetu postojao samo jedan jedini pojam prava odgovora. Taj period je kratko trajao: od 1822. do 1831. godine. Otada (dakle, od 1831) svet ne zna za pojam odgovora kao jedan jedini pojam prava odgovora. Poslednju 191 godinu veliki svet nema jedan pojam odgovora, a nije ni verovatno da će ga ikada imati. Mogućnost da se misli i govori samo o *jednom jedinom pojmu* prava odgovora prestala je da postoji već posle devet godina od pronalaska francuskog prava odgovora: godine 1831. Belgija i Baden donele su te godine zakone o štampi sa odredbama drugačijim od francuskog instituta prava odgovora.⁷³ Badenski (dakle, nemački) još se više vidno konstrukcijski razlikovao, a ni kasniji zakoni o štampi drugih država nisu išli putem samo jedne od te dve staze – francuskom i badenskom, nego su donosile i svoje drugačije varijante prava odgovora. U pravnoj književnosti je uobičajeno da se svet deli na romanski i germanski sistem prava odgovora po tome da li je za pravo odgovora svejedno da li se može odgovoriti na bilo koju vrstu odštampane informacije ili se može odgovoriti samo na odštampane informacije koje predstavljaju činjenične iskaze, a ne i na vrednosne sudove.⁷⁴ Ređe su, ali ih ima, kombinacije oba sistema u istoj državi: da je jedno rešenje dominantno (na primer, i za činjenične iskaze i za vrednosne), a drugo (samo za činjenične), odnosi se samo na neke vrste informacija ili samo na neku vrstu medija.⁷⁵ Osim razlike na osnovu vrste informacija (činjenična, vrednosna, mešovita), postoje i druge ništa manje pravno relevantne razlike između vrsti prava odgovora, recimo, da li je pravo odgovora uslovljeno ili nije time da odštampana informacija povređuje pravo ili interes ili bar može

⁷³ Belgijski Dekret o štampi od 20. jula 1831. odmah se odvojio od francuskog time što je isključio odgovor u naučnim, umetničkim i literarnim kritikama, osim ako se ispravljaju činjenice ili odbrana od napada na čast (čl. 1, st. 2), a i još nekim razlikama. I belgijski najviši sud je kontinuirano potvrđivao da svako ko svoje delo iznese kritici javnosti time se unapred odriče od prava na odgovor (na primer, *Cour de cassation Belgique*, 17. jun 1887. Pasicrisie belge, 1887, 1.313). Videti o istorijatu Exhenry 1929, 13. Sada važeći *Loi du 23 juin 1961 relative au droit de réponse* (Moniteur belge du 8 juillet 1961), izmenjen putem *Loi du 4 mars 1977 complétant la loi du 23 juin 1961 relative au droit de réponse* (Moniteur belge du 15 mars 1977). – Badenski Zakon o štamparskoj policiji i o kažnjavanju delikata štampe od 28. decembra 1831, kao i francuski i belgijski, shvatan je kao korelativ slobode štampe, a razlikovao se od oba prethodna već po nazivu instituta – ispravka (*Berichtigung*), razlikovanju između ispravki koje se štampaju besplatno od onih za koje se plaća, a najpre po tome što se odnosi samo na činjenične tvrdnje (§ 10). O istorijatu, a i nerazjašnjenom pitanju da li je Bavarska u odnosu na Baden imala primat u pogledu nastanka instituta, videti Kreuzer 1974, 64 fn 13, 65 fn 20.

⁷⁴ Videti deo 12.

⁷⁵ Videti primere iz francuskih i belgijskih zakona u delu 12.2.

da stvara sliku povređenog prava ili interesa lica na koje se odnosi.⁷⁶ A ni tu ni izbliza nije kraj. Sve su to elementi konstrukcije prava odgovora na kojima se zasniva neki pojam prava odgovora različit od ostalih. Ako bi se unapred, s uverenjem da postoji jedan pojam prava odgovora, prišlo nekom zakonu koji uređuje prava odgovora u toj sredini, uvek bi nas sačekala razna velika iznenađenja. Znati konkretno uređenje prava odgovora onog zakona kojim se baš bavimo iziskuje da se uvek ispituju doista svi pravni relevantni elementi koje sam već naveo – naziv, krug imalaca, domen primene, funkcija, izuzeci od postojanja, zloupotrebivost itd.⁷⁷

3. Na osnovu uvida u istoriju i uporedno pravo ove materije, nalazim da postoji jedan minimalni pojam ovog instituta – *minimum-pojam* ili *kostur-pojam* – elementi bez kojih se ne može govoriti o ovom institutu. Takvu elementarnu strukturu pravnog odnosa nalazim u francuskom modelu prava odgovora u štampi. Već sam ga predstavio, upoznali smo ga kao najšire pravo sa najmalobrojnijim uslovima sticanja, imanja i vršenja prava.⁷⁸ Bez takvih minimalnih elemenata ne bi trebalo govoriti o ovom institutu. 1. Lice (subjekt informacije) na koje se odnosi objavljena (primarna) informacija medija i koje zahteva objavljivanje svog odgovora i medij (u liku urednika, osnivača, štampara ili nekog drugog nadležnog) koji je objavio takvu informaciju i koji je dužan da objavi zahtevani odgovor. 2. Ako medij nije postupio po zahtevu saglasno zakonu, subjekt informacije zahteva od suda da medij izvrši ili pravilno izvrši obavezu. 3. Na sudu ni subjekt informacije ne dokazuje da je objavljena informacija neistinita a odgovor istinit, ni da je povredila njegovo pravo ili interes, a ni medij ne dokazuje istinitost informacije i neistinitost odgovora kao ni da informacija nije povredila pravo ili interes subjekta informacije. 4. Sud mora da utvrdi da li postoji izuzetak od prava odgovora i njegovog vršenja. 5. Sud presuđuje da li postoji pravo da se zahteva da se objavi odgovor odnosno obaveza da se zahtevani odgovor objavi.

Bez ijednog elementa nema *minimum-pojma* odgovora. Od svih pomenutih elemenata, jedan je takav da pravo odgovora odnosno institut odgovora povlači najvažnije posledice po njegove karakteristike i njegovo razlikovanje od svih ostalih prava i instituta koliko god bili bliski odgovoru. *Reč je o*

⁷⁶ Videti deo 10.3.

⁷⁷ Deo 8.6. *in fine*.

⁷⁸ Deo 8.2.

*elementu pod brojem 3. Zahvaljujući tom elementu pravo odgovora je ono što zavređuje da bude tretirano kao drugačiji kvalitet od svih ostalih prava povodom primarne informacije.*⁷⁹ Evo tri primera.

Minimum-pojam odgovora podrazumeva ideju jednakosti medija i subjekta informacije: kao što pravni poredak ne traži od medija da dokaže istinitost informacije pre njenog objavljivanja, tako ni subjekt informacije ne mora da dokaže istinitost ni neistinitost primarne informacije i zahtevanog odgovora da bi se odgovor objavio. Osim načela jednakosti, osnov, opravdanje i objašnjenje prava odgovora je pre svega u pravu subjekta primarne informacije da odluči kako će se on svojim odgovorom informaciono predstaviti drugima i javnosti povodom objavljene primarne informacije. Češkim Zakonom o periodičnoj štampi i drugim sredstvima informisanja od 1. januara 1967. traženo je nešto drugo: „Glavni urednik može odbiti objavljivanje ispravke, ako je u mogućnosti da dokaže tačnost podataka zbog kojih se zahteva ispravka.“ Mađarska uredba o pitanjima štampe br. 26 od 1. maja 1959. i njena provedbena naredba br. 4 od 9. juna 1959. sadržala je pravo ispravke neistinitih tvrdnji. Ako odgovorni urednik ne objavi zahtevanu ispravku, a povređeni subjekt informacije zahteva da uredniku sud to naloži u sudskom postupku, tada su u tom postupku dopuštena sva dokazna sredstva, a teret dokaza istinitosti snosi onaj od njih koji se pozove na istinitost. Ako je tražilac ispravke naveo neistinu o nekoj bitnoj okolnosti, krivično je kažnjavan (Krivični zakonik Mađarske od 22. decembra 1962, čl. 12). Zakonom o nemačkoj organizaciji *Südwestfunk* izričito se propisuje kao uslov prava odgovora da je informacija protivna istini. Bilo je i tumačenja da ta odredba, inače jedina koja traži neistinitost nasuprot svih više od 50 nemačkih propisa o pravu odgovora, nema značaj, ali je sud izrekao da je ta odredba važeće pravo i mora se poštovati, a neistinitost se mora učiniti verovatnom.⁸⁰

Osim francuskog prava odgovora u štampi, nijedno prošlo ili postojeće zakonom uređeno pravo odgovora ne svodi se samo na navedeno minimum-pravo odnosno kostur-pravo. Većina zakona traži još nešto povrh opisanog ili čak mnogo mnogo više, ali ne diraju u središnji element br. 3. Recimo, francuski model prava odgovora u štampi za subjekta informacije

⁷⁹ Videti prava u delu 11.1; instituti najrodniji odgovoru su: zvanična ispravka; ispravka kao kvazinegatorni zahtev; ispravka kao odštetni zahtev; ispravka kao sredstvo zaštite prezumpcije nevinosti; ispravka po domaćem zakonu o medijima; opoziv izjave; javni odgovor i pravo odgovora na objavljeno obaveštenje (delovi 11.2. do 11.5).

⁸⁰ Upućivanja videti u Ebert 1997, 51; Sedelmeier 1997, 690.

najkomotnije je pravo sa najlakšim uslovima sticanja, imanja i vršenja prava, dok su zahtevniji već belgijsko pravo odgovora u audio-vizuelnim medijima a i francusko pravo odgovora na internetu i u digitalnim medijima.

Francusko pravo odgovora na radiju, televiziji i drugim audiovizuelnim sredstvima ograničeno je na informacije koje pogađaju čast i ugled fizičkog ili pravnog lica (Zakon 82–652 od 29. jula 1982, čl. 6), a belgijsko pravo odgovora svedeno je na ispravku informacije netačnih činjenica ili na odgovor povodom informacije koja predstavlja napad na čast, a šire je od belgijskog prava odgovora u štampi jer omogućuje to pravo i organizacijama koje nisu pravna lica, političke stranke i sindikati (Zakon od 4. marta 1977), dok u štampi te organizacije nemaju pravo odgovora (Zakon o pravu odgovora od 23. juna 1961).

Kao što je u prva tri primera (češkom, mađarskom i jednom nemačkom) teret dokazivanja istinitosti ili neistinitosti primarne informacije ili odgovora nespojiv sa minimum-pojmom odgovora, tako tri druga primera (francuski, belgijski i gotovo svih 50 nemačkih) ne ostavljaju mesta za dilemu da li je reč o institutu odgovora.

4. Kada je Konstantinović pisao svoju studiju, postojalo je samo pravo odgovora u štampi i periodičnim spisima; kada sam pisao svoju studiju imao sam u vidu i radio, televiziju i filmske novosti, a ne i druge audiovizuelne medije; priželjkivanog pisca domaće treće studije o pravu odgovora čeka internet koji je u Srbiji još od 1996, a već mora razmišljati o konstrukciji prava odgovora budućnosti jer sa internetom sigurno nije nastupio kraj ere javnih medija a ni istorija medija nije još završena. Izgleda da je odgovor pravni institut *imun na promenu tehnologije javnih medija* jer ga nijedan od tih medija nije ukinuo kao pravnu pojavu, a i sa svakim je postao još složeniji institut, da bi se svakome prilagodio. Jugoslavija se držala na nivou moderne istorije masmedija, domaćim medijskim zakonima šireći domen primene prava odgovora, čak pre nekih drugih država – na primer, Nemačke i Francuske.⁸¹ Preporuka Saveta ministara podstiče države da prošire pravo odgovora i na onlajn medije.⁸²

⁸¹ Domaćim Zakonom o štampi i drugim vidovima informisanja od 1960. regulisano je pravo odgovora i na televiziji i radiju. U Francuskoj su do tada ostali samo nacrti o pravu odgovora na televiziji i na radiju iz 1937, 1957. i 1959/1960. Videti Biolley 1963, 158–160; Solal, Solal, Gatineau 1985, str. 117. U Nemačkoj do tada još nisu sve radio-televizijske ustanove bile obuhvaćene odredbama o pravu odgovora. Videti Köbl 1966, 25–26.

5. Domen primene instituta odgovora širio se kao što se širio krug vrsta masmedija. Ali je ideja instituta odgovora u jednom momentu čak prekoračila krug svih postojećih masmedija i krenula u sfere vanmedijskih komunikacija. Reč je o najvećem ikada zamislivom pravu odgovora: onom iz nemačkog Nacrta zakona iz 1959.⁸³ Ono prekoračuje granice svakog masmedija jer daje pravo odgovora čak izvan svakog masmedija. Nazvano je *poopštenjem, generalizovanjem prava odgovora (Verallgemeinerung des Entgegnungsrechts)*. Takvo pravo odgovora trebalo je da ima svako lice na koje se odnosi bilo koja činjenična tvrdnja: dakle, pravo svakog lica povodom svake informacije, nezavisno od masmedija. To je trebalo da bude odgovor „za svakoga protiv svakog“ („für jedermann gegen jedermann“).⁸⁴ Primera radi, kao odgovor na tvrdnju sadržanu u knjizi, odgovor na tvrdnju saopštenu na javnom skupu, odgovor na tvrdnju sadržanu u filmu, odgovor na tvrdnju saopštenu u pozorištu itd. Taj nacrt nije postao zakon (prvenstveno zbog protivljenja medija), ali je pokazao tendenciju prava odgovora kao instituta čija se linija primene neprestano širila. To pravo odgovora trebalo je da postane deo nemačkog Građanskog zakonika (noveliranjem i proširivanjem § 12 BGB).⁸⁵ Takvo pravo odgovora trebalo je da na taj način prekorači sve granice prava medija uopšte (i zakona o štampi i zakona o svim drugim masmedijima) jer su širom sveta, gotovo vek i po, samo mediji, negde brojniji, negde manje brojni, bili jedino stanište instituta odgovora. A takvo nemačko poopšteno, generalizovano, univerzalno pravo odgovora nadilazilo bi granu prava medija i lociralo bi se u celosti u građansko pravo: od jednog specijalnog instituta iz privatnog medijskog prava ono bi postalo jedan *institut opšteg građanskog prava*.

⁸² Recommendation Rec (2004)16 of the Committee of Ministers to member states on the right of reply in the new media environment, usvojena 15. decembra 2004.

⁸³ Deutscher Bundestag, 3. Wahlperiode. Drucksache 1237. Anlage 1. *Entwurf eines Gesetzes zur Neuordnung des zivilrechtlichen Persönlichkeits- und Ehrenschutzes*, od 18. avgusta 1959. 3–4. *Begründung*. B. Einzelbegründung. Zu Nr. 1. Zu § 20, 24–26.

⁸⁴ Schüle 1961, 56: [Prinudna ispravka koja je razvijena za štampu kao jedno posebno pravo,] „Ono se sada poopštava, uobličava u pravni institut koji deluje za svakog i protiv svakog, koji se uvodi u okvire privatnog prava i time se odvajaju od njegove prvobitne forme.“

⁸⁵ Namesto § 12 BGB trebalo je da stupe §§ 12 do 20 BGB, a u § 20, st. 1 do 4 uređeno je pravo odgovora (Entgegnung). § 20, st. 1: „Svako ko javno iznosi ili pronosi tvrdnju činjenične prirode koja je podesna da povredi ličnost drugog lica, obavezan je na zahtev tog drugog lica da neodložno objavi njegov odgovor (Entgegnung), na isti način kao što je tu tvrdnju on izneo ili proneo, ili, ako je to nemoguće ili je neizvodljivo, onda na neki drugi pogodan način. Odgovor mora biti ograničen na iznošenje činjenica i odgovarajući po sadržaju i obimu. Svako ko istovremeno komentariše odgovor, mora se ograničiti na činjenične navode.“

Jugoslavija je bila samo *jednu godinu korak posle* neozakonjenog nemačkog Nacrta, time što je zakonom proširila domen primene odgovora. Godine 1960. jugoslovenskim saveznim Zakonom o štampi i drugim vidovima informacija „zajemčuje se pravo javnog odgovora za objavljenu informaciju“, čl. 9, 34–51, 82, 88 (*Službeni glasnik FNRJ* 45/60). Pravo odgovora odnosilo se na informacije objavljene u štampi i u drugim vidovima informacija, to jest pravo odgovora na informacije putem štampe, novina, časopisa, biltena, spisa, knjiga, kataloga, prospekata, plakata, letaka, slika, geografskih karata, crteža sa tekstom i bez teksta, muzičkih nota sa tekstom ili objašnjenjem i drugih sličnih stvari koji su izrađeni na štamparskoj mašini ili umnoženi nekim drugim mehaničkim ili hemijskim putem i namenjeni javnosti, povremenih publikacija, drugih štamparskih stvari i sredstava, gramofonskih ploča, magnetofonskih traka sa zapisima, filmova za privatno prikazivanje i dijapozitiva, koji se nalaze u prometu ili se javno prikazuju, putem radija, televizije, putem redovnih filmskih novina, pojedinih filmova o posebnim povodom (čl. 13, 21, 22, 50, 88, 85). Ni pre a ni kasnije, dakle ni do danas, pravo odgovora nije doseglo tadašnji domen primene instituta odgovora, ali je zadržana njegoa pravnosistematizacijska pozicija u pravu medija. U odnosu na nemačko poopšteno, univerzalno pravo odgovora, jugoslovensko pravo odgovora je *zadržalo svoju pravnosistematizacijsku poziciju u pravu medija*.

6. Već neko vreme nije stvar nagađanja da li je pravo odgovora podesno da postane *institut pozitivnog građanskog prava*. Da institut odgovora nije nezamisliv kao građanskoopravna ustanova, pozitivnopravno znamo bar od 1983. godine kada se čitav institut odgovora, sa svim njegovim članovima od 28g do 28l, smestio u švajcarski Građanski zakonik. Pre toga je Prednacrтом експертске комисије nacрта reforme švajcarskog Građanskog zakonika, koji nije postao zakon, bilo predviđeno uređenje prava odgovora (u čl. 28g – 28i ZGB) još 1974. godine.⁸⁶ Inače, već u Mejersovom (Eduard Maurits Meijers) Nacrtu novog građanskog zakonika Holandije iz 1961. godine (*Ontwerp voor een Nieuw Burgerlijk Wetboek*) bilo je sadržano jedno sredstvo, mešavina ispravke i odgovora kao ograničenje i ublaženje prava ispravke (čl. 6.3.19): tužilac zahteva da se objavi njegov nacrt ispravke, dok sam sud određuje konačnu verziju ispravke u svim modifikacijama, izmenu sadržine, vrstu novina, uređenje teksta i dr (Haase–Becher 1970, 117–118; Stoll 1972, 163; Rimanque 1974, 166). Ali do rada komisije nije rešeno otvoreno pitanje da

⁸⁶ Vorentwurf der Expertenkommission. 1976. Bundesgesetz über die Änderung des Zivilgesetzbuches und des Obligationenrechts (Persönlichkeitsrecht), 1974. *Archiv für Urheber-, Film-, Funk- und Theaterrecht (UFITA)* 76: 284–285, 300–305.

li je to pravo jedno formalno pravo (to jest uslovljeno dokazivanjem povrede prava i neistinitosti informacije). Sadašnja važeća redakcija člana 6:167. *Nieuw Burgerlijk Wetboek*-a bliža je uobičajenom odgovoru.⁸⁷ Još novijeg datuma je pravo odgovora u Građanskom zakoniku Gruzije iz 1997, čl. 18, st. 4.⁸⁸

Iako je institut odgovora institut *privatnog prava medija*, u građanskom zakoniku se uređuje kao institut koji se primenjuje samo za pravne odnose između bilo kog lica (fizičkog i pravnog), ali samo ako je druga strana medij (najčešće odgovorni urednik). Međutim, ako se pravo odgovora smesti u građanski zakonik, najadekvatnija pravnosistematizacijska pozicija bila bi u *građanskoj pravnoj grani prava ličnosti*, ne zbog regulisanja odnosa sa medijima, nego zbog funkcije instituta odgovora kojim se uređuje odnos medija sa subjektom informacije kao imaocem prava ličnosti.⁸⁹

Takav najširi od svih odgovora najpre bi trebalo da ima mesto u građanskom zakoniku gde je i trebalo da bude smešten sa drugim članovima namesto (i sada) postojećeg §12 BGB. Kao pravo građanskog prava, interesantno je po svojem domenu primene, ali je i potpuno nezavisno od domena primene po svojoj prirodi: jer pravo odgovora nije ni sredstvo odštetnog prava niti je sredstvo negatornog prava, nego je doista *svojevrсно pravo*.⁹⁰ Bilo „uobičajeno“ pravo odgovora, bilo poopšteno pravo odgovora, svako pravo odgovora spada među retka prava koje se ne uklapaju u binarni kod svojstven pravnom poretku, a razlikuje se od svih drugih prava koje subjekt informacije može da ima spram medija.⁹¹

⁸⁷ Član 167 [St.] „1. Ako je lice odgovorno prema drugom iz ovog naslova za netačno ili nepotpuno objavljivanje podataka činjenične prirode, sud može, na zahtev tog drugog lica, naložiti da objavi ispravku. [St.] 2. Isto važi i ako nema odgovornosti, jer se objavljivanje ne može pripisati učiniocu zbog njegovog nepoznavanja netačnosti ili nepotpunosti. [St.] 3. U slučaju iz stava 2. sud koji usvaja tužbeni zahtev predviđa da troškove postupka i objavljivanja ispravke u celini ili delimično snosi lice koje je pokrenulo zahtev. Svaka od strana ima pravo na naknadu dela troškova postupka i objavljivanja ispravke koji ona snosi po presudi od svakog ko je odgovoran za štetu prouzrokovanu objavljivanjem.“

⁸⁸ Čl. 18, st. 4: „Lice čija su čast i dostojanstvo objavljeni u sredstvima javnog informisanja ima pravo da objavi uzvratne informacije u istom mediju.“ Videti i Andguladze 2001, 238, 235.

⁸⁹ O pravu odgovora kao pravu ličnosti, videti deo 13.1.

⁹⁰ O pravu odgovora kao pravu *sui generis*, videti deo 13.3.

⁹¹ O pravu odgovora u odnosu na tipičan pravni binarni kod, videti deo 15.2.

11. PRAVA KOJA NISU PRAVO ODGOVORA – ODGOVORU NAJBLIŽA ILI NAJMANJE DALEKA PRAVA: *RIGHT OF REPLY*, ISPRAVKA, ZVANIČNA ISPRAVKA, OPOZIV- -ISPRAVKA I JAVNI ODGOVOR

1. Izdvajam ona prava koja su najstrojnija institutu odgovora a nisu pravo odgovora: američko pravo odgovora (*right of reply*), pravo opoziva (povlačenja), pravo ispravke i pravo javnog odgovora, sva sa svim svojim vrstama. Neka od tih prava čak su istog naziva – američko pravo odgovora i pravo javnog odgovora, pravo ispravke je bilo čak često sinonim za pravo odgovora, a i pojedine vrste opoziva takođe se zovu ispravka. Uprkos sličnostima nekog instituta, naziv instituta nikada nije siguran kriterijum za određivanje njegove pravne prirode, pa tako nije ni za navedene institute. Na osnovu elementarnih činilaca prava odgovora (koji su neophodni za minimum-pojma odgovora), a posebno na osnovu toga da povreda prava i interesa subjekta informacije i neistinitost informacije nisu potrepštine nijednog od svih tih navedenih instituta,⁹² svi ti instituti – uprkos svojim sličnostima sa odgovorom – nisu manifestacije niti su vrste instituta prava odgovora.

2. *Američki right of reply*, ali predložen da bude modifikovan na način evropske konstrukcije prava odgovora, imao je u američkoj pravnoj književnosti prilično simpatija u drugoj polovini 20. veka (Barron 1967, 1659; Botein, 1969, 303; Dewall 1973, 59, 61, 66). U zakonodavstvu se, međutim, do danas ništa nije promenilo. Pravo odgovora u SAD, i to samo u Nevadi i u Misisipiju, postojalo je još u 19. veku. Ali oni ne odgovaraju minimum-pojmu prava odgovora. Iako se zovu *right of reply*, razlikuju se od prava odgovora pošto su spojili u jedno neka svojstva odgovora sa nekim elementima jednog drugačijeg instituta – opoziva (*retraction*) (Donnelly 1948, 893–894; Laflar 1952, 423; Haase-Becher 1970, 142–144; Dewall 1973, 64). Osim toga, subjekt informacije nema mogućnost da zahtevani odgovor ostvari i zaštiti sudskim putem (Jaffe 1968, 550; Dewall 1973, 65). Konačno, jedini pritisak na medij da objavi odgovor (koji se zove saopštenje) subjekta informacije jeste posredan i tek uslovno efikasan – u vidu privilegije medija: subjekt informacije tvrdi da je povređen primarnom informacijom i da ima pravo na naknadu štete, a medij može da se pozove na to da je dobrovoljno objavio zahtevano saopštenje čime se oslobađa obaveze naknade štete ili njenog dela (Dewall 1973, 65; Haase-Becher 1970, 141).

⁹² Videti o središnjem elementu minimum-prava odgovora deo 10.3.

Nezavisno od instituta *right of reply*, tu pravnu tehniku poznavalo je englesko pravo odavna: ako dobrovoljno odštampa odgovor na primarnu informaciju, štetnik se oslobađa obaveze naknade ili mu se ona umanjuje (Kreuzer 1974, 86). Zakonske odredbe o tome postoje u velikom broju američkih država.

Minimum-pojmu odgovora ne odgovaraju ni američki ni engleski zahtevi subjekta informacije prema mediju, a medij po svojim pravilima i po sopstvenoj proceduri procenjuje da li je opravdano da objavi traženu izjavu (na primer, pravila BBC). Ne postoji sudski put. Američka pravila ograničena su na političke, posebno izborne kampanje. U SAD je, u vidu prvog amandmana, uvek postojala velika, neprelazna prepreka da sud može da išta naloži štampi da nešto objavi umesto onoga što štampa sama ne bi dobrovoljno objavila.

3. Bar čak pet različitih instituta nosi isto ime – *ispravka*. Od ta četiri nijedan nije institut odgovora ni njegova vrsta (jer ne odgovara elementarnom minimum-pojmu odgovora). Jedan od tih pet instituta (službena ispravka) postepenim promenama gotovo potpuno se izjednačio na kraju sa odgovorom, mada se i dalje zove ispravka. Od nje krećem.

Službena (zvanična, oficijelna, prinudna, obavezna) ispravka starija je od svake druge ispravke (*droit de rectification*) i svakog odgovora (*droit de réponse*).⁹³ Službena ispravka je akt vlasti, institut javnog prava. Dostavljenu ispravku štampa mora bespogovorno da objavi, bez ikakvih izmena. Njeno jezgro je svuda jednako i služi autoritarnoj kontroli štampe, negde administrativnoj, negde sudskoj, a detalji su različiti u raznim državama. Zajedničko joj je sa cenzurom samo to da obe kao sporednu ulogu mogu da ostvare zaštitu dobara ličnosti, naročito časti, ugleda i privatnog života (up. Klein 1980, 117; Mahlke 2005, 10).

Službena ispravka, bez promene svoga imena, pretrpela je evoluciju sopstvene prirode: vlast sada ima gotovo istu poziciju kao svaki drugi imalac prava odgovora i gotovo se potpuno izjednačila sa pravom odgovora. Ranije je, za razliku od prava odgovora, na primer, objavljivana na vrhu prve stranice novina, dok je odgovor pratio mesto u novinama gde je

⁹³ Nešto približno zvaničnoj (oficijelnoj, službenoj, prinudnoj) ispravci poznavala je Austrija još u 18. veku, što je bilo uređeno uredbom *Resolutio Leopoldus* od 22. maja 1771. godine (videti Köbl 1966, 19 fn 2 i druge izvore na koje upućuje u fn 3; videti i Dolenc 1934, 179). Po naredbi vlasti, objavljena tvrdnja se morala opozvati (povući), što predstavlja obavezu koja je bliža obavezi instituta opoziva, a i njegovim građanskopravnim prethodnicama (među ostalim, i *actio recantatoria*) nego ispravci. Zvaničnu ispravku (*droit de rectification*) Francuska je uvela 9. juna 1819, a docnije i nemačke države (*Berichtigungszwang*).

odštampana informacija na koju se odgovara, štampala se uvek već u prvom sledećem broju, kazna za neštampanje ili nepravilno štampanje nadilazila je onu za neštampani odgovor i dr. Takođe, visina kazne za neobjavljivanje obe su izjednačene, sve ređe se upotrebljavala od odgovora, vlasti je data mogućnost da izabere između *droit de rectification* i *droit de réponse* i dr. Od promena zakonom iz 1881. godine službena ispravka je gubila područje primene (Koch 1995, 11). Poravnala se praktično sa odgovorom, ukidanjem karakteristika koje su je činile privilegovanim instrumentom vlasti u odnosu na odgovor. Službena ispravka je prošla kroz proces naturalizacije ili destilacije tako da je završila kao naturalizovani odgovor ili destilovana ispravka. Francuska službena ispravka je praktično jedno pravo odgovora ograničeno svojom svrhom da pruži priliku javnosti da javni službenici isprawkama nastoje da javnost ne dobije pogrešnu predstavu o radnjama javne uprave (Delieux 1985, 439; Koch 1995, 11). Ako je merimo minimum-pojmom prava odgovora,⁹⁴ ne razlikuje se od prava odgovora jer tvrdnja iz zahteva za objavljivanje ispravke da je primarna informacija neistinita ne dokazuje se i ne utvrđuje u sudskom postupku kao što se ne dokazuje ni kod odgovora (Solal, Solal, Gatineau 1985, 112; Koch 1995, 12, 121).

Iz istorije je znan i suprotan, retrogradan pravac: da se službena ispravka još više udaljila od ispravke i odgovora, što se dogodilo sa jugoslovenskom službenom ispravkom. Dok je francuska službena ispravka gubila svoja svojstva, jugoslovenska službena ispravka 1929. Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o štampi iz 1925. postala je još radikalniji instrument ograničavanja slobode štampe:⁹⁵ od tada je vlast imala ničim ograničenu mogućnost da naloži štampi da objavi svaku ispravku „bez ikakvih uslova“.⁹⁶

⁹⁴ Videti deo 10.3.

⁹⁵ Godine 1929, članom 9 Zakona o izmeni i dopuni Zakona o štampi iz 1925. doneta je odredba: „Urednik novina ili povremenog spisa dužan je *bezuslovno* da primi i oštampa u narednom broju novina ili spisu *svaku* ispravku o činjenicama iznetim u njegovom listu, koju mu pošalje vlast.“ Time je službena ispravka – za razliku od ispravke i odgovora – postala apsolutna obaveza jer je štampa bila obavezna da objavi svaku dostavljenu službenu ispravku vlasti, između ostalog, iako se nije ni odnosila na vlast. Pravo odgovora odnosno ispravke je i dalje bilo pravo sa izuzecima (onih pet izuzetaka iz čl. 28, kojim je čl. 9 stavljen van snage za službenu ispravku), dok je službena ispravka postala apsolutna obaveza, bez ijednog izuzetka.

⁹⁶ Bilo je i drugih pravnika koji su bili nezadovoljni ovim rešenjem, ali su najkritičniji bili Dolenc: „u pogledu ispravki javne vlasti došlo je nedavno do tako široke privilegije apsolutne dužnosti objavljivanja službene ispravke kao ni u jednoj drugoj državi koja poznaje pravni institut ispravke“ (Dolenc 1934, 187), i Ilić (1931, 24–28, 33–34).

Jedan treći institut sa imenom *ispravka* jeste pravo fizičkog ili pravnog lica kojem su neistinitom, nepotpunom ili netačno prenetom tvrdnjom povređeni čast, ugled, identitet, privatnost i drugo dobro ličnosti da zahteva od povredioaca da objavi ispravku povređenog da je objavljena tvrdnja neistinita, nepotpuno ili pogrešno preneti. Neistina se ispravlja ispravkom kao sredstvom obnove povređenog dobra. Negde je ispravka po svojoj pravnoj prirodi (kvazi) negatorna (kao vrsta tužbe za uklanjanje, *Beseitigungsanspruch*), na primer, u nemačkoj i austrijskoj sudskoj praksi i literaturi izvedena je analognom primenom §§ 823 i 1004 BGB, po švajcarskom Građanskom zakoniku (čl. 28a, st. 2), a negde je po pravnoj prirodi sredstvo naknade neimovinske štete, kao odredbama po Skici profesora Konstantinovića (čl. 161)⁹⁷ i ZOO (čl. 199).⁹⁸ Ako povredilac ne postupi po zahtevu, za uspešan ishod tužbenog zahteva neophodno je – bez obzira na pravnu prirodu zahteva – da se utvrdi neistinitost tvrdnje i povreda prava ličnosti ili dobra. Kad je zahtev (kvazi) negatoran, potrebna je protivpravnost, a kada je odštetan zahtev – duševna bol, uzročna veza, krivica odnosno ponašanje koje je skrivljeno i odstupa od pravila (*faute*). Ali, baš ništa od toga nisu potrepštine instituta odgovora (kao po minimum-pojmu odgovora).⁹⁹

⁹⁷ Konstantinović 1969: „Odsek V. Naknada neimovinske (moralne) štete, čl. 161. st. 1. U slučaju povrede prava ličnosti sud može narediti objavljivanje presude na trošak štetnika, ili objavljivanje ispravke, ili da štetnik povuče izjavu kojom je povreda učinjena, ili što drugo čime se može postići svrha naknade.“

⁹⁸ Nacrt građanskog zakonika Srbije iz 2015, „Odsek 5. Naknada neimovinske (moralne) štete. Objavljivanje presude ili ispravke i satisfakcija.“ Član 357: „U slučaju povrede prava ličnosti sud može narediti objavljivanje presude na trošak štetnika, ili objavljivanje ispravke, ili da štetnik povuče izjavu kojom je povreda učinjena, ili što drugo čime se može postići svrha naknade.“ Čl. 357: „Sud će pored takve naknade ili umesto nje, i nezavisno od naknade imovinske štete, kao i u odsustvu imovinske štete, dosuditi povređenom na njegovo traženje određenu svotu novca za pretrpljenu neimovinsku štetu, kad nađe da je takva novčana naknada u datom slučaju opravdana težinom krivice ili težinom nanesene štete.“ „Alternativa: Prethodni član menja se tako da glasi: Objavljivanje presude ili ispravke Član 358: U slučaju povrede prava ličnosti sud može narediti, na trošak štetnika, objavljivanje presude, odnosno ispravke, ili narediti da štetnik povuče izjavu kojom je povreda učinjena, ili što drugo čime se može ostvariti svrha koja se postiže naknadom.“ „Na zahtev štetnika, sud može doneti presudu kojom se samo utvrđuje da je štetnik povredio pravo ličnosti.“ – U Francuskoj ne postoji zahtev koji bi se zvao ispravka ovakve sadržine, ni u vidu zakonske odredbe, ni u sudskim odlukama. Najpribližnije odgovoru su pojedine odluke kojima je sud na osnovu čl. 1382, 1383. Građanskog zakonika naredio tuženom da se objavi presuda u mediju u kome je bila objavljena primarna informacija. Videti Trib. civ. de la Seine 25. 7. 1966, *Juris-Classeur periodique* 1966, II, 14875; Auby, Ducos-Ader 1982, 605; Koch 1996, 19.

⁹⁹ Videti deo 10.3.

Četvrti institut sa imenom *ispravke* je pravo fizičkog lica, čije je pravo na poštovanje prezumpcije nevinosti povređeno tvrdnjom da je kriv mada protiv njega još nije doneta presuda, da zahteva od suda da se njegova ispravka obelodani putem medija ili na drugi javni način.¹⁰⁰ Za razliku od svakog odgovora koji je institut prava medija, domen primene ove ispravke nije ograničen samo na primarne informacije medija nego kao opšti građanskopravni institut važi i za sve takve neistinite tvrdnje izvan bilo kog medija. A za razliku od svakog odgovora, da bi sud naložio obelodanjivanje te ispravke, mora utvrditi da je primarna informacija neistinita (dakle, da subjekt informacije nije osuđen), dok se u postupku za objavljivanje zahtevanog odgovora na primarnu informaciju sud ne bavi njenom neistinitošću ili istinitošću (shodno minimum-pojmu prava odgovora).¹⁰¹

Po svemu tome i peti institut sa imenom *ispravka* ima baš sve karakteristike kao i pomenuti treći i četvrti institut (dakle, istu funkciju i sve potrepštine), sa jednom razlikom u domenu primene: treći i četvrti predstavljaju opšte institute građanskog prava (i zakonika), dok je peti specijalni institut prava medija; peti je upotrebljiv samo protiv štampe i drugih masmedija, dok treći i četvrti služe protiv svih izjava koje su i izvan masmedija; dok treći i četvrti započinje vansudskim zahtevom, a sudskim putem se nastavlja tek onda ako vansudski zahtev ostane bez uspeha, peti predstavlja direktan tužbeni zahtev. U našem pravu je ispravka kao opšti građanskopravni institut (čl. 199 ZOO) podnormirana¹⁰², a pravo ispravke kao institut medijskog prava detaljno je uređen zakonima o medijima.¹⁰³ Ali ni kao medijski institut, ispravka ne

¹⁰⁰ Čl. 9–1 *Code civil*, izmenjen 16. juna 2000. (St. 1) „Svako ima pravo na poštovanje pretpostavke nevinosti“. (St. 2) „Kada je neko lice pre bilo kakve presude javno prikazano kao krivo za činjenice koje su predmet istrage ili sudske istrage, sudija može i u skraćenom postupku, ne dovodeći u pitanje naknadu pretrpljene štete, propisati sve mere, kao što je ubacivanje ispravke ili distribucija saopštenja za javnost, u cilju okončanja napada na pretpostavku nevinosti, i to na račun osobe, fizičke ili pravne, odgovorne za ovo dostignuće.“

¹⁰¹ Videti deo 10.3.

¹⁰² Za razliku od država sa čestom praksom upotrebe – naročito u Nemačkoj, Austriji i Švajcarskoj – gde je ispravka u praksi sudova i literaturi detaljno normirana.

¹⁰³ Uređen je prvi put Zakonom o javnom informisanju 2003, čl. 47. i dalje, a nije promenjen važećim Zakonom o javnom informisanju i medijima iz 2014, čl. 84. i dalje: „Pravo na ispravku“. Član 84 (st. 1) „Lice čije su pravo ili interes povređeni neistinitom, nepotpunom ili netačno prenetom informacijom može tužbom zahtevati da sud odgovornom uredniku naredi da, bez naknade, objavi ispravku te informacije kao neistinite, nepotpune ili netačno prenete“. (St. 2) „U parnici radi objavljivanja ispravke raspravlja se o neistinitosti, nepotpunosti ili netačnosti prenete informacije, kao i o tome da li je informacijom povređeno pravo ili interes tužioca“. Videti i Zakon o medijima Crne Gore od 27. jula 2020, čl. 49 (st. 1): „Svako čije je pravo ili interes povrijeđen neistinitom, nepotpunom ili netačno prenetom

poseduje karakteristike instituta odgovora (dakle, nema elementarne odlike minimum-pojma odgovora) već naprotiv: neistinitost primarne informacije i povreda prava i interesa primarnom informacijom neophodni su uslovi za pravo na medijsku ispravku.

4. Mnogo toga što važi za ispravku izjave u medijima i izvan medija, važi i za *opoziv (povlačenje) izjave* izvan medija i u medijima. Ali, pravo opoziva i sve njegove vrste¹⁰⁴ bitno su različite od odgovora i njenih vrsta, a i od svih odgovoru sličnih instituta (od američkog *right of reply*, službene ispravke, svake ispravke, javnog odgovora). Ne samo po elementima minimum-pojma odgovora,¹⁰⁵ nego i po jednoj drugoj stvari. Institut opoziva, naime, pravni je odnos dva lica koja su u obrnutim ulogama negoli kod odgovora i kod svih ostalih pomenutih instituta. Lice povređeno izjavom zahteva od izjavioca (u štampi i drugim medijima i u situaciji van medija) da opozove (povuče) svoju izjavu, a u svim ostalim institutima povređeni zahteva od medija da objavi izjavu povređenog. Ukratko, opoziv se bitno razlikuje od odgovora i od svih njegovih vrsta jer je opoziv radnja povredioca, a odgovor je radnja medija. U nekim državama odgovor se zove ispravka, a ima osobine opoziva (Kamps 2008, 769, 783–784). Svojim bogatim vrstama, kao rezultatima prakse sudova i literature, opoziv omogućuje obema stranama da izaberu onu varijantu opoziva koja se najviše prilagođava njihovim interesima.¹⁰⁶ Nekada je opoziv-ispravka takva najpodesnija vrsta.

informacijom ima pravo da od glavnog urednika zahtijeva da objavi ispravku neistinite, nepotpune ili netačno prenijete činjenice, bez naknade.“ Čl. 53, st. 8: „U sporovima radi objavljivanja odgovora ili ispravke raspravljanje je ograničeno na utvrđivanje činjenica od kojih zavisi obaveza medija da objavi odgovor ili ispravku.“

¹⁰⁴ Najveći broj vrsta opoziva srećemo u nemačkoj praksi i literaturi, videti, na primer, Kamps 2008, 768–797; Prinz, Peters 1999, 465–469; Steffen 1997, 398–404; Vodinelić 1975b, 16–18. – Još u 19. veku opoziv je imao svojstva zbog kojih se u 20. veku izbegava kao institut: vodi poniženju opozivaoca izjave. Oslobođen tih svojstava, u 20. veku opoziv je jedno od najčešće upotrebljivanih instrumenata u praksi. – U Francuskoj se ne sreće pod imenom opoziv (povlačenje) izjave, a retke su i odluke kada sud obavezuje tuženog da usmeno, pisano i drugačije izjavi da je nešto pogrešno izneo (npr. Cour d’appel Paris, 5. 1. 1972, Recueil Dalloz – Sirey de doctrine, de jurisprudence et de législation, 1972, Jurisprudence, 445; Tribunal de grande instance Paris réf 22. 11. 1973, 1 esp. Recueil Dalloz – Recueil Sirey, 1975, Jurisprudence, 168; Cour d’appel Paris 5. 1. 1972, Recueil Dalloz – Recueil Sirey, 1972, Jurisprudence, 445), videti Stegmann, 2004, 465, 502; Krämer 2001, 93; Vodinelić 2013, 92–93; Koch 1995, 19.

¹⁰⁵ Videti deo 10.3.

¹⁰⁶ O podnormiranosti opoziva kod nas (Vodinelić 1998b, 192) važi što i za ispravku po čl. 199. ZOO, videti deo 11.3. *in fine*.

5. Možda bi neko „javni odgovor“ uvrstio u porodicu instituta „odgovora“ zbog zajedničkog naziva „odgovor“ i njegovog prideva „javni“. Ali u vreme kada je taj institut uveden, institut odgovora se zvao ispravka i s njom zajedno činio je isti odeljak zakona.¹⁰⁷ Taj originalni jugoslovenski institut, jedan od rezultata jugoslovenske pravne kreativnosti toga vremena, pojavio se u republičkim i pokrajinskim zakonima o javnom informisanju početkom sedamdesetih godina 20. veka, ali, za razliku od ispravke, nikada nije ovenčan ustavnim statusom.¹⁰⁸ Svejugoslovenskom javnom odgovoru je uslov da se njime bitno dopunjuju činjenice i podaci iz objavljene informacije.¹⁰⁹ Svejugoslovenski javni odgovor je bio i ostao izrazito podregulisan. Javnom odgovoru, za razliku od pravog odgovora, između ostalog, nije bila obezbeđena

¹⁰⁷ Zakon o javnom informisanju Srbije (prečišćen tekst), *Službeni glasnik* 5/78, 48/82, Zakon o javnom informisanju, *Službeni glasnik* 29/73, 32/73, 32/73, 36/73, 39/73, 32/75, „IX. Saopštenje, odgovor i ispravka“ 2. Odgovor Čl. 103, st. 1. „Radni ljudi i građani, društveno-političke zajednice, njihovi organi, društveno-političke i druge organizacije udruženog rada imaju pravo na javni odgovor u vezi sa informacijom koja je bila objavljena u sredstvima javnih informacija, ako se odgovorom bitno dopunjuju činjenice i podaci iz objavljene informacije.“ St. 2 „Opšti aktima organizacije kojoj se upućuje zahtev za javni odgovor određuje se bliži uslovi pod kojima se javni odgovor objavljuje.“ St. 3. „Ako zahtev za javni odgovor bude odbijen, podnosilac zahteva ima pravo prigovora. O prigovoru odlučuje izdavački savet novinske odn. programski savet radio-difuzne organizacije.“ – Zakon o javnom informisanju SAP Kosovo, *Službeni list* 7/74, „IX Saopštenje, odgovor i ispravka“ 2. Odgovor, čl. 110.

¹⁰⁸ Ustav SFRJ, *Službeni list SFRJ* 8/74, čl. 168, st. 3, kao i raniji i potonji drugi republički i jugoslovenski ustavi, nisu poznavali institut „javni odgovor“, ni po imenu, a ni materijalno, po sadržini. Ustav Savezne Republike Jugoslavije iz 1992, u članu 37. jemčio je u st. 1, reč 1. „pravo na ispravku objavljenog netačnog obaveštenja kojim se povređuje nečije pravo ili interes“, a u st. 2, „pravo na odgovor u sredstvima javnog obaveštavanja“. To „pravo odgovora“ nije bilo „pravo javnog odgovora“ iz ranijeg pravnog poretka. Ne samo zato što se više nije zvalo „javni odgovor“, nego što već srpski Zakon o javnom informisanju iz 1991. u čl. 30 više nije medijima dao pravo i obavezu da oni svojim opštim aktima uređuju to pravo odgovora, a nezadovoljno lice više nije ostvarivalo svoj zahtev za objavljivanje odgovora vansudskim putem, u unutrašnjem postupku u mediju. Od kada je Ustavom Jugoslavije iz 1992. zajemčeno pravo odgovora, to pravo se ostvarivalo u sudskoj proceduri, kao i bilo koja druga ustavom zajemčena prava. Raniji „javni odgovor“, koga je medij uredio svojim opštim aktima i koji je ostvarivan vansudskim putem, bio je jedan institut koji je različit od instituta odgovora u smislu minimum-pojma odgovora, a novi „odgovor“ bio je sada jedna vrsta istog instituta kao što je „ispravka“ jedna druga vrsta istog tog instituta. Zakonom o javnom informisanju Srbije iz 1998. nastavljeno je objedinjavanje odgovora i ispravke kao dve vrste jednog istog pravnog instituta, čl. 37–38 (odgovor), čl. 39–41 (ispravka). Tek Zakon o javnom informisanju Srbije iz 2003. pod imenom odgovor (čl. 47, st. 1–3) i imenom ispravka (čl. 47, st. 4–5) uredio je dva različita pravna instituta, a ne dve vrste jednog instituta.

¹⁰⁹ Moje kritike tog instituta: Vodinelić 1977b, 90; Vodinelić 1978, 297–300.

tužba odnosno sudsko ostvarivanje,¹¹⁰ nedostajali su u potpunosti izuzeci kada ne postoji javni odgovor i kada se ne može vršiti, razlozi za zloupotrebu vršenja itd. Kao što svako pravo odgovora podrazumeva i traži brojna zakonska formalna i tehnička pravila da bi valjano funkcionisalo, bila ona isključivo zakonska, koregulatorna ili autoregulatorna, to ovde nije bio slučaj. Iako im je zakonom bila postavljena obaveza da svojim opštim aktima urede uslove, prigovor kao sredstvo i drugo, mediji nisu pokazali veći entuzijizam u njegovom uređivanju svojim aktima. Ceo institut je započeo kao ideja da se podruštvi što veće učešće građana i organizacija u sferi saopštavanja javnosti, kao kreatora informacija.¹¹¹ Većina teorija o pravnoj prirodi instituta prava odgovora nije primenjiva na svejugoslovenski institut.

Javni odgovor nije nadživio raspad Jugoslavije, osim u Sloveniji. Taj slovenački institut – koji je u međuvremenu izgubio pridev „javni“ odgovor – preživio je ne samo raspad naše negdašnje države nego je čak dobio dodatnu snagu ponovljenim ustavnim garantovanjem¹¹² i odredbama u Zakonu o medijima iz 2001. godine, čl. 42–43, 44,¹¹³ dorađen odlukom Ustavnog suda, tako da je pravno zaokružen (u odnosu na njegovog tek elementarno uređenog prethodnika). Zvanično mu je ime „*pravo odgovora na objavljeno obaveštenje*“. O tom slovenačkom preostatku nekadašnjeg svejugoslovenskog javnog odgovora ovako se izrazio jedan slovenački autor: „On je svojevrsni delimični ostatak nekadašnjeg ustavnog prava objavljivanja

¹¹⁰ Saveti medijskih organizacija odlučivale su o ostvarivanju zahteva da se objavi javni odgovor.

¹¹¹ Šezdesetih godina ideja samoupravljanja i u sferi javnog informisanja proširila se i na ispravku odnosno odgovor. Recimo, smatralo se da bi umesto odgovornog urednika odluku o zahtevu za objavljivanje ispravke odnosno odgovora trebalo da donosi „neki kolektivni, pre svega samoupravni organ radne organizacije za informisanje“, a u drugom stepenu odluka o objavljivanju ispravke odnosno odgovora, umesto redovnog suda, prenela bi se „u nadležnost neke društvene organizacije, u kojoj bi interesi globalnog društva bili najbolje zastupljeni. U sadašnjim uslovima za to bi najpogodnija bila Stalna konferencija SSRN], i to neki njen Savet ili možda čak i njena Sekcija za informisanje“ (Marjanović 1967, 227, 229, 225–236). U sledećoj deceniji, zakoni o javnom informisanju zadržali su pravo ispravku (negdašnji javni odgovor) u nadležnosti i odgovornog urednika i suda, a za novouvedeni institut „javni odgovor“, kao novu ideju o podruštvljenju, odluku o objavljivanju dodelili su savetu medija.

¹¹² Ustava Republike Slovenije 1991 (*Uradni list RS* 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ 90, 97, 99, 75/16 – UZ70a i 92/21 – UZ62a), čl. 40, „Pravica do popravka in odgovora“: „Garantuje se pravo na ispravku objavljenog obaveštenja koje utiče na pravo ili interes pojedinca, organizacije ili tela, a garantuje se i pravo na odgovor na objavljenu informaciju.“

¹¹³ Zakon o medijih (ZMed), 6. odeljak „Pravo ispravke ili odgovora“. „Pravo odgovora na objavljenu informaciju“, čl. 42–43. „Zajednička odredba“, čl. 44.

svojih mišljenja, važnih za javnost, ali naravno nije mogao preživeti uprkos svojoj megalomanskoj dimenziji.¹¹⁴ Domen primene slovenačkog odgovora je određeniji od svojih svejugoslovenskih prethodnika: „Pravo odgovora na objavljeno obaveštenje. Član 42. Zakona o medijima: (1) Pravo na odgovor ima za cilj da obezbedi javni interes u objektivnom, sveobuhvatnom i blagovremenom informisanju kao jednom od neophodnih uslova za demokratsko odlučivanje o javnim poslovima. (2) Svako ima pravo da zahteva od glavnog i odgovornog urednika da besplatno objavi njegov odgovor na objavljenu informaciju sa kojima se dokazivim navodima demantuju, bitno ispravljaju ili bitno dopunjuju navodi o činjenicama i podacima u objavljenoj informaciji.“¹¹⁵ Uređen je i nekim zakonskim pravilima, a takođe i shodnom primenom zakonskih odredaba o pravu ispravke (koji odgovara institutu prava odgovora) (čl. 44).

Kao i bivšem svejugoslovenskom javnom odgovoru, tako i aktuelnom slovenačkom odgovoru nedostaje jedna osobina bez koje nema nijednog instituta odgovora (osobina neophodna za minimum-pojma odgovora):¹¹⁶ objavljena informacija mora se individualno odnositi na titulara. Dok titular ima pravo odgovora samo ako se objavljena informacija individualno odnosi na njega, pravo slovenačkog odgovora ima baš bilo ko, dakle svako a da ga se objavljena informacija uopšte individualno ne tiče. Dok je institut odgovora inače klasično subjektivno pravo individualnog imaoca, slovenački odgovor (kao i njegov svejugoslovenski prethodnik) jedno je popularno pravo (*actio popularis*). I takvo slovenačko pravo odgovora je šire i od meni znanog najšireg postojećeg i do sada zamišljenog prava odgovora jer svaki titular prava odgovora mora imati neku individualnu povezanost sa objavljenom informacijom. Kako je pisao Konstantinović (1927b, 203), osnov i cilj prava odgovora „zahtevaju da pravo odgovora bude priznato ne samo licima čije je ime bilo spomenuto, već po staroj francuskoj formuli, i *licima* koja su *na budi koji način, makar i najzavijenije, bila označena* u nekom napisu“ (kurziv V. V. V.). U savremenom privatnom pravu medija, za bilo koje pravo prema mediju titular mora da bude na bilo koji način bar *prepoznatljiv* u vezi sa

¹¹⁴ „Institut, koji se kod nas zove ‘odgovor’, međutim, nije odgovor u cilju zaštite privatnih interesa, već odgovor u javnom interesu (njegov sadržaj jasnije je definisao tek Ustavni sud). Ovo drugde nepoznato pravo ‘probija’ takvu klasičnu (ili ‘spoljnu’) kao i takozvanu unutrašnju slobodu štampe (koja uključuje specifična prava urednika i novinara spram vlasnika medija). On je svojevrsni delimični ostatak nekadašnjeg ustavnog prava objavljivanja svojih mišljenja, važnih za javnost, ali naravno nije mogao preživeti uprkos svojoj megalomanskoj dimenziji“, Krivic 2000. Povzetek. 7 = Krivic 2000. Summary. 7.

¹¹⁵ Čl. 42 Zakona o medijima Slovenije od 11. 5. 2001 (Zakon o medijih (ZMed), *Uradni list RS* 35/2001).

¹¹⁶ Deo 10.3.

informacijom (Vodinelić 2003, 84–85, 88–89, 91–92, 98, 102). Taj minimalni neophodni uslov izražava se različito u pravnoj istoriji i uporednom pravu instituta odgovora. Na primer, pravo odgovora ima svako lice koje je u objavljenoj informaciji „imenovano ili na drugi način naznačeno“, „implicitno naznačeno“, „da se ona na njega odnosi“, „da ga se ona tiče“, „da ga se ona dotiče“, „da ga ona pogađa“, „da se o njemu radi“, „da se na njega odnosi“, „da je odrediv“, a da i ne idem dalje sa time „da je napadnut“, „da mu je pravo ili interes povređen“, „da je uvređen ili oklevetan“ i dr.¹¹⁷ Odgovor se, dakle, uvek tiče informacijom dovoljno odredivog lica, dok je u svejugoslovenskom i slovenačkom odgovoru titular je baš bilo ko, na način popularne tužbe (*actio popularis*). Bez te individualnosti informacije (kojim od načina je ona bila izražena) nema u privatnom medijskom pravu subjektivnih prava spram medija. Svejugoslovensko i slovenačko pravo odgovora zadovoljavaju se time da objavljena informacija, na koju se ima pravo reagovanja, nema baš nikakvu individualnu povezanost sa titularom, baš nikakvu s njim individualnu kopču. Nadalje, titular takvog prava odgovora je zamišljeni pretendovani javni funkcioner, koji u javnom interesu i javnosti radi, ima nešto da dokazivim navodima bitno opovrgne, ispravi i dopuni u odnosu na bilo koju objavljenu informaciju. Osim toga, da bi odgovarao minimum-pojmu instituta odgovora, slovenačkom odgovoru je prepreka to što mu je uslov da odgovor služi dokazivim navodima o bitnom opovrgavanju, ispravljanju i dopunjavanju objavljene informacije.

12. SAMO ČINJENIČNI ILI I VREDNOSNI ISKAZI

1. Kada se godine 1831. badenski zakon o štampi pridružio francuskom, to nije bila samo dobrodošla prinova u tada tako malu porodicu instituta odgovora, nego i jedna prva velika podela u istoriji porodice instituta odgovora po jednoj liniji koja i danas deluje: svet prava odgovora se od tada nadalje počeo deliti na države tzv. *romanskog* i tzv. *germanskog sistema odgovora*, a razvrstavanje po toj liniji i danas deluje. U germanskom

¹¹⁷ Nalazim da bar ovi izrazi spadaju među one koji tvore najširi krug imalaca aktivne legitimacije za traženje objavljivanja odgovora na primarnu informaciju: „označen“, „implicitno označen“, „da se informacija na njega odnosi“, „da ga se tiče“, „da ga se dotiče“, „da ga pogađa“, „da je s njim u vezi“, „da je informacija s njim povezana“, „da je prepoznatljiv“, „da se o njemu radi“, „da je odrediv“ i dr. Naravno, tumači mogu svakome od tih izraza dati što uže što šire značenje. Tako su se u Francuskoj, povodom čl. 13, st. 1 Zakona o slobodi štampe, sudovi i pisci razilazili o tome da li „naznačen“ u informaciji znači što i „pogođen“ – „*mise en cause*“, ili taj izraz predstavlja dodatni uslov za imanje prava odgovora i aktivnu legitimaciju. Videti u Koch 1995, 24–25.

sistemu odgovora reagovati se može samo činjeničnim tvrdnjama i samo na činjenične tvrdnje (kraće, ali manje precizno: činjenicama na činjenice). Francusko pravo odgovora, i sva druga koja ga u tome slede, i dalje čuvaju najveću širinu i najlakše uslove za sticanje, imanje i vršenja prava odgovora i u pogledu toga što odgovor može da sadrži i činjeničke tvrdnje i vrednosne tvrdnje povodom i činjeničnih tvrdnji i vrednosnih tvrdnji. Svakim od do sada više od 20 zakonskih medijskih zakona iz Srbije i Jugoslavije,¹¹⁸ od prvog do najnovijeg, bio je dozvoljen odgovor (zvaao se taj odgovor ili ispravka) jedino po principu: samo činjenične tvrdnje samo povodom činjeničnih tvrdnji. Germanski sistem prava je konstruisan po formuli: samo činjenične tvrdnje protiv samo činjeničnih tvrdnji, a romanski po formuli: bilo činjenične bilo vrednosne tvrdnje povodom bilo činjeničnih bilo vrednosnih tvrdnji.

Tako stvar stoji i sada u svim negdašnjim jugoslovenskim državama.

Konstantinović (1927b, 203, *passim*), kao pristalica francuskog, najšireg prava odgovora – „Pravo odgovora mora se priznati, bez ikakvog uslova, svakome koji je ma kojim povodom bio pomenut u nekom dnevnom listu ili povremenom spisu“; „Pravo odgovora proizilazi, u glavnom, iz elementarne ideje, da napadnutome treba dozvoliti da se brani istim sredstvima kojima je i napadnut. Njega treba dati svakome koji je izveden putem štampe pred publiku na ma koji način, u ma kom vidu i u ma kom cilju“ (Konstantinović 1926b, 886) – nije se bavio tom razlikom činjeničnih i vrednosnih tvrdnji kao ograničavajućim činiocem prava odgovora, uprkos tome što su tadašnji domaći zakon i svi prethodni zakoni o štampi ograničavali odgovor na činjenične tvrdnje, tako i sva literatura, a ni praksa sudova od toga nije odstupala.

¹¹⁸ *Zakon o pečatnji (štampi) Srbije 1870. (izmene i dopune 1875. i 1879), Zakon o štampi“ Srbije 1882 (1884, 1898), Zakon o štampi Srbije 1901, Zakon o štampi Srbije 1904. (1907), Zakon o štampi Kraljevine SHS 1925 (1929, 1931), Zakon o štampi Jugoslavije 1945, Zakon o potvrđi i izmenama zakona o štampi Jugoslavije 1946, Zakon o štampi i drugim vidovima informacija Jugoslavije 1960. (1965, 1965, 1974), Zakon o štampi i drugim vidovima informacija Vojvodine 1971 (1974, 1977), Zakon o štampi i drugim vidovima informacija Kosova 1980, Zakon o javnom informisanju Srbije 1973 (1975, 1977, 1978), Zakon o javnom informisanju Srbije 1982, Zakon o javnom informisanju Vojvodine 1982, Zakon o javnom informisanju Kosova 1988, Zakon o javnom informisanju Vojvodine 1989, Zakon o javnom informisanju Srbije 1991, Zakon o javnom informisanju Srbije 1998, Zakon o javnom informisanju Jugoslavije 2001, Zakon o javnom informisanju Srbije 2001, Zakon o javnom informisanju Srbije 2003. (2005, 2009, 2010), Zakon o javnom informisanju i medijima Srbije 2014 (2015, 2016).*

Kao što u Francuskoj nema zalaganja za svođenje odgovora na činjenične tvrdnje,¹¹⁹ tako ni u Nemačkoj nema snažnije zastupljenih ideja da se područje primene odgovora proširi sa činjeničnih iskaza i na vrednosne tvrdnje.¹²⁰

Sažecu šta se navodi u korist romanskog sistema: – Navodi se da je jednostavniji od germanskog jer uopšte ne iziskuje da se informacija kvalifikuje da bi se utvrdilo da li u konkretnom slučaju postoji pravo odgovora. – Jednostavniji je jer ne traži da se definišu ključne kategorije činjenične i vrednosne tvrdnje. – Jednostavniji je pošto ne postoji saglasnost o kriterijumu za razlikovanje činjeničnih i vrednosnih iskaza. Jednostavniji je jer i ako se odredi kriterijum, redovno postoji nesaglasnost o konkretnom slučaju. – U praksi se nije potvrdila bojazan medija da će se preopteretiti odgovorima sa vrednosnim iskazima. – Zahvaljujući tome što su i vrednosni iskazi predmet prava odgovora, ne ograničava se polemika u važnim temama, naročito politici, privredi, umetnosti, književnosti.

U opticaju su ovi argumenti u korist germanskog sistema: – Jednostavnost romanskog sistema ni sudska praksa ni teorija nije smatrala razlogom za napuštanje germanskog sistema. – U brojnim slučajevima vrednosnih iskaza odgovor ne dolazi u obzir već po prirodi stvari (na primer, zbog samoreklamiranja, nepristojnosti i neuljudnog odgovora). – Preopterećenost medija odgovorima kao vrednosnim iskazima. – Otežavanje da mediji ostvare svoje redovne zadatke opterećenošću brojem vrednosnih iskaza. – Odgovori sa vrednosnim iskazima omogućuju licima da dođu na medije iako po novinarskim merilima to ne bi ni mogli, čime postaju nametnuti saradnici medija. – Odgovori sa vrednosnim iskazima gde ne postoji ni teorijska mogućnost ubeđivanja druge strane i publike i dokazivanja ičega. – U brojnim slučajevima vrednosni iskazi se ne odnose na nekoga individualno a za svaki odgovor je zakonski uslov da se on dotiče odredivog lica. – Pošto je po zakonu nedopušten odgovor čija je neistinitost očigledna, odgovor se ne može pravdati nemogućim vrednosnim iskazom. – Ničim se ne mogu pravdati odgovori sa vrednosnim iskazima koji su svima slobodni.

¹¹⁹ Razlikovanje činjeničnih tvrdnji i vrednosnih iskaza ima veliki (i praktični) značaj za primenu onog dela francuskog Zakona o slobodi štampe iz 1881. kojim se uređuju odnosi povodom difamacije (delikti *injure* i *diffamation* – uvrede i klevete), ali ne za deo Zakona kojim se uređuje pravo odgovora.

¹²⁰ Videti, na primer; Haase-Becher 1970, 184–190; Dewall 1973, 133–135; Kreuzer 1974, 98–112; Schwerdtner 1976, 340–342; Stürner 1990, 107; Koch 1995, 2, 94–125, 155; Stuhlmann 2001, 179–181.

Za razliku od prvog dokumenta Saveta Evrope iz 1974. koji se odnosi na pravo odgovora pojedinaca, pravnih lica i tela povređenih difamatornim činjeničnim i vrednosnim iskazima,¹²¹ preporuka Saveta ministara 2004 govori o pravu odgovora koji se tiče netačnih i pogrešnih činjeničnih iskaza, s tim što je ostavljeno članicama da li će pravo odgovora proširiti i na vrednosne tvrdnje.¹²² Što se tiče Evropske unije, direktiva o Televiziji bez granica¹²³ iz 1989. odnosi se na pravo odgovora (ili druga ekvivalentna pravna sredstva) lica povređenih difamatornim činjeničnim iskazima. Direktivom o audiovizuelnim medijskim servisima¹²⁴ iz 2010. preporučeno je proširenje područja primene i na onlajn sadržaje. Strazburški sud se bavio u onih nekoliko slučajeva pravom odgovora, ali u središtu problematike nije bilo razlikovanje činjeničnih i vrednosnih tvrdnji. Međutim, Sud u slučaju *Kaperzynski v. Poland*, odlučujući da je predmetna izrečena sankcija zbog neobjavljivanja odgovora nesrazmerna a nije neophodna u demokratskom društvu, istovremeno je iskazao „da pravo na odgovor, kao važan element slobode izražavanja, spada u delokrug člana 10. Konvencije“ i da pravo odgovora „proističe iz potrebe ne samo da se može osporiti neistinita informacija, već i da se obezbedi pluralitet mišljenja, naročito o pitanjima od opšteg interesa kao što su književna i politička debata“.¹²⁵

Bez obzira na rečene preporuke, direktive i odluke Strazburškog suda, u krugu država Saveta Evrope i Evropske unije nalazimo, kao i inače širom sveta, dovoljno primera da koegzistiraju i romanski i germanski sistem prava odgovora.

¹²¹ Council of Europe Committee of Ministers Resolution (74) 26 on the Right of Reply – Position of the Individual in Relation to the Press (Adopted by the Committee of Ministers on 2 July 1974, at the 233rd meeting of the Ministers’ Deputies).

¹²² Recommendation Rec (2004)16 of the Committee of Ministers to member states on the right of reply in the new media environment (Adopted by the Committee of Ministers on 15 December 2004 at the 909th meeting of the Ministers’ Deputies).

¹²³ Television without Frontiers Directive – Directive 89/552/EEC of 3 October 1989 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the pursuit of television broadcasting activities. Audiovisual Media Services Directive – Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services.

¹²⁴ Audiovisual Media Services Directive – Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services.

¹²⁵ Apl. br. 43206/07, odluka od 3. aprila 2012, stav 66.

2. Većina evropskih pravnih poredaka prihvata germanski sistem (videti Koltay 2013, 82). Ali postoje i neki *prelazni oblici između romanskog i germanskog sistema* u jednoj državi, uglavnom za pojedine grupe informacija: belgijski Zakon o odgovoru iz 1961. i novi iz 1977. dopuštaju odgovor na kritike naučne i umetničke kada je reč o činjeničnim tvrdnjama ili vredajućim sadržajima, a za sve ostale slučajeve prava odgovora svejedno je da li je reč o činjeničnim ili vrednosnim iskazima.¹²⁶

13. FUNKCIJA I PRIRODA PRAVA ODGOVORA

1. Čemu služi institut odgovora – o tome postoji nekoliko desetina doista različitih objašnjenja u kojima je uvek prednjačila nemačka pravna književnost.¹²⁷ Neka su iz vremena kada je pravo odgovora tretirano kao krivičnopravni institut, neka su kasnija, kao građanskopravni institut, neka su isprva tretirana kao javnopravni institut, potom kao građanskopravni institut ili kao i mešoviti. Uočio sam da ta objašnjenja – zvali ih teorijama ili doktrinama o funkcijama instituta odgovora – nisu samo doista razna nego se jedna te ista teorija upotrebljava za objašnjenje raznih grupa slučajeva upotrebe prava odgovora. Uočio sam i kao razliku da neki pisci sve slučajeve upotrebe, dakle, ceo domen primene instituta odgovora, objašnjavaju jednom jedinom funkcijom, dok ostali pisci dve ili više grupa slučajeva razumevaju kao objašnjenja različitih doktrina.

Konstantinović je pomoću četiri funkcije objašnjavao četiri razne grupe svih slučajeva upotrebe prava odgovora (1927a, 128–129, 131–132). U slučajevima uvrede i klevete vršenje prava odgovora je video kao izraz prava nužde (1927a, 129–131); privatna pravda je njegovo objašnjenje za pravo odgovora u slučajevima dopuštene kritike (1927a, 130–131); upotreba prava odgovora u slučajevima iskrene i neiskrene pohvale smatrao je izrazom principa da niko nije prinuđen da primi poklon koji mu se čini (1927a, 131); „i pored tih različitosti svi slučajevi prava odgovora imaju jedan dalji zajednički osnov i objašnjavaju se jednom istom osnovnom idejom“. [...] „Pravo odgovora ima, u svakom slučaju njegove upotrebe, za cilj da održi ravnotežu između suprotnih aktivnosti i interesa.“ [...] „Ono je izraz potrebe da se vaspostavi ravnoteža između onih koje predstavlja list i lica imenovanog u nekom članku tog lista. Od te dve strane, pojedinca i štampe, nesrazmerno je jača ova poslednja. Ravnoteža, koja treba da vlada između njih, može

¹²⁶ Videti deo 10.3.

¹²⁷ Za pregled teorija videti Köbl 1966, 78–119; Vodinić 1975a, 18–39; Löffler, Ricker 1978, 109–111.

biti povređena samo od nje.“ [...] „Pravo odgovora koje treba da povрати poremećenu ravnotežu, pojavljuje se kao garantija protiv te velike društvene sile koju prestavlja štampa.“ [...] „Ono je sredstvo odbrane pojedinaca protiv svemoći štampe, brana od njene tiranije.“ (1927a, 132).

Konstantinović se opredelio za znane teorije (teorije nužne odbrane, privatne pravde, sredstvo vraćanja poremećene ravnoteže) za tri grupe slučajeva upotrebe prava odgovora. Kada je reč o pravu odgovora na slučajeve pohvala, svejedno da li su pohvale koje ne gode ili gode, srećemo Konstantinovića kao čistog civilistu koji je sa originalnom tezom hteo da jedno pravilo iz domena građanskopravnih poslova prenese na teren koji nije ni ugovorni ni uopšte pravni odnos. Međutim, pravo identiteta (koje tada još nije imalo to ime, niti bilo koje drugo ime)¹²⁸ jednostavnije tumači tim pravom ličnosti pravne reakcije na pohvalne tvrdnje, između ostalog, i pravo odgovora na pohvalne tvrdnje (Vodinić 1974a, 364).

Isprva se razumevalo da pravo odgovora služi kao sredstvo odbrane lica u vezi sa tvrdnjama napadima na lice, posebno povredama na čast i ugled i drugih dobara ličnosti putem štampe, bilo da potiču iz same štampe, bilo od drugih lica čije se informacije štampom prenose. Pošto to očigledno nije moglo biti spojivo sa time da pravo odgovora nije uslovljeno baš nikakvim napadom i povredom, kako dokazivanjem nedopuštenosti pred sudom, tako i osporavanjem, a posebno i neistinitošću i drugim vidovima nekorektnih informacija, to se pravno dobro kome služi pravo odgovora moralo tražiti na nekoj strani i u vidu teorija koje nisu tako jednostavno neodržive.

Sada se i u Francuskoj pravo odgovora shvata kao pravo ličnosti, češće bez, a retko sa bližim specifikovanjem koje pravo ličnosti je posredi. Na primer, ljudsko dostojanstvo i lični identitet ili zaštita poštovanja prava ličnosti (Auby, Ducos-Ader 1982, 497; Kayser 1995, 85; Koch 1995, 95–96). U Nemačkoj je često da je pravo odgovora izraz opšteg prava ličnosti, nije retka kombinacija prava ličnosti i slobode izražavanja, a među češćima se ranije sretalo pravo identiteta (Koch 1995, 96; Sedelmeier 1997, 612; Prinz, Peters 1999, 372).

¹²⁸ *Friedrich Kitzinger* je utemeljivač ne samo teorije o privatnopravnoj prirodi prava odgovora nego i teorije da je to pravo jedno pravo ličnosti i da ono služi onom dobru ličnosti za koje on izričito kaže da nema posebno ime: pravo odgovora služi interesu lica da se u štampi ništa netačno ne tvrdi o njemu: „Onakav kakav jesam, hoću i da kao takav važim, da se ono što sam učinio i doživeo može o meni reći, ali ništa drugo što nisam učinio niti doživeo.“ Kitzinger 1907, 883; videti i Kitzinger 1920, 67–69, 73. Tom pravu ličnosti znatno naknadno je dato ime pravo identiteta, a potom i neki drugi nazivi. Videti Köbl 1966, 81–84, 109–112; Vodinić 1974a, 349–366, 359–360; Vodinić 1975a, 31–43.

2. U vreme pisanja Konstantinovićeve studije ustav nije garantovao pravo odgovora, a ono je prvi put postalo ustavna kategorija u Ustavu Jugoslavije 1963. (čl. 40, st. 6)¹²⁹ i potom je zajemčeno i u svim budućim ovdašnjim ustavima. U Srbiji je pravo odgovora zakonom detaljno uređeno (poslednji put Zakonom o javnom informisanju i medijima 2014, čl. 83, 85–90, 92–94, 96–99, 112, 117, 123, 126, 130), a ono je u važećem *Ustavu Srbije iz 2006. direktno, i sa tim nazivom, zajemčeno* (čl. 50, st. 4).¹³⁰ *A da nije zajemčeno Ustavom, u Srbiji bi se moglo naći nekoliko ustavnih osnova za to pravo.* Recimo, u Nemačkoj je pomoću spoja jemstva slobodnog razvoja ličnosti, ljudskog dostojanstva i slobode izražavanja (čl. 2 i 1 Bonskog ustava) sudstvo razvilo pravo odgovora kao nepisano ustavno pravo (videti, umesto mnogih, Sedelmeier 1997, 612). Kod nas bi se pravo odgovora takođe moglo smatrati, s jedne strane, izrazom prava svakoga na slobodan razvoj ličnosti i na samoodređenje kako da se putem odgovora informativno predstavi drugima i javnosti povodom informacije medija koja se njime bavi (na osnovu čl. 23, st. 2. Ustava Srbije iz 2006);¹³¹ s druge strane kao izraz prava svakoga na slobodu izražavanja i izražavanja odgovorom putem medija povodom informacije medija koja se njime bavi (na osnovu čl. 46, st. 1);¹³² i, s treće strane, kao izraz prava svakog bića sa ljudskim dostojanstvom koje bi bez odgovora bilo svedeno na objekt medija koji se njime bavi (na osnovu čl. 23, st. 1).¹³³

3. Ako se poslužimo jednom sistematikom subjektivnih prava, *pravo odgovora nije primarno pravo ličnosti*, kakva su npr. pravo na čast i ugled, privatnost, identitet, ime i dr., nego je jedno *sekundarno pravo*, sredstvo zaštite prava ličnosti – jedan *zahtev prava ličnosti (ličnopravni zahtev)*, kakva su, na primer, pravo opoziva, pravo ispravke, pravo naknade štete i

¹²⁹ „Zajemčeno je pravo na ispravku objavljene informacije kojom se nanosi povreda pravu ili interesu čoveka ili organizacije.“

¹³⁰ Ustav Srbije 2006, „Sloboda medija“. Član 50, st. 4: „Ostvarivanje prava na ispravku neistinite, nepotpune ili netačno prenete informacije kojom je povređeno nečije pravo ili interes i prava na odgovor na objavljenu informaciju uređuje se zakonom.“ – Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama SCG 6/2003. „Sloboda medija“. Član 30, st. 3: „Svako ima pravo na ispravku objavljene neistinite, nepotpune ili netačno prenete informacije kojom je povređeno njegovo pravo ili interes, u skladu sa zakonom.“ St. 4: „Svako ima pravo na odgovor na informaciju objavljenu u medijima, u skladu sa zakonom.“

¹³¹ Čl. 23, st. 2: „Svako ima pravo na slobodan razvoj ličnosti, ako time ne krši prava drugih zajemčena Ustavom.“

¹³² Čl. 46, st. 1: „Jemči se sloboda mišljenja i izražavanja, kao i sloboda da se govorom, pisanjem, slikom ili na drugi način traže, primaju i šire obaveštenja i ideje.“

¹³³ Čl. 23, st. 1: „Ljudsko dostojanstvo je neprikosnoveno i svi su dužni da ga poštuju i štite.“

dr. koje podrazumevaju da je primarno pravo povređeno. Međutim, kao što pravo odgovora nije jedno samostalno, posebno primarno pravo ličnosti, tako ono *nije zasnovano ni na jednom posebnom primarnom pravu ličnosti*. Razlog je ovaj: da se pravo odgovora stekne, ima i vrši *nije uslov da se ima neko primarno pravo ličnosti (ni bilo koje drugo primarno pravo, bilo ono neimovinsko ili imovinsko) čijoj zaštiti bi pravo odgovora služilo u slučaju povrede tog ili tih prava primarnom informacijom*. I podela zaštitnih zahteva na preventivne i reaktivne nije primenjiva ni na pravo zahteva odgovora jer *pravo odgovora nije uopšte zaštitni zahtev* nego je i sa tog stanovišta jedan *sui generis zahtev*.

Kraće rečeno, *uslov pravu odgovora uopšte nije povreda nekog subjektivnog prava pošto pravo odgovora ne služi zaštiti nijednom subjektivnom pravu (što je njegov specifičan element minimum-pojma prava odgovora)*.¹³⁴ *Pravo odgovora može da bude povređeno ako se zakonom osnovani zahtev neosnovano odbije, ali samo pravo odgovora ne proističe ni iz jednog prava ni iz neke njegove povrede*.¹³⁵ Pošto je pravo odgovora zahtev za objavljivanje odgovora na primarnu informaciju koja se tiče subjekta informacije, doći ću kasnije, u 15. delu, i na neke druge aspekte njegovog sistematizacijskog mesta.¹³⁶

14. IZUZECI OD PRAVA ODGOVORA: ZLOUPOTREBA PRAVA ODGOVORA – NEOPRAVDANI INTERES ZA OBJAVLJIVANJE ODGOVORA – KOMBINACIJA ZAKONSKE LISTE IZUZETAKA OD ODGOVORA I ZLOUPOTREBE PRAVA ODGOVORA

1. U raznim državama postoji što manji, što veći broj razloga zbog kojih titular nema pravo odgovora odnosno ne može da zahteva da medij objavi zahtevani odgovor, a medij nije dužan da objavi zahtevani odgovor. Što su malobrojniji izuzeci od prava odgovora, koliko je šira obaveza medija da objavi zahtevani odgovor, toliko je šire pravo tražioca objavljivanja odgovora. I obrnuto. Od praktične važnosti je i to da li teret dokazivanja razloga izuzetka od prava odgovora leži na titularu prava odgovora ili je na mediju.

¹³⁴ Videti deo 10.3.

¹³⁵ Videti razlikovanje nesamostalnih i samostalnih zahteva u Vodinelić 2014, 217.

¹³⁶ Videti deo 15.3.

U početku, u Francuskoj i drugde zakoni nisu sadržali nikakve izuzetke kada se nema pravo odgovora, podrazumevajući one kada odgovor nije ispunio zakonom propisane uslove (na primer, ako subjekt informacije posle roka zadocni sa zahtevom da se objavi odgovor). Sudovi i literatura popunjavali su pravne praznine o izuzecima od prava odgovora. Jedan takav način određivanja izuzetaka je primena francuske doktrine zloupotrebe prava (*abus de droit*) na pravo odgovora (2). Potom su se drugde pojavili i drugi načini određivanja izuzetaka od prava odgovora (3. i 4).

2. Kako je francusko pravo odgovora u štampi zakonom bilo šturo uređeno, sudovi su mnogo toga morali sami da urede sve ono što je od konstrukcijskoj značaja.

Između ostalog, praksa sudova je dala profil svim bitnim osobinama prava odgovora. Između ostalog, sve tri karakteristike tog prava su njeno delo: popunjavala je konstrukcijske pravne praznine i u pogledu toga da li pravo odgovora uopšte podleže sudskoj kontroli i sankciji vršenja prava odgovora. Da je pravo odgovora „diskreciono“ pravo (*droit discrétionnaire*) znači da njegov titular to pravo vrši po svom nahođenju, da slobodno sudi o tome kako i sa kakvom sadržinom da ga vrši, na koji način i sa kakvim ciljem.¹³⁷ Da je pravo odgovora pravo na „legitimnu odbranu“ (*légitime défense*) znači da titular svoje pravo odgovora vrši na dopušten način, a ne da se brani od napada prekoračujući granice.¹³⁸ Da je pravo odgovora „opšte i apsolutno“ (*général et absolu*) pravo znači da njegov titular je baš svako koji je naznačen u štampi i da njegov titular to pravo ima bez ikakvih specijalnih interesa i ograničenja.¹³⁹ Njihove karakteristike biće važne i za materiju izuzetaka od prava odgovora i za zloupotrebu prava odgovora.

Pošto zakonom nisu propisani izuzeci prava na odgovor, *Cour de cassation* je postavio tri razloga kada se može odbiti objavljivanje zahtevanog odgovora: da je odgovor sadržine kažnjive, protivne zakonu i moralu (*bonnes*

¹³⁷ Cour de cassation – Chambre criminelle 3. 5. 1923. Recueil Dalloz 1923 I 93; Cour de cassation – Chambre criminelle 22. 2. 1972 Recueil Dalloz – Sirey de doctrine, de jurisprudence et de législation 1972, Jurisprudence, 367; Cour d’appel Paris, 1 re Chambre administrative 13. 3. 1991, Recueil Dalloz – Sirey de doctrine, de jurisprudence et de législation 1991, IR, 120; Doré 1902 74; Koch 1995, 10.

¹³⁸ Cour de cassation – Chambre criminelle 8. 2. 1850, Recueil Dalloz 1850 I 69; Cour de cassation – Chambre criminelle 29. 6. 1965, Gazette de palais 1965 II 195; Koch 1995, 9–10.

¹³⁹ Cour de cassation – Chambre criminelle 27. 11. 1845, Dalloz Périodique 1846, I, 12; Cour de cassation – Chambre criminelle 3. 5. 1923. Recueil Dalloz 1923, I, 93; Cour de cassation – Chambre criminelle 21. 7. 1955. Juri-Claasseur périodique 1956, II, 9245; Koch 1995, 8–9.

moeurs),¹⁴⁰ da odgovor povređuje zakonski interes trećih lica¹⁴¹ i da odgovor atakuje na ugled i čast novinara,¹⁴² a sporno je može li se odbiti zahtevani odgovor ako u nekom slučaju ne postoji dovoljna odgovarajuća direktna veza između odgovora sa sadržinom primarne informacije.¹⁴³ *Zloupotreba prava odgovora* je takođe zakonu bila nepoznanica, čiji je praktični značaj zavisio i od stavova prema tri bitne karakteristike tog prava, a i od stava o tome da li zloupotreba prava može da se uvrsti među izuzetke prava odgovora.

Na početku su *Cour de cassation* i neki pisci smatrali da pravo odgovora nije podesno da bude zloupotrebjeno jer je to nespojivo sa stavom suda i literature da je pravo odgovora jedno „opšte i apsolutno“ (*général et absolu*) čije bi vršenje bilo nepodložno sudskom preispitivanju i kontroli iz ugla kojem cilju služi (Biolley 1963, 74. Koch 1995, 46). Nikada nije zaokružena dosledna pozicija prema zloupotrebi prava odgovora i njenoj sudskoj kontroli.

Institut zabrane zloupotrebe prava i institut prava odgovora imali su u Francuskoj neke neočekivane paralelne linije razvoja: oba instituta su vrhunac najvećeg interesovanja doživeli pri smeni vekova i u prve dve sledeće decenije 20. veka, a nerazrešeni sporovi iz toga doba prate oba instituta i danas, samo još složeniji.

U prvih petnaest godina 20. veka u Francuskoj je odbranjeno 10 doktorskih disertacija o pravu odgovora, kao nikada potom (Maze 1900, 198; Jaubert 1901, 276; Doré 1902, 277; Boissel 1903, 127. Nicolaÿ 1911, 148; Gallas 1912, 167; Clérisse 1913, 169; Toussaint 1913, 132; Prunet 1920, 176; Vautard 1925, 173). Otprilike u isto vreme napisano je ništa manje od nekoliko desetina rasprava o zloupotrebi prava, a Žorž Ripier (Georges

¹⁴⁰ Cour de cassation – Chambre criminelle 8. 2. 1850. Recueil Dalloz 1850, I, 69; Cour de cassation – Chambre criminelle 1. 7. 1954. Recueil Dalloz 1954, J, 665; Cour de cassation – Chambre criminelle 20. 1. 1987. Bulletin de la chambre criminelle de la Cour de cassation 1987 n° 28; Doré 1901, 596; Biolley 1963, 48; Koch 1995, 35.

¹⁴¹ Cour de cassation – Chambre criminelle 8. 2. 1850. Recueil Dalloz 1850, I, 69; Cour de cassation – Chambre criminelle 20. 1. 1987. Bulletin de la chambre criminelle de la Cour de cassation 1987 n° 28; Cour de cassation – Chambre criminelle 27.1993. Semaine juridique 1993, IV, n° 791. Doré 1901, 107; Biolley 1963, 48.

¹⁴² Cour de cassation – Chambre criminelle 20. 1. 1987. Bulletin de la chambre criminelle de la Cour de cassation 1987 n° 28; Cour de cassation – Chambre criminelle 27.1993. Semaine juridique 1993, IV, n°791. Biolley 1963, 48; Koch 1995, 35.

¹⁴³ Cour d’appel Dijon 30. 12. 1904, Dalloz Periodique 30.12.1904; Cour d’appel Paris 11 e Chambre A. 25. 1. 1989, Gazette du palais 1992, Somm. 193. Cour de cassation – Chambre civile 27.1.1993, Semaine Juridique 1993, IV, n° 791. Auby, Ducos-Ader 1982, 509; Biolley 1963, 47; Koch 1995, 43.

Ripert) je do 1913. godine već prebrojao 18 disertacija, a i veći broj manjih radova vodećih francuskih pravnika, što takođe nikada nije ponovljeno (Ripert 1927, 151).

Pravo odgovora nikada nije spadalo među najizrazitije materije sa stanovišta instituta zabrane zloupotrebe, ni onda kada je u doktrini zloupotrebe prava vladala deliktpravna koncepcija zloupotrebe prava kao štetnog događaja, pogotovo u susedskim odnosima prava nepokretnosti i radnopravnim odnosima, a ni onda kada je u novije vreme težište preneto na ugovorne odnose (Eichenhoffer 2019, 236).

Što se tiče zloupotrebe prava odgovora, francuski sudovi i literatura retko kvalifikuju zahtev za objavljivanje odgovora kao zloupotrebu prava odgovora (Biolley 1963, 72, 73; Koch 1995, 47, 49, 132) i tek devedesetih godina 20. veka počela je više da se primenjuje doktrina *abus de droit* u materiji odgovora (Bigot 2020, 73; Koch 1995, 46–47). Na primer, lice imenovano u informaciji zahteva objavljivanje odgovora samo da bi time u novinama skrenulo pažnju na sebe i sopstvene političke poglede, iako nema nikakve primedbe na objavljeni podatak o broju glasova koje je dobio na izborima;¹⁴⁴ zahtev da se objave dva odgovora na ponovljenu istu informaciju i sa istom sadržinom podataka, mada je drugi odgovor izlišan a predstavlja zloupotrebu prava odgovora;¹⁴⁵ kao vršenje prava odgovora kvalifikovana je zloupotreba prava odgovora kada je jedan profesor prava tražio objavljivanje odgovora zato što je citiran u jednom pravničkom časopisu kao da zastupa neko drugačije mišljenje.¹⁴⁶ Sudovi i literatura vrlo uzdržano odbijaju zahteve za objavljivanje odgovora kao zloupotrebu prava držeći se učvršćenog stava *Cour de cassation*-a (bez ikakve odredbe zakona o tome) da je pravo odgovora *droit discrétionnaire, légitime défense, droit général et absolu*, dakle, jedno neograničeno pravo i da praksa načelno ne može tome da dodaje neke posebne uslove kada ih već nije predvideo zakonodavac. Vodi se računa pri tome i da se imao zahteva za objavljivanje odgovora ne ograničava pravo na slobodno izražavanje mišljenja (Koch 1995, 132, 47). Na primer, neki pisci su smatrali da pravo odgovora kao jedno diskreciono pravo ne može biti zloupotrebjeno (Mazeaud, Tunc 1965, 542). Neki sudovi drže da sud može

¹⁴⁴ Tribunal correctionnel Seine, 9. 3. 1953, Gazette du palais 1953, I, 387.

¹⁴⁵ Cour de cassation – Chambre criminelle 6. 11. 1956, Bulletin de la chambre criminelle de la Cour de cassation 1956, n° 712; Cour d’appel Paris 4. 10. 1961, Recueil Dalloz 1962, Somm. 11; Biolley 1963, 61.

¹⁴⁶ Tribunal de grande instance Paris, 27. 5. 1988, référé, J.C.P. 1988, II, 21079; Cour d’appel Paris, 1 re Chambre, 13. 7. 1988, Gazzete du palais 1988, J, 743; Koch 1995, 49.

da kontroliše i da utvrdi da odgovor ne odgovara cilju odgovora,¹⁴⁷ a većina pisaca drži da i pravo odgovora podleže proveri sa stanovišta zloupotrebe prava ako time ne dira u neograničenu karakteristiku prava odgovora (Perraud-Charmantier 1930, 371–373; Biolley 1963, 72). Niži sudovi su zauzimali stavove koje je *Cour de cassation* odbijao kao dosledni branilac sva tri najkarakterističnija svojstva prava odgovora koji inače nikada nisu bila zakonom postavljena.

Jedna od najintenzivnije razmatranih materija prava odgovora je *izuzetak prava odgovora na umetničku, književnu ili naučnu kritiku* (Doré 1902, 135–138; Perraud-Charmantier 1930, 134–208, 403–452) i zloupotreba prava odgovora povodom kritika. Institut zloupotrebe prava i institut prava odgovora sreli su se i u jednom poznatom sudskom sporu povodom prava objavljivanja odgovora na jednu pozorišnu književnu kritiku. Taj spor je zapao za oči i Konstantinoviću (1927b: 209–210). O nepodesnosti kritike, naučne, književne i umetničke da bude predmet prava odgovora možda je najrazmatranija materija odgovora. Generalno, svodilo se na to da li je pravo odgovora jedno tzv. apsolutno i diskreciono subjektivno pravo (*droit discrétionnaire, droit général et absolu*) čiji titular ne podleže nikakvim ograničenim uslovima vršenja, sam bira da li će pravo vršiti, na koji način i sa kojim ciljem, da u vršenju prava ne podleže ni kontroli suda, ili je pak pravo odgovora jedno tzv. relativno subjektivno pravo jer podleže, kao i druga većina subjektivna prava, zabrani zloupotrebe prava, pa sud može da kontroliše i njegovo vršenje. Konstantinović (1927b: 212–213) se opredelio za relativni karakter prava odgovora i njegovu podložnost zabrani zloupotrebe. Njegovo bavljenje pitanjem zloupotrebe prava odgovora 1926–1927. svakako je relevantna dopuna njegovim stavovima o zloupotrebi prava 1925. godine (Konstantinović 1925, 169–189). Dok je inače zloupotreba prava bila jedna od najvećih civilističkih tema tog doba, u čiji se francuski talas disertacija uključio i profesor Ninko Perić (1886–1961),¹⁴⁸ profesor Konstantinović je na primeru prava odgovora otvorio u pravnoj književnosti regiona pitanje nezloupotrebljivih subjektivnih prava.

Inače, retki su građanski zakonici koji uopšte sadrže *opštu posebnu odredbu o nezloupotrebljivim subjektivnim pravima* uopšte.¹⁴⁹ Građanski zakonik Holandije 1992. izričito određuje da „iz prirode prava može slediti da se ono ne može zloupotrebiti“, čl. 13:3, st. 3. I oni retki građanski

¹⁴⁷ Među takve odluke spada i ona o kojoj je pisao u svojoj studiji Konstantinović 1927b, 209: *Cour d’appel Paris* 24. 11. 1922, *Dalloz Périodique* 1922, 129.

¹⁴⁸ Vid. Perić 1912, 155.

¹⁴⁹ O razlozima nezloupotrebljivosti prava kao izuzetku, videti Vodinelić 1997, 174–176.

zakonici koji sadrže odredbe o pravu odgovora, nemaju specijalnu odredbu ni o zloupotrebljivosti ni o neuzloupotrebljivosti prava odgovora. Izraz zloupotreba prava odgovora ne sreće se u zakonima o medijima. Zakoni o medijima nemaju ni pravila o zabrani zloupotrebe prava odgovora, a ni pravila o neuzloupotrebljivosti prava odgovora. To važi i za Francusku iako su iz nje potekle i *abus de droit* a i *droit de réponse*. Sudska praksa i pravna književnost jesu ekskluzivni domeni bavljenja zloupotrebom prava odgovora i nezloupotrebljivosti tog prava.

Za razliku od francuskog modela, u mnogim drugim državama zakonom su određeni izuzeci kada se nema zahtev za objavljivanje odgovora. U Francuskoj neizvesnost prati čak neke slučajeve koji su u mnogim drugim državama tradicionalni razlozi isključenja odgovora: neuljudan odgovor, difamatoran odgovor, odgovor kojim se neko ponižava zbog političkih stavova, odgovor koji bi izazvao građanskopravnu odgovornost medija, odgovor kome je svrha samoreklamiranje titulara, odgovor na zvaničnu raspravu u skupštini, odgovor koji sadrži očigledno neistinite tvrdnje i drugi (Koch 1995, 34–44).

3. Francuski institut zabrane zloupotrebe prava nije jedini način kojim se određuju izuzeci od sticanja, imanja, gubitka i vršenja prava titulara. U uporednom pravu nalazimo bar dva druga instituta čiji su rezultati funkcionalno slični zabrani zloupotrebe prava: nemački način putem nepostojanja opravdanog interesa za objavljivanje odgovora i domaći način kao kombinacija zakonske liste prepreka za sprečavanje objavljivanja odgovora i supsidijerna zabrana zloupotrebe prava odgovora.

U gotovo dvestogodišnjem postojanju nemačkog instituta prava odgovora skupilo se iskustava iz raznih aspekata i raznih elemenata prava odgovora, pa između ostaloga i u pogledu razloga koji sprečavaju da se objavi odgovor. Jedna takva prepreka objavljivanju zahtevanog odgovora jeste nepostojanje opravdanog interesa subjekta informacije da se objavi njegov zahtevani odgovor. U većini nemačkih zakona o medijima izričito se zahteva *opravdani interes za objavljivanje odgovora (berechtigtes Interesse)*.¹⁵⁰ Na područjima primene svih onih medijskih zakona koji ne sadrže takvu odredbu, opravdani interes za objavljivanje odgovora važi kao opšti pravni princip.¹⁵¹ Ukratko, postojanje opravdanog interesa za objavljivanje odgovora je pozitivni uslov za svako vršenje prava odgovora, dok je nepostojanje takvog interesa negativni uslov za usvajanje zahteva da se objavi zahtevani odgovor. Uz to,

¹⁵⁰ I nemački Nacrt iz 1959 § 20, st. 2: „Zahtev ne postoji: 1. ako je odgovor očigledno neistinit ili ako iz nekog drugog razloga ne postoji opravdani interes za objavljivanje; [...]“

¹⁵¹ Bundesgerichtshof NJW 1965, 1230 (Bamfolin); Prinz, Peters 1999, 365; Sedelmeier 1997, 619; Löffler, Ricker 1978, 123; Köbl 1966, 67.

zakonska je i odredba da subjekt informacije ne dokazuje opravdani interes za objavljivanje odgovora nego medij ističe prigovor i dokazuje da subjekt informacije nema opravdani interes.¹⁵² Mada se nedostatak opravdanog interesa ponekad naziva i zloupotrebom prava odgovora,¹⁵³ za tim ne postoji potreba jer se zakonskom figurom opravdanog interesa ostvaruje sve ono što bi bio posao zloupotrebe prava da nema važeće odredbe o opravdanom interesu.

Otuda razlika što u francuskom tretmanu zloupotreba prava nije izričita zakonska prepreka za objavljivanje odgovora, a u nemačkom tretmanu izričitog zakonskog uslova da postoji opravdani interes za objavljivanje odgovora bez potrebe da se ponašanje subjekta informacije kvalifikuje kao zloupotreba prava odgovora. Nemački izričiti zakonski opravdani interes je uslov za pravo odgovora, a neopravdani interes prepreka i izuzetak od prava odgovora; francuska zloupotreba prava nije izričiti zakonski uslov za pravo odgovora ali je u nekim odlukama sudova i literature koji može da ograniči bitne karakteristike prava odgovora kao apsolutnog i diskrecionog prava. Da nema nemačke ni posebne zakonske odredbe o opravdanom interesu kao uslovu odgovoru i da se opravdani interes ne smatra u praksi i literaturi pravnim načelom za (svako subjektivno pravo i za) svako pravo odgovora, tek tada bi se očekivalo da se vršenje prava odgovora posve uklopi u nemački način tretiranja zloupotrebe prava kao opšteg pravnog načela i zabrane zloupotrebe prava kao opšteg ograničenja subjektivnih prava.¹⁵⁴

„Opravdani interes“ lica na koje se odnosi objavljena informacija neodređen je pravni pojam. Konkretizuje se u svakom pojedinačnom slučaju. Sudovi i literatura nalaze da ne postoji opravdani interes subjekta primarne informacije za objavljivanje odgovora, na primer: kada se odgovor razlikuje od primarne informacije samo u nekoj beznačajnoj tački;¹⁵⁵ kada se odgovorom osporava beznačajna primarna informacija;¹⁵⁶ kada se odgovor odnosi na primarnu informaciju u kojoj je rečena očigledna neistina ili kada je već sama novina objavljenu informaciju označila kao očiglednu neistinu (Löffler,

¹⁵² Na primer, Zakon o štampi Berlina od 16. 6. 1965, § 10, st. 2; Zakon o štampi Bremena od 16. 3. 1965, § 11, st. 2, t. 1; Zakon o štampi Rajna-Falca od 14. 6. 1965, § 11, st. 2, t. 1; Zakon o štampi Severne Rajne – Vestfalije od 11. 1. 1988, § 11, st. 2. Videti spisak zakona, Sedelmeier 1997, 619.

¹⁵³ Köbl 1966, 67; Dewall 1973, 35; Seitz, Schmidt, Schoener 1980, 61.

¹⁵⁴ O nemačkom opštem načelu zabrane zloupotrebe prava i opštem ograničenju subjektivnih prava, videti na primer Eichenhoffer 2019, 236.

¹⁵⁵ Oberlandesgericht Hamburg ArchPR 1970, 81; Löffler, Ricker 1978, 123; Oberlandesgericht Hamburg ArchPR 1970, 81; Sedelmeier 1997, 619.

¹⁵⁶ Oberlandesgericht Köln AfP 1989, 566; Prinz, Peters 1999, 365; Sedelmeier 1997, 619.

Ricker 1978, 123); kada je odgovor očigledno neistinit (Löffler, Ricker 1978, 123; Sedelmeier 1997, 620); kada je primarna informacija istinita ali je odgovor nepotpun pa stvara pogrešnu predstavu da je primarna informacija neistinita;¹⁵⁷ kada je objavljen odgovor na informaciju čija je neistinitost utvrđena pravnosnažnom odlukom ili o čijoj je istinitosti u toku postupak po tužbi za ponavljanje, uklanjanje, utvrđenje ili druga tužba u kojoj je privatnost ili povreda prava uslov (Löffler, Ricker 1878, 124; Sedelmeier 1997, 621); kada je subjekt informacije već imao dovoljno priliku u odgovoru da se izrazi povodom primarne informacije (Seitz 2008, 760); kada je stav subjekta primarne informacije već sadržan u primarnoj informaciji, pa on nema opravdani interes da u odgovoru ponovi stav;¹⁵⁸ kada subjekt primarne informacije zahteva objavljivanje odgovora samo radi poslovne reklame ili svojih političkih stavova;¹⁵⁹ kada subjekt informacije nešto izjavi u intervjuu, a u odgovoru tvrdi suprotno rečenom (Seitz, Schmidt, Schoener 1980, 63).

4. Važeći domaći zakon o Javnom informisanju i medijima 2014¹⁶⁰ sadrži 19 razloga za neobjavljivanje zahtevanog odgovora, čl. 98.¹⁶¹ Odredba je rezultat istorijskog i uporednog pregleda svih dostupnih rešenja razloga za

¹⁵⁷ Oberlandesgericht Hamburg ArchPR 76, 64; Sedelmeier 1997, 620.

¹⁵⁸ Oberlandesgericht Hamburg Beschluß 21. 4. 1977 – 7 U 86/97; Prinz, Peters 1999, 366.

¹⁵⁹ Landesgericht München I, ArchPR (V) 30–31, Seitz, Schmidt, Schoener 1980, 51.

¹⁶⁰ *Službeni glasnik RS* 83/2014, čl. 83, 85–90, 92–94, 96–99, 112, 117, 123, 126, 130. Odredbe se ne razlikuju od odredaba o pravu odgovora iz Zakona o javnom informisanju iz 2003. godine.

¹⁶¹ *Službeni glasnik RS* 2014, „Razlozi za neobjavljivanje odgovora“. Čl. 98: „Odgovorni urednik nije dužan da objavi odgovor, odnosno sud neće narediti odgovornom uredniku da objavi odgovor: 1) ako je odgovor podnelo lice na koje se informacija ne odnosi ili drugo neovlašćeno lice; 2) ako je već objavljen odgovor iste sadržine nekog od ovlašćenih lica; 3) ako je u istom mediju u drugom, jednako vrednom obliku već objavljena reakcija ovlašćenog lica iste sadržine (kao intervju, izjava i drugo); 4) ako nije pravnosnažno okončana parnica radi objavljivanja ranije podnetog odgovora na istu informaciju; 5) ako u zahtevu za objavljivanje odgovora podnosilac nije naveo svoje ime i adresu, odnosno naziv i sedište, kao i ako nije potpisao odgovor lično, odnosno ako uz odgovor koji je podnet preko punomoćnika nije priloženo specijalno punomoćje; 6) ako se odgovor ne odnosi na informaciju na koju podnosilac tvrdi da odgovara; 7) ako nije označena informacija na koju se odgovara (naslov informacije, broj i stranica novina gde je objavljena, naziv emisije i vreme emitovanja i sl.), a odgovorni urednik ne može da utvrdi na koju se informaciju odnosi; 8) ako se odgovor odnosi na mišljenje, a ne na tvrdnju o činjenicama, ili ako odgovor ne sadrži tvrdnju o činjenicama, već mišljenje; 9) ako se odgovorom ne osporava istinitost, potpunost ili tačnost prenosa informacije, kao i ako se odgovor odnosi na informaciju koja može biti neistinita, nepotpuna ili netačno preneti, ali ne povređuje pravo ili interes lica; 10) ako odgovor nije na jeziku na kojem je objavljena informacija na koju se odgovara, niti je naknadno preveden

neobjavljivanje odgovora i na kraju rezultat izbora onih razloga na osnovu odmeravanja dobrih i loših strana svakog pojedinog razloga kao izuzetka za pravo odgovora. Obrazovanje te liste, u stvari, jednim je delom posledica izuzetaka od prava odgovora i temelji se i na uporednopravnim iskustvima prakse i teorije primera ne samo zloupotrebe prava odgovora nego i nepostojanja opravdanog interesa za objavljivanje odgovora.

Što je zakonska lista duža, veća je i sigurnost, i za subjekte informacije, i za medije, i za sudove. Uporedno pravo i istorija pokazuju da ako nema zakonske liste izuzetaka, uporno se održavaju i u praksi i u teoriji razmimoilaženja o poziciji nekog mogućeg izuzetka. Formirane liste izuzetaka rezultati su prikupljenih iskustva, što se tiče argumenata za ili protiv nekog izuzetka. Možda bi se smelo i pretpostaviti da autoritarnim režimima odgovara što manji broj izuzetaka od prava odgovora, a pogotovo onih izuzetaka kojima se najlakše može u praksi manipulirati.¹⁶²

U svim domaćim zakonima od 1881. do republičkih i pokrajinskih sedamdesetih godina 20. veka, određivan je kao jedan izuzetak od prava odgovora „neuljudni“ odn. „neučtivi i uvredljivi“ napisani odgovor, a među njima i Zakon o štampi iz 1925. Protiv toga je pisao Konstantinović (1927b, 204),

na taj jezik; 11) ako je odgovor neprimereno duži od informacije, a podnosilac ga ne skрати u roku za podnošenje odgovora; 12) ako je odgovor podnet po isteku roka za podnošenje odgovora; 13) ako je odgovor nečitljiv, nerazumljiv ili besmislen, a nije uređen pre isteka roka za podnošenje odgovora; 14) ako objavljivanje odgovora zbog njegove sadržine može izazvati zabranu distribucije informacije, kaznenu ili građansko-pravnu odgovornost; 15) ako je već objavljena ispravka iste informacije na koju se odgovara ili ako je na drugi način postignut učinak radi koga se traži objavljivanje odgovora, osim ako se radi o ponovljenom objavljivanju informacije; 16) ako je istinitost, potpunost ili tačnost prenosa informacije na koju se odgovara očigledna, opštepoznata ili utvrđena pravnosnažnim aktom nadležnog organa; 17) ako se sadržina informacije na koju se odgovara podudara sa sadržinom informacije koju je autorizovalo lice koje zahteva objavljivanje odgovora; 18) ako je neistinitost, nepotpunost ili netačnost prenosa informacije na koju se odgovara takva da ne utiče na istinitost, potpunost ili tačnost same informacije; 19) ako se odgovor odnosi na informaciju saopštenu u javnoj skupštinskoj raspravi, javnoj raspravi u nekom skupštinskom telu ili u sudskom postupku. Razlozi za neobjavljivanje odgovora važe i za neobjavljivanje dela odgovora“.

¹⁶² Činjenica je da je u 150 godina istorije prava odgovora u Srbiji i Jugoslaviji ograničavan broj izuzetaka u vreme najizrazitije autoritarnosti vlasti: godine 1929. Zakonom o izmeni i dopuni Zakona o štampi Kraljevine SHS iz 1925, umesto pet izuzetaka od prava odgovora ukinuti su svi; zakoni o štampi iz 1945. i 1946. godine poznavali su samo dva izuzetka od prava odgovora; zakoni o javnom informisanju Srbije iz 1991. i iz 1998. sveli su broj izuzetaka od prava odgovora na četiri, u odnosu na osam odnosno deset izuzetaka iz Zakona o štampi i drugim vidovima informacija od šezdesetih i Zakona o javnom informisanju od sedamdeset godina 20. veka.

naglašavajući da je to efikasan način da se parališe institut prava odgovora. Među netipične spada stav profesora Grgura Milanovića (1842–1924) iz 1901. godine, koji pojmu neuljudnosti daje prošireno značenje: „Ispravka u nas ‘mora biti uljudno napisana’ i ne sme ‘sadržavati ništa, što je po zakonu kažnjivo’, jer je ‘inače odgov. urednik ili njen zastupnik ne mora primiti’. Zakonodavci drugi u tom pogledu u nekoliko drukčije naređuju. N.pr., po nemač. (čl. 11) u ispravci ne sme biti kriv. dela, ali, ne mora biti uljudno napisana; austr. opet ništa ne naređuje, kakva mora biti ispravka, a tako ni francuski. No nema sumnje da je ponajbolje onako, kako je naš zakonodavac [Zakon o štampi 1881] naredio; jer kad on traži, da ispravka bude *uljudna*, znači da ne dopušta ni kr. dela, pa ni tzv. *retorziju* t.j. vraćanje n.pr. uvrede za uvredu, poruge za porugu itd.“ (Milovanović 1901, 191). Apartna je formula izuzetka od prava odgovora iz Zakona o javnim glasilima Republike Slovenije 1994, čl. 13, al. 5: ako je odgovor ili ispravka napisana *uvredljivo i sa namerom prezira*.

Domaća zakonska lista izuzetaka od prava odgovora je *zatvorena, taksativna*. Ako je neizvesno da li je zakonska lista otvorena ili zatvorena, argument za taksativnu prirodu liste bio bi taj što svaki novi izuzetak od prava odgovora vodi daljem sprečavanju ograničavanja slobode medija. Ali, i ako je izvesno da je zakonska lista zatvorena, mogućnost novog izuzetka zasniva se na *opštem pravnom principu zabrane zloupotrebe prava* jer zabrana zloupotrebe prava prati svako pravo, bilo ono pravo ličnosti bilo pravo slobode medija. U domaćoj literaturi i praksi sudova ne ograničava se zabrana zloupotrebe prava na slučajeve zabrane zloupotrebe samo obligacionih i stvarnih prava (čl. 13 ZOO, čl. 4, st. 2, čl. 6, st. 2 ZOSPO). Takođe, razlozi (kriterijumi) zabrane zloupotrebe prava ne ograničavaju se samo na nameru škođenja (šikanozno) i vršenje protivno cilju (videti Vodinelić 1997, 57–101). Kao što su i u istoriji i uporednom pravu drugi razlozi (kriterijumi) – beskorisno, nesrazmerno, neprimereno, protivrečno, nemoralno, nepravično – bili i u istoriji i uporednom pravu osnovi i za formiranje raznih izuzetaka od prava odgovora, tako bi u slučaju širenja taksativnosti liste služili kao osnovi izuzetaka od prava odgovora.

15. „TAJNA“ INSTITUTA ODGOVORA – S ONU STRANU PRAVNOG BINARNOG KODA – SAMOSTALNA POZICIJA U SISTEMATICI PRAVA – DELOTVORNOST DRŽAVINSKE ZAŠTITE I ZAŠTITE ODGOVOROM – NAJBRŽA PRAVNA REAKCIJA NA MEDIJSKU INFORMACIJU

1. Pravnici civilisti, bili oni zakonodavci, praktičari ili teoretičari, najčešće delaju u jednom *binarnom kodu* koji je tipičan za privatno pravo: razdvajaju na jednu stranu šta je pravo, a na drugu stranu ono što je nepravdo. Institut pravo odgovora ne uklapa se u taj binarni kod jer je *kod prava odgovora svejedno da li postoji pravo ili nepravdo*. Subjekt informacije, na koga se odnosi objavljena informacija, ima pravo da zahteva da medij objavi njegov odgovor, a medij je obavezan da objavi zahtevani odgovor, svejedno da li je objavljena informacija istinita ili je neistinita, da li je u skladu sa pravnim poretkom ili je protivpravna, da li ne zadire u nečije pravo ili ga povređuje. Dakle, subjekt informacije ima pravo odgovora a medij ima obavezu da ga objavi, učinio on ili ne učinio išta našao ni mediju, ni trećem licu, ni pravnom poretku. Za razliku od prava odgovora, sva ostala prava koja se imaju prema medijima – pravo propuštanja, uklanjanja, opozivanja (povlačenja), naknade imovinske štete, naknade neimovinske štete i dr. – zadovoljavaju tipični binarni kod jer subjekt objavljene informacije jeste u pravu a medij jeste u nepravu. Imalac prava odgovora ništa ne dokazuje da je sve učinio u skladu sa pravnim poretkom, a medij ne može išta da dokazuje da je sve učinio u skladu sa pravom da ne bi bio dužan da objavi zahtevani odgovor. Ne postoji nikakva prezumpcija u korist subjekta informacije, niti postoji ikakva prezumpcija na teret medija koju bi medij mogao oboriti da se oslobodi objavljivanja zahtevanog odgovora. Imalac prava odgovora kao da je u nekoj milosti pravnog poretka a medij u nemilosti prava, a da ni za jedno ni za drugo nema nikakvog pravnog razloga i osnova. Ukratko, imalac ima pravo odgovora a medij je dužan da objavi zahtevani odgovor bio u pravu ili nepravu. Otkuda potiče takva svojevrsnost prava odgovora? Kod svih ostalih subjektivnih prava prema mediju suprotstavljeni su pravo i nepravdo; kod prava odgovora *nasuprot prava odgovora ne stoji ni nepravdo ni pravo, nego u tom pogledu jedna pravna indiferentnost*. Kao da kod prava odgovora ništa nije od ovog pravnog sveta koji znamo i koji nam je znan.

2. Najizrazitiji primer instituta koji je *sa onu drugu stranu tipičnog pravničkog binarnog koda* jeste institut *zloupotrebe prava*. Zloupotreba prava je jedinstvo suprotnosti prava i nepravdo.¹⁶³ Kod zloupotrebe prava reč je o spoju prava i nepravdo u jedinstvu suprotnosti kao pravničkom paradoksu.¹⁶⁴

I institut prava odgovora je sa onu drugu stranu tipičnog pravničkog binarnog koda, samo je pravo odgovora sklopljeno sa drugačijim raspodelom elemenata nego kod instituta zloupotrebe prava. Kao kod instituta prava odgovora na jednoj strani je pravo a na drugoj strani je pravna indiferentnost. Subjekt informacije podjednako uvek ima pravo na objavljivanje odgovora na primarnu informaciju bilo da je objavljivanje informacije pravo bilo nepravo.

Pravo odgovora nije jedini institut kod koga je u jedno sjedinjeno pravo i pravna indiferentnost. Kao i kod prava odgovora tako *i kod instituta zaštite državine na jednoj strani je pravo a na drugoj strani je pravna indiferentnost*, svi zajedno sjedinjeni u jedan institut.

S pravom odgovora, kao i s pravom državine ostvaruje se potpuno isti pozitivan rezultat bilo da je na drugoj strani predstavnik prava ili predstavnik neprava. Reč je o pravnoj nediferentnosti kao drugoj vrsti paradoksa: kod zloupotrebe prava je jedinstvo prava i neprava, a kod prava državine i prava odgovora – jedinstvo prava i pravne nediferentnosti, nekad prava nekada neprava.

Sve ove pravne tvorevine (zloupotrebu prava, državinu, pravo odgovora) prate upitanost i začuđenost studenata u postupku pravnog obrazovanja kao prelaska iz laika u pravnike. Kako pravo zloupotrebioca može da bude nepravo, kako nepravo držaoca može da bude pravo, kako nepravo imaoca odgovora može da bude pravo?! Nisu u dilemi samo studenti prava. Istorija svedoči da je zakonodavcima, sudijama i pravnim piscima trebalo vremena da se sažive sa institutom prava odgovora, ne samo u Francuskoj onda kada se pravo odgovora uopšte pojavilo u svetu prava, nego i drugde kada je prvi put postalo deo pozitivnog prava.¹⁶³ I posle dva veka nalaze se u presudama i u stavovima pravnih pisaca neprihvatanja jasnih pravnih odredaba o pravu odgovora kao očigledno postupanje *contra legem*, a ono se ne dâ drugačije kvalifikovati do kao nemirenje sa idejom odgovora kao sjedinjenja prava i pravne indiferentnosti u jedno. Ono svoj koren nalazi u konstrukcijskom

¹⁶³ Prema rasprostranjenom shvatanju, imalac koji vrši zloupotrebu prava ima pravo a vrši nepravo.

¹⁶⁴ Videti različita razumevanja zloupotrebe prava kao paradoksa i antinomija u Guski, 2019, 1–109, 169–176, 186–264.

¹⁶⁵ Najtipičnije je to da toliko pravnika ne može da se pomiri sa time da *pravo odgovora ima* i onaj *subjekt primarne informacije* koja je istinita, koja je saglasna pravu, koja ne povređuje prava i interese, a da se *mediju pre objavljivanja odgovora ne pruža mogućnost da dokaže*: istinitost primarne informacije a neistinitost odgovora, neprotivpravnost primarne informacije a neusklađenost odgovora sa pravnim poretkom, da nema povrede prava povređenog primarnom informacijom a da ima neusklađenosti odgovora sa pravnim poretkom.

sjedinenju prava i pravne indiferentnosti u institutu prava odgovora a ne, na primer, u nepoznavanju prava, političkoj opredeljenosti, ideološkim razlozima ili dr.

3. Ko ima sluha za sistematizacije subjektivnih prava, verovatno neće zaobići pravo odgovora. Pravo odgovora spada u jednu *posebnu vrstu prava u sistematici subjektivnih prava*, čime se može objasniti da ono ima i posebno ime u nekim državama. Kao što su francuska sudska praksa i literatura pravom odgovora nazvali pravo odgovora apsolutnim (*droit absolu*) i diskrecionim, neograničenim pravom (*droit discrétionnaire*), tako i nemačka praksa i teorija pravo odgovora zovu formalnim pravom, pravo koje ima formalnu prirodu, formalni karakter, strogo formalni karakter (*formalles Recht, streng formalles Recht*).

Pravo odgovora apsolutno je u smislu (koji nema ništa sa značenjem tehničkog izraza apsolutno pravo koje deluje *contra omnes*, pošto ono deluje samo prema tačnom određenom mediju koji je objavio primarnu informaciju). Nego je apsolutno u tom smislu što ga je zakon dao titularu bez ikakvih ograničenja; uslov mu nije ni neistinitost informacije, ni uvreda, napad, krivica, protivpravnost, šteta, ni kako će ga vršiti, ni sa kojom svrhom, ni iz kojeg razloga, ni kakvu će sadržinu dati svom odgovoru i dr. Diskreciono pravo iskazuje da je zakon pravo prepustio titularu da ga vrši bez ikakvog uslova i po svome nahođenju, suveren i autonoman u tome hoće li ga uopšte vršiti, kakvu će sadržinu dati odgovoru, kakvu formu, sa kojim ciljem i sa kojim motivom, iz kojeg razlogom titularu, ukratko zakon je to pravo titularu prepustio u celosti.¹⁶⁶

U Nemačkoj pravo odgovora zovu „formalnim pravom“, „pravom sa formalnom prirodom“, „pravom koje ima formalnu prirodu“, sa „formalnim karakterom“, „strogo formalnim karakterom“, a da to pravo nije tehnički formalno u smislu koji nema ništa sa suprotnošću sa materijalnim pravom (Löffler, Ricker 1978, 130; Sedelmeier 1997, 619). Takvim nazivom naglašava se da to pravo ne zavisi ni od toga da li se pravo ima i vrši nezavisno od toga da li se odgovor ograničava na neistinite informacije niti na informacije kojima se povređuje pravo subjekta informacije i da se ne traži da titular dokaže neistinitost primarne informacije odnosno da je primarnom informacijom povređeno pravo titulara.

Mada kod nas ti izrazi nisu uobičajeni za pravo odgovora, odgovaraju njegovim karakteristikama. Zbog njih pravo odgovora zaslužuje razne načine da se njima obeležava njegova svojevrsnost.

¹⁶⁶ O pravu odgovora kao apsolutnom i diskrecionom, videti deo 14.2.

4. Ekskurz o *poređenju delotvornosti* dva netipična sredstva zaštite: *državinske zaštite i zaštite odgovorom*: Državinska zaštita je savršenija od zaštite prava odgovora što se tiče delotvornosti. Jer, za potpuniji efekat zaštite odgovorom potreban je jedan treći faktor koji ne postoji u državinskoj zaštiti a neophodan je za zaštitu pravom odgovora: publika medija. Državinska zaštita se ostvaruje u međusobnom odnosu dva lica: držaoca i smetaoca, dok je za efekat zaštite odgovora potrebna publika, to jest svi oni koji treba da saznaju kako glasi kraj priče koju su im – u dve različite varijante – predočili medij primarnom informacijom a subjekt informacije odgovorom, dok objavljeni odgovor, bilo da je objavljen po vansudskom zahtevu, bilo po pravnosnažnoj presudi, ne donosi konačni ishod priče. Svako iz publike će izabrati kome će verovati ili pak neće verovati nijednoj strani. Jeste da je zasmetani držalac uspeo u državinskoj parnici sudskom odlukom koja je po dejstvu provizorna, ali je ta njegova formalno provizorna zaštita u stvari konačna ako je zasmetani držalac doista ujedno imalac prava koje je povređeno smetanjem državine (svojine, zakupa, zaloge, posluge i dr.).¹⁶⁷ Kada subjekt informacije uspe u parnici sa tužbenim zahtevom za objavljivanje odgovora, a medij objavi zahtevani odgovor, publika ni dalje ne zna meritum same stvari: da li je primarna informacija istinita ili neistinita ili je objavljeni odgovor istinit ili neistinit, da li je primarna informacija protivpravna ili nije, da li je primarna informacija povredila pravo i interes subjekta informacije ili nije. Za meritorno razrešenje nije dovoljan uspeh u parnici povodom objavljivanja odgovora nego je publici neophodna informacija koju će doneti meritorna odluka po tužbenom zahtevu za buduće propuštanje primarne informacije, za njeno uklanjanje, za ispravku, za utvrđujuću odluku, za naknadu štete ili za neku od drugih presuda kojom se donosi na čistinu sama stvar. Svedeno, provizorna zaštita zasmetanog držaoca dejstvuje – pod navedenim uslovom da on doista ima pravo povređeno smetanjem državine – kao da je meritorna, konačna; provizorna zaštita subjekta informacije odgovorom nikada ne deluje kao meritorna, konačna zaštita u toj stvari.

5. Koliko god bio brz medij kojim je objavljena informacija koja se tiče subjekta informacije, ne postoji mogućnost da se na primarnu informaciju istom brzinom reaguje uzvratnom informacijom. U tom pogledu ništa se nije promenilo još od štampe kao prvog medija na čije se informacije

¹⁶⁷ „I petitorna zaštita ostvaruje sve to što teorije pripisuju posesornoj: odvraća od samovlasnog postupanja, nalaže poštovanje ličnosti i volje, pruža zaštitu svojini, omogućuje ostvarenje interesa kontinuiteta i najveće ekonomske koristi. (S tim što *ovlašćeni držalac* petitornom zaštitom to može da postigne po pravilu *sporije*, a posesornom *brže*, i što *zasmetani ovlašćen na državinu* a neobavezan da trpi smetanje to može da postigne *sa konačnim efektom već u posesornoj parnici*.)“ Vodinić 2015, 132.

reagovalo odgovorom. A i izreka iz tog vremena: „ništa nije tako staro kao jučerašnje novine!“, važi i danas *mutatis mutandis* čak i za zasad najbrži medij. U toj izreci sažeta je dramatika svake pravne reakcije na objavljenu informaciju: zbog kratkotrajne aktuelnosti informacije, zbog kratkotrajne intrigiranosti publike sadržajem informacije, zbog brzog zaboravljanja činjeničnih osnova informacije, zbog zadržavanja u sećanju negativnog suda o subjektu informacije i zbog nemogućnosti da svako ko je znao za primarnu informaciju sazna i za uzvratnu informaciju. Ne postoji nijedno pravo koje bi titularu donelo i brzu i meritornu uzvratnu informaciju, a postoje prava koja mogu da donesu meritornu ali ne i brzu uzvratnu informaciju. Od kada je pronađeno pravo odgovora, ono je ta najbrža pravna reakcija na medijsku informaciju, ali uopšte nije meritorna; sva druga prava (pravo na propuštanje, opoziv, naknadu štete i dr.) jesu meritorne reakcije, ali uopšte nisu ni brze uzvratne informacije (videti Vodinelić 1978, 287–288; Vodinelić 1977b, 91–92). Subjekt primarne informacije zato je pred izborom: ili za brzinu pravne reakcije = za odgovor, ili za meritornost reakcije = za neku ili sve ostale pravne reakcije (propuštanje, opoziv, uklanjanje i dr.).¹⁶⁸ Kada je reč o brzini, jedino pravo odgovora ne traži ni dokaze i dokazivanja, ni utvrđivanje neistinitosti, ni protivpravnosti, ni povrede prava, ni štete, ni krivice, niti nešto drugo što se traži od kompletne procedure za pravnosnažnu odluku o meritornosti pravne reakcije. Jer, samo se odgovorom može podjednako reagovati na primarne informacije koje su neistine, nepotpune, neautentično prenete, protivpravne, povređujuće itd., kao što se može reagovati i na one istinite, potpune, autentično prenete, pravno korektne u skladu sa pravom, bez povrede prava itd. Pravo odgovora je podjednako indiferentno na istinu i laž, dopuštenu i protivpravnu, korektnu i nekorektnu itd. primarnu informaciju. Za sad nigde u svetu *nije ni na vidiku nikakvo pravno rešenje koje bi nadmašilo pravo odgovora brzinom pravne reakcije na primarnu informaciju*, kakva god ona bila, tako da pominjanom i priželjkivanom autoru treće domaće monografije o pravu odgovora ne pretila opasnost da njegova studija dugo i zadugo izgubi aktuelnost. Pravu odgovora predstoji duga karijera šampiona u kategoriji brzine pravne reakcije na primarne informacije. „A to nije mali rezultat“ – da tako završim rečenicom profesora Konstantinovića (1927b, 213), koja je uzeta, istina, iz sasvim drugog konteksta.

¹⁶⁸ Dobre i loše strane brzog i nemeritornog pravnog sredstva kakvo je odgovor i nebrzih i meritornih svih drugih pravnih sredstva kakva su propuštanje, uklanjanje, ispravka, opoziv, naknada štete i dr. mogu se prevazići samo tako da se umesto izbora među njima ona *kombinuju*: provizornost prava odgovora kombinuje se sa konačnošću jednog, nekolicinih ili i svih ostalih konačnih sredstava (propuštanja, uklanjanja, ispravke i dr.). Videti Vodinelić 1978, 287–288, 292.

16. ŠTA NAM (DANAS) ZNAČI STUDIJA MIHAILA KONSTANTINOVIĆA

Studija profesora Konstantinovića predstavlja činjenicu da u našoj nacionalnoj pravnoj književnosti gotovo sto godina postoji studija koja je bila prva takva naučna monografija o institutu prava odgovora u našem regionu.

Zahvaljujući konstantnosti francuskog modela instituta odgovora u štampi, Konstantinovićeve elaboracije tadašnjeg rešenja u bitnome je vredna čitanja kao da je današnja. I posle gotovo veka može da služi kao uvod u francuski model odgovora sa kojim je taj institut uopšte stupio u svetsku povest koja traje i dalje u velikom delu zemaljske kugle.

U domaću teoriju prava odgovora studija je unela prilično živosti jer su domaća rešenja uglavnom pratila austrijski institut prava odgovora.

Sa Konstantinovićevom studijom dobili smo pravnu teoriju o institutu prava odgovora, a u okviru nje i temu zloupotrebe prava odgovora. Njegov stav o relativnom karakteru prava odgovora koji se može kontrolisati doktrinom zloupotrebe prava znatno je išao pre svojega vremena, jer je francuska praksa sudova tek devedesetih godina 20. veka počela više da primenjuje doktrinu zloupotrebe prava u materiji prava odgovora.

Šema Konstantinovićevog komparativnog ispitivanja instituta odgovora dvaju zakona održala bi se i danas kao postupak analize, na primer, u poređenju sadašnjeg domaćeg zakona o medijima i sadašnjeg francuskog, a dopunjena elementima kakvi su, između ostalog, važnost razlikovanja činjeničnih i vrednosnih iskaza ili srodnosti ili različitosti odgovora sa nekim institutima koji takođe reaguju na primarne medijske informacije.

Imamo pred sobom jedan tekst koji u svom vremenu a i dugo potom nije mnogo značio struci. Možda mu predstoji da bude čitaniji i produktivniji zbog jedne stvari sa kojom se izgleda situacija menja. Nasuprot celokupnoj domaćoj pravnoj 150-ogodišnjoj istoriji prava odgovora, Konstantinovićev tekst dosledno podržava francuski model prava odgovora u štampi sa njihovom zajedničkom nezainteresovanošću za pravni značaj razlikovanja činjeničnih i vrednosnih iskaza u materiji odgovora. U novije vreme ni u nemačkoj literaturi nisu više toliko usamljeni razvijeniji predlozi u korist odstupanja od formule „samo činjenice samo protiv činjenica“. Ta promena bi mogla da bude najveći legat Konstantinovićevog zalaganja za francuski model prava odgovora kao širi od drugih u tom aspektu.

Zahvaljujući talentu svog pisca, studija već kao štivo podstiče autore pravnih tekstova da – uprkos vremenu koje za to nije podsticajno – s više truda čitaocima učine zadovoljstvo brigom za jezik i za stil.

LITERATURA

- [1] Andguladze, Mamuka. 2001. *Kollision zwischen Medienfreiheiten und Allgemeinem Persönlichkeitsrecht: Funktion und Rolle des Informationsinteresses der Öffentlichkeit*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- [2] Auby, Jean Marie, Robert Ducos-Ader. 1982. *Droit de l'information*. Paris: Dalloz.
- [3] Bänninger, Beatrice. 1997. *Die Gegendarstellung in der Praxis: unter besonderer Berücksichtigung der bundesgerichtlichen und kantonalen Rechtsprechung*. Zürich: Schulthess.
- [4] Barron, Jerome A. 1967. Acces to the Press – A New First Amendment Right. *Harvard Law Review* 80: 1641.
- [5] Belajčić, Vladimir. Pravo na ispravku po zakonu o štampi. 1–14. Poseban otisak referata. *Spomenica VI glavne skupštine kongresa pravnika Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu, dana 7–9. IX 1934*. Zagreb: Stalni odbor kongresa.
- [6] Bigot, Christophe. 2020. *Pratique du droit de la presse*. Paris: Dalloz.
- [7] Biolley, Gérard. 1963. *Le droit de réponse en matière de presse: thèse pour le doctorat en droit présentée et soutenue le 19 décembre 1961*. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence.
- [8] Blagojević, Vidan O. 1934. Pravo na ispravku po zakonu o štampi. 1–16. Poseban otisak referata. *Spomenica VI glavne skupštine kongresa pravnika Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu, dana 7–9. IX 1934*. Zagreb: Stalni odbor kongresa.
- [9] Blin, Henri, Albert Chavanne, Roland Drago. 1969. *Traité du droit de la presse*. Paris: Librairies techniques.
- [10] Boissel, René. 1903. *Du droit de rectification et du droit de réponse: en matière de presse. These pour de doctorat*. Paris: Faculté de Droit de Rennes, Imprimerie parisiener Leon Barnéoud.
- [11] Botein, Michael. 1969. The Federal Communicitation Commission's Fairness Regulations: A First Step towards Creation of a Right of Access to the Mass Media. *Cornell Law Review* 54: 303.

- [12] Clérisse, R. 1913. *Des limitations au droit de réponse, these pour de droit: These pour de doctorat*. Paris: Université de Paris, Faculté de droit, A. Padone.
- [13] Čulinović, Ferdo. 1934. Pravo na ispravku po zakonu o štampi: Referat Dra. Ferda Čulinović. 157–178. *Spomenica VI glavne skupštine kongresa pravnika Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu, dana 7–9. IX 1934*. Zagreb: Stalni odbor kongresa.
- [14] Delieux, Emmanuel. 1985. *Droit d'information*. Paris: Université de Droit, d'Economie et de Sciences Sociales de Paris, Institut Français de Presse et des Sciences de l'Information.
- [15] Dewall, Hans von. 1973. *Gegendarstellungsrecht und Right of reply: Eine rechtsvergleichende Untersuchung über Hörfunk und Fernsehen in der Bundesrepublik Deutschland und den USA*. Berlin: Schweitzer.
- [16] Dolenc, Metod. 1926. *Glavne poteze našega tiskovnega prava*. Ljubljana: Založilo društvo „Slovenski Pravnik“.
- [17] Dolenc, Metod. 1934. Referat Dra. Metoda Dolenca. 179–191. *Spomenica Kongresa pravnika u Zagrebu 1934: VI. Glavna skupština Kongresa pravnika Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu, dana 7–9. IX 1934*. Zagreb: Stalni odbor kongresa.
- [18] Donnelly, Richard C. 1948. The Right of Reply: An Alternative to an Action for Libel. *Virginia Law Review* 34: 867–894.
- [19] Doré, René. 1902. *Le droit droit de réponse en matière de presse: Thèse pour le doctorat soutenue le 19 février 1902*. Paris: Université de Paris, Faculté de droit – Chartres: Impr. de Garnier.
- [20] Ebert, Jessica Annabella. 1997. *Die Gegendarstellung in Deutschland und den USA: das Gegendarstellungsrecht als Beitrag zur Gewährleistung von Persönlichkeitsschutz und Meinungsvielfalt in den Massenmedien*. Münster: LIT Verlag.
- [21] Eichenhoffer, Philipp. 2019. *Rechtsmissbrauch*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- [22] Esmein, Adhémar. 1914. *Eléments de droit constitutionnel français et compare*. Paris: Librairie de la Société du Recueil Sirey.
- [23] Exhenry, Albert. 1929. *Le Droit de Réponse en matière de Presse dans les législations d'Europe*. Bern: Impr. Montheysanne.
- [24] Frank, Stanko. 1927. *Osnovi prava o štampi*. Zagreb: Tisak Jugoslovenske štampe d.d.

- [25] Gallas, Louis. 1912. *Le Droit de réponse en matière de presse: Thèse pour le doctorat*. Paris: Université de Paris, Faculté de droit, Librairie G. Jacquart & Cie.
- [26] Guski, Roman. 2019. *Rechtsmissbrauch als Paradoxie: Negative Selbstreferenz und widersprüchliches Handeln im Recht*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- [27] Haase-Becher, Inga. 1970. *Der Gegendarstellungsanspruch in rechtsvergleichender Sicht*. Freiburg i. Br.: Dissertation.
- [28] Halpérin, Jean-Louis. 1/2013. Diffamation, vie publique et vie privée en France de 1789 à 1944. *Droit et cultures* 65: 145–163.
- [29] Hauriou, Maurice. 1916. *Principes de droit public*. Paris: Librairie de la Société du Recueil Sirey.
- [30] Henigsberg, Lav.[oslav]. 1932. *Komentar štamparskog prava*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- [31] Hönigsberg, Lavoslav. 1926. *Zakon o štampi: Od 6. augusta 1925 (Tekst sa tumačenjima i postojećim sudskim rješenjima)*. Zagreb: Bibliografski Zavod d.d. Nakladna knjižara.
- [32] Ilić, Mihailo. 1937. *Šta treba izmeniti u Zakonu o štampi*. Beograd: Francusko-srpska knjižara A. M. Popovića.
- [33] Jaffe, Louis L. 1968. The Fairness Doctrine, Equal Time, Reply to Personal Attacks, and the Local Service Obligation: Implication of technological Change. *University of Cincinnati Law Review* 37: 550.
- [34] Jaubert, Joseph. 1901. *Le droit de réponse: en matière de presse. These de doctorat droit*. Paris: A. Pedone.
- [35] Kalodera, Marko. 1941. *Naknada neimovinske štete: Rasprava iz komparativnoga prava*. Zagreb: Tiskara „Gaj“.
- [36] Kamps, Ina. 2008. Der Anspruch auf Berichtigung und Widerruf. 768–797. *Handbuch des Persönlichkeitsrechts*, Horst-Peter Götting, Christian Schertz, Walter Seitz (Hrsg.). München: Verlag C.H. Beck.
- [37] Kayser, Pierre. 1995. *La protection de la vie privée: Protection du secret de la vie privée*. Aix-en-Provence: Presses universitaires d'Aix-Marseille; Paris: Economica.
- [38] Kitzinger, Friedrich. 1907. Die Berichtigungspflicht der Presse und das Recht auf Berichtigung. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* 27: 883.

- [39] Kitzinger, Friedrich. 1920. *Das Reichsgesetz über die Presse: vom 7. Mai 1874*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- [40] Klein, H. H. 1980. Rundfunkmonopol oder Pressezensur? *Presserecht und Pressefreiheit: Festschrift für Martin Löffler zum 75. Geburtstag*, Hrsg. Studienkreis für Presserecht und Pressefreiheit. München: C.H. Beck Verlag.
- [41] Köbl, Hans. 1966. *Das presserechtliche Entgegnungsrecht und seine Verallgemeinerung*. Berlin: Duncker & Humblot.
- [42] Kocian Elmaleh, Katerina. 1993. *Gegendarstellungsrecht: Eine rechtsvergleichende Studie zum Medienrecht von Deutschland, Frankreich und der Schweiz*. Bern: Stämpfli.
- [43] Koltay, András. 1/2013. The Right of Reply in a European Comparative Perspective. *Budapest: Akadémiai Kiadó Acta* 54: 73–89.
- [44] Konstantinović, Mihailo. 3/1925. Zabrana zloupotrebe prava i socializacija prava. *Arhiv za pravne i društvene nauke* 15: 169–189.
- [45] Konstantinović, Mihailo. 17–18/1926a. Pravo odgovora i sloboda štampe: Čl. 26–29 Zakona o štampi od 6 avgusta 1925. *Policija* 13: 777–784.
- [46] Konstantinović, Mihailo. 19–20/1926b. Pravo odgovora i sloboda štampe: Čl. 26–29 Zakona o štampi od 6 avgusta 1925. *Policija* 13: 885–892.
- [47] Konstantinović, Mihailo. 21–22/1926c. Pravo odgovora i sloboda štampe: Čl. 26–29 Zakona o štampi od 6 avgusta 1925. *Policija* 13: 992–998.
- [48] Konstantinović, Mihailo. 23–24/1926d. Pravo odgovora i sloboda štampe: Čl. 26–29 Zakona o štampi od 6 avgusta 1925. *Policija* 13: 1091–1102.
- [49] Konstantinović, Mihailo. 1–2/1927a. Pravo odgovora i sloboda štampe: Čl. 26–29 Zakona o štampi od 6 avgusta 1925. *Policija* 14: 126–133.
- [50] Konstantinović, Mihailo. 5–6/1927b. Pravo odgovora i sloboda štampe: Čl. 26–29 Zakona o štampi od 6 avgusta 1925. *Policija* 13: 14: 203–213.
- [51] Konstantinović, Mihailo. 1969. *Obligacije i ugovori: Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima*. Beograd: Pravni fakultet Centar za dokumentaciju i publikacije.
- [52] Koch, Birgit. 1995. *Rechtsschutz durch Gegendarstellung in Frankreich und Deutschland*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

- [53] Kraehling, Julius. 1917. *Die pressrechtliche Berichtigungspflicht*. Breslau: Schletter.
- [54] Krämer, Barbara. 2001. *Die zivilrechtliche Haftung der Medien für Persönlichkeitsrechtsverletzungen im französischen Recht*. Münster: LIT.
- [55] Kreuzer, Karl F. 1974. Persönlichkeitsschutz und Entgegnungsanspruch: Ein Beitrag zum Medienrecht. 61–112. *Menschenwürde und freiheitliche Rechtsordnung: Festschrift für Willi Geiger zum 65. Geburtstag*, Hrsg. Gerhard Leibholz, Hans Joachim Faller, Paul Mikat, Hans Reis. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- [56] Krivic, Matevž. 2000. Povzetek. 7 in Matevž Krivic, Simona Zatler. *Svoboda tiska in pravice posameznika: Pravica do popravka in pravica do odgovora v slovenski zakonodaji*. Ljubljana: Open Society Institut-Slovenia. = Krivic, Matevž. 2000. Summary. 7 in Matevž Krivic, Simona Zatler. *Freedom of the Press and Personal Rights: Right of correction and right of reply in Slovene legislation*. Ljubljana: Open Society Institut-Slovenia.
- [57] Laflar, Robert A. 1952. Legal Remedies for Defamation. *Arkansas Law Review* 6: 423.
- [58] Löffler, Martin, Heribert Golsong, Götz Frank (Hrsg.). 1974. *Das Gegendarstellungsrecht in Europa: Möglichkeiten der Harmonisierung – The Right of Reply in Europe: Possibilities of Harmonization – Le droit de réponse en Europe: Possibilité d'harmonisation*. München: Beck.
- [59] Löffler, Martin, Reinhart Ricker. 1978. *Handbuch des Presserechts*. München: C.H. Beck.
- [60] Löffler, Severin. 2000. *Mediendelikte im IPR und IZPR: Persönlichkeitsverletzungen durch Medien im Spiegel des deutschen, französischen, schweizerischen und österreichischen Rechts unter besonderer Berücksichtigung des Internets und des Gegendarstellungsanspruchs*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- [61] Mahlke, Alexander. 2005. *Gestaltungsrahmen für das Gegendarstellungsrecht am Beispiel des Internet*. Bristol – Berlin: TENEA Verlag Ltd.
- [62] Marjanović, Stevan. 1967. Podruštvljenje nadležnosti odlučivanja o pravu na javni odgovor. 225–236. *Štampa, radio, televizija u informisanju*, Simpozijum održan u Beogradu 11. i 12. juna 1967.
- [63] Maze, Daniel. 1900. *Le droit de réponse: Thèse pour le doctorat soutenue le 6 novembre 1900*. Paris: Faculté de droit de Paris, A. Pedone.

- [64] Mazeaud, Henri, André Tunc Leon. 1965. *Traité théorique et pratique de la responsabilité civile délictuelle et contractuelle*. Tome 1. Paris: Montchrestien.
- [65] Milovanović, Grgur. 1901. *O slobodnoj štampi uopšte: sa pogledom na današnji zakon o štampi i njen razvoj u Srbiji i u drugim državama*. Beograd: Električna „Nova Trgovačka Štamparija“ preko puta Narodne Banke.
- [66] Muha, Miroslav. 1926. *Zakon o štampi: od 6. Avgusta 1925. god*. Zagreb: Tisak „Tipografije“ d.d. Zagreb.
- [67] Nicolaj, Jean. 1911. *Le droit de réponse d'après la loi sur la presse: These pour de doctorat*. Paris: Université de Paris. Faculté de droit, A. Rousseau.
- [68] Nobre, Freitas. 1973. *Le Droit de Réponse: et la nouvelle technique de l'information*. Paris: Nouvelles Editions Latines.
- [69] Pajić, Ivana. 3–4/2015. Bibliografija radova profesora dr Konstantinovića. *Hereticus: Časopis za preispitivanje prošlosti* 12: 271–319.
- [70] Perić, Ninko 1912. *Teorija zloupotrebe prava: i građansko zakonodavstvo*. Doktorska disertacija. Beograd: Knjižar Izdavač Geca Kon.
- [71] Perraud-Charmantier, André. 1930. *Le droit de réponse en matière de presse*. Paris: Ed. Godde.
- [72] Prinz, Peters, Butz Peters. 1999. *Medienrecht: Die zivilrechtlichen Ansprüche*. München: C.H. Beck.
- [73] Prunet, Fernand. 1920. *Le droit de réponse dans le régime actuel de la presse: These pour de doctorat*. Toulouse – Paris: Librairie Arthur Rousseau.
- [74] Rimanque, Karel. 1974. Das Gegendarstellungsrecht in den Niederlanden. 166. *Das Gegendarstellungsrecht in Europa: Möglichkeiten der Harmonisierung – The Right of Reply in Europe: Possibilities of Harmonization – Le droit de réponse en Europe: Possibilité d'harmonisation*, Hrsg. Martin Löffler, Heribet Golsong, Götz Frank. München: Beck.
- [75] Ripert, Georges. 1927. *La règle morale dans les obligations civiles*. Paris: L.G.D.J.
- [76] Rodondi, Olivier. 1991. *Le droit de réponse dans les médias: étude de droit suisse*. Lausanne: Payot.

- [77] Schüle, Adolf. 1961. Zivilrechtlicher Persönlichkeitschutz und Grundgesetz: Gutachten. 1–61 in Schüle, Adolf, Hans Huber. *Persönlichkeitsschutz und Pressefreiheit: Zwei Rechtsgutachten*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- [78] Schwerdtner, Peter. 1976. *Das Persönlichkeitsrecht in der deutschen Zivilrechtsordnung: Offene Probleme einer Juristischen Entdeckung*. Berlin: J. Schweitzer Verlag.
- [79] Schmits, Volker. 1997. *Das Recht der Gegendarstellung und das right of reply: Eine rechtsvergleichende Studie über die Entgegnungskonzeptionen in Deutschland und England*. Berlin: Pro Universitate Verlag.
- [80] Sedelmeier, Klaus. 1997. § 11 LPG Gegendarstellung. 591–701. *Presserecht: Kommentar zu den Landespressegesetzen der Bundesrepublik Deutschland*, Hrsg. Martin Löffler, Karl Egbert Wenzel, Klaus Sedelmeier. München: C.H. Beck.
- [81] Seitz, Walter, German Schmidt, Alexander Schoener. 1980. *Der Gegendarstellungsanspruch in Presse, Film, Funk und Fernsehen*. München: Beck.
- [82] Seitz, Walter. 2008. Der Gegendarstellung. 752–767. *Handbuch des Persönlichkeitsrechts*. Horst-Peter Götting, Christian Schertz, Walter Seitz (Hrsg.). München: Verlag C.H. Beck.
- [83] Solal, Lucien, Philippe Solal, Jean-Claude Gatineau. 1985. *Communication: presse, écrite et audiovisuelle: Dictionnaire juridique*. Paris: Dalloz.
- [84] Steffen, Erich. 1997. III. Widerrufsanspruch. 398–404. *Presserecht: Kommentar zu den Landespressegesetzen der Bundesrepublik Deutschland*, Hrsg. Martin Löffler, Karl Egbert Wenzel, Klaus Sedelmeier. München: C.H. Beck.
- [85] Stegmann, Oliver. 2004. *Tatsachenbehauptung und Werturteil in der deutschen und französischen Presse: Eine rechtsvergleichende Untersuchung des Schutzes der persönlichen Ehre durch das Deliktsrecht*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- [86] Stepančič, Hinko. 4/1893a. O popravkih po tiskovnem zakonu. *Slovenski Pravniki* IX: 102–108.
- [87] Stepančič, Hinko. 5/1893b. O popravkih po tiskovnem zakonu. *Slovenski Pravniki* IX: 131–137.
- [88] Stepančič, Hinko. 6/1893c. O popravkih po tiskovnem zakonu. *Slovenski Pravniki* IX: 164–168.

- [89] Stepančić, Hinko. 7/1893d. O popravkih po tiskovnem zakonu. *Slovenski Pravniki* IX: 197–200.
- [90] Stepančić, Hinko. 8/1893f. O popravkih po tiskovnem zakonu. *Slovenski Pravniki* IX: 235–241.
- [91] Stoll, Hans. 1972. Consequences of Liability: Remedies. In *International Encyclopedia of Comparative Law*. Vol. XI. *Torts*. Chapter 8, ed. André Tunc. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- [92] Stürner, Rolf. *Empfiehl es sich, die Rechte und Pflichten der Medien präziser zu regeln und dabei den Rechtsschutz des Einzelnen zu verbessern?* Gutachten A zum 58. Deutschen Juristentag. München: Beck.
- [93] Stuhlmann, Christian. 2001. *Der zivilrechtliche Persönlichkeitsschutz bei Ehrverletzung und kommerzieller Vermarktung in Deutschland*. Norderstedt: DoB.
- [94] Touissaint, Maurice. 1913. *Du droit de réponse en matière de presse: These pour de doctorat*. Université de Nancy. Nancy: Faculte de droit, Crépin-Leblo.
- [95] Vautard, Robert. 1925. *De la nature et de l'étendue du droit de réponse en matière de presse: These pour de doctorat*. Université de Nancy. Faculté de droit. Nancy: Imprimerie Grandville.
- [96] Vesel, Josip. 1934. Pravo na ispravku po zakonu o štampi. 1–18. Poseban otisak referata. *Spomenica VI glavne skupštine kongresa pravnika Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu, dana 7–9. IX 1934*. Zagreb: Stalni odbor kongresa.
- [97] Vodinelić, Vladimir V. 3/1974a. Građanskopravna zaštita čovekovog identiteta (autentičnosti). *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 22: 349–366.
- [98] Vodinelić, Vladimir V. 12/1974b. Odnos prava na opoziv i prava na ispravku. *Pravni život* XXIII: 37–52.
- [99] Vodinelić, Vladimir V. 88/1975a. Pravo na ispravku putem medija kao lično građansko pravo. *Strani pravni život* 20: 17–43.
- [100] Vodinelić, Vladimir V. 2/1975b. Pravo na opoziv nedopuštenih informacija. *Naša zakonitost: Časopis za pravnu teoriju i praksu* XXIX: 3–24.
- [101] Vodinelić, Vladimir V. 1/1977a. Ispravka, odgovor i dopuna informacija: Sistematski prikaz osnovnih pravnih problema I. *Naša zakonitost: Časopis za pravnu teoriju i praksu* 31: 63–106.

- [102] Vodinelić, Vladimir V. 2/1977b. Ispravka, odgovor i dopuna informacija: Sistematski prikaz osnovnih pravnih problema II. *Naša zakonitost: Časopis za pravnu teoriju i praksu* 31: 73–96.
- [103] Vodinelić, Vladimir V. 1978. Zaštita ličnosti uzvraćanjem na informaciju. 283–300. *Odgovornost u informativnoj djelatnosti: zbornik radova Savjetovanja o odgovornosti u informativnoj djelatnosti, Split, 19, 20. i 21. listopada 1978*, ur. Zvonimir Šeparović. Zagreb: Centar za stručno usavršavanje i suradnju sa udruženim radom Pravnog fakulteta.
- [104] Vodinelić, Vladimir V. 1997. *Takozvana zloupotreba prava*. Beograd: Nomos.
- [105] Vodinelić, Vladimir V. 1998a. Odgovor na informaciju. 175–184. Vladimir V. Vodinelić, Vladimir Đerić, Saša Gajin, Dušan Stojković, Miloš Živković. *Pravo medija: s Modelom zakona o javnom informisanju*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- [106] Vodinelić, Vladimir V. 1998b. Opoziv informacije. 191–196. Vodinelić, Vladimir V., Vladimir Đerić, Saša Gajin, Dušan Stojković, Miloš Živković. *Pravo medija: s Modelom zakona o javnom informisanju*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- [107] Vodinelić, Vladimir V. 2003. *Pravo masmedija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu.
- [108] Vodinelić, Vladimir V. 1/2013. Opoziv (povlačenje) medijske informacije – moralna ili i pravna obaveza? *Pravni zapisi* IV: 87–125.
- [109] Vodinelić, Vladimir V. 2014. *Građansko pravo: Uvod u Građansko pravo i Opšti deo Građanskog prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union – Službeni glasnik.
- [110] Vodinelić, Vladimir V. 2015. *Državina: Pojam, priroda, zaštita i razlog zaštite*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu – Javno preduzeće Službeni glasnik.
- [111] Vogel, Gaston. 2020. *Le droit de la presse au Luxembourg: Textes et commentaires*. Bruxelles: Éditions Larcier.
- [112] Vorentwurf der Expertenkommission. 1976. Bundesgesetz über die Änderung des Zivilgesetzbuches und des Obligationenrechts (Persönlichkeitsrecht), 1974. *Archiv für Urheber-, Film-, Funk- und Theaterrecht (UFITA)* 76: 282–311.

Vladimir V. VODINELIĆ, PhD Dr. h.c.

Professor (retired), Belgrade, Serbia

MIHAILO KONSTANTINOVIĆ ON RIGHT OF REPLY AND ON ABUSE OF RIGHT OF REPLY

BONUS: AUTHOR'S UNDERSTANDING OF RIGHT OF REPLY

Summary

Mihailo Konstantinović authored the region's first monography on right of reply in 1926–1927. His monography promoted the French model of right to reply, as opposed to the German model adopted in local literature, the courts and legislation. He argued that French solution was stricter for the press, but less stringent for a rights holder. He defended the position of the relative nature of right, which could be controlled by implementation of the abuse of right doctrine.

The author analyzes: the suitability of the terms *réponse* and others; rights close to right of reply; the purpose and nature of right of reply; exceptions to the right and prohibition of abuse of rights as subsidiary exception; the special place of right of reply among another subjective rights; right of reply not corresponding to legal binary code, representing a juncture of law and legal indifference; possessory protection vs. personality protection through reply.

Key words: *Mihailo Konstantinović (1897–1982). – Monography on Right of Reply 1926–1927. – Comparative Law. – Abuse of right of reply. – Legal binary code. – Systematic position of right of reply.*

Article history:

Received: 4. 10. 2022.

Accepted: 15. 12. 2022.